

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ЗЛОЧИННОСТІ
імені АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА

Питання боротьби зі злочинністю

Вопросы борьбы с преступностью

Issues of crime prevention

Збірник наукових праць

Видається з 1997 року

Випуск 39

Харків
«Право»
2020

*Рекомендовано до друку вченою радою Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України
(постанова №2 від 22.04.2020 р.)*

*Мова видання: українська, англійська, російська
Сфера розповсюдження: загальнодержавна, зарубіжна*

*Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 23672-13512ПР
від 21.11.2018 р.*

*Згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 17.03.2020 р. №409
збірник наукових праць «Питання боротьби зі злочинністю»
включено до переліку фахових видань України*

Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. – Харків : Право, 2020. – Вип. 39. – 130 с.

Засновники

Національна академія правових наук України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Видавець

Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Редакційна колегія:

*Б. М. Головкін (головний редактор), В. С. Батиргарєєва (заст. головного редактора),
С. Агієвець (Білорусь), П.-А. Альбрехт (Німеччина), Є. Ю. Бараши, Т. Бірмонтієне (Литва), В. І. Борисов,
К. Віак (Польща), Т. Б. Вільчик, М. Галашка (Польща), І. В. Гловюк, В. В. Голіна, С. Кайа (Латвія),
В. Мамадов (Азербайджан), В. І. Маринів, М. В. Троцька, О. Г. Шило*

Науковий редактор В. С. Батиргарєєва

Відповідальна за випуск, дизайн обкладинки: Д. І. Клепка

Адреса редакційної колегії: вул. Пушкінська, 49, Харків, 61002
тел.: (057) 715-62-08, 700-65-81

*Рекомендовано к печати ученым советом Научно-исследовательского института
изучения проблем преступности имени академика В. В. Сташиса
Национальной академии правовых наук Украины
(постановление № 2 от 22.04.2020 г.)*

*Языки издания: украинский, английский, русский
Сфера распространения: общегосударственная, зарубежная*

*Свидетельство о государственной регистрации КВ № 23672-13512ПП
от 21.11.2018 г.*

*Согласно приказу Министерства образования и науки Украины от 17.03.2020 г. № 409
сборник научных трудов «Вопросы борьбы с преступностью»
включен в перечень профессиональных изданий Украины*

Вопросы борьбы с преступностью : сб. науч. тр. / редкол.: В. И. Борисов и др. – Харьков : Право, 2020. – Вып. 39. – 130 с.

Основатели

Национальная академия правовых наук Украины
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого
Научно-исследовательский институт изучения проблем преступности
имени академика В. В. Сташиса НАПрН Украины

Издатель

Научно-исследовательский институт изучения проблем преступности
имени академика В. В. Сташиса НАПрН Украины

Редакционная коллегия:

*Б. Н. Головкин (главный редактор), В. С. Батыргареева (зам. главного редактора),
С. Агиевец (Беларусь), П.-А. Альбрехт (Германия), Е. Ю. Бараиш, Т. Бирмонттиене (Литва), В. И. Борисов,
К. Виак (Польша), Т. Б. Вильчик, М. Галашка (Польша), И. В. Гловюк, В. В. Голина, С. Кайя (Латвия),
В. Мамадов (Азербайджан), В. І. Марынив, М. В. Троцкая, О. Г. Шило*

Научный редактор В. С. Батыргареева

Ответственная за выпуск, дизайн обложки: Д. И. Клепка

Адрес редакционной коллегии: ул. Пушкинская, 49, Харьков, 61002
тел.: (057) 715-62-08; 700-65-81

*Recommended for publication by the Academic Council of the Academician Stashis Scientific
Research Institute for the Study of Crime Problems
National Academy of Law Sciences of Ukraine
(Resolution No 2 of 22.04.2020)*

*Language of publication: Ukrainian, English, Russian
Sphere of distribution: national, foreign*

*The certificate of the state registration KB № 23672-13512IIP
of 21.11.2018*

*According to the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of 17.03.2020 No 409
collection of scientific papers "Issues of crime prevention"
is included in the list of professional publications of Ukraine*

Issues of crime prevention : col. of sci. papers / editor board.: V. I. Borysov etc. – Kharkiv : Pravo, 2020. – Issue 39. –
130 p.

Founders

National Academy of Law Sciences of Ukraine
Yaroslav Mudryi National Law University
Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems
National Academy of Law Sciences of Ukraine

Publisher

Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems
National Academy of Law Sciences of Ukraine

Editor board:

*B. M. Holovkin (editor in chief), V. S. Batyrgareieva (deputy editor in chief),
S. Ahiyevets (Belarus), P.-A. Albrecht (Germany), Ye. Yu. Barash, T. Birmontiene (Lithuania), V. I. Borysov,
K. Wiak (Poland), T. B. Vilchuk, M. Galazka (Poland), I. V. Hloviuk, V. V. Golina, S. Kaija (Latvia),
V. Mamadov (Azerbaijan), V. I. Maryniv, M. V. Trotska, O. H. Shylo*

Scientific editor V. S. Batyrgareieva

Managing editor, cover design: D. I. Klepka

Address of the editorial board: Pushkinska st., 49, Kharkiv, 61002
tel.: (057) 715-62-08; 700-65-81

ЗМІСТ

Слово головного редактора	11
---------------------------------	----

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Журавель В. А.

Об'єкт пізнання криміналістики	12
--------------------------------------	----

Батиргарєєва В. С.

Питання боротьби з рецидивною злочинністю у матеріалах Конгресів ООН щодо запобігання злочинності та поведження з правопорушниками	23
---	----

Голіна В. В., Шрамко С. С.

Вплив класичної кримінології на кримінологічну політику сьогодення	32
--	----

Калініна А. В.

Пандемія вірусу vs правопорядок: кримінологічний прогноз	39
--	----

Пономаренко Ю. А.

Щодо змісту протиправності як ознаки кримінального правопорушення	46
---	----

Новікова К. А.

Ознаки та поняття обмежувальних заходів у Кримінальному кодексі України	54
---	----

Карелін В. В., Звенигородський О. М.

Особливості застосування кримінальної відповідальності за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань	61
--	----

Колодяжний М. Г.

Теорія розбитих вікон: сутність і практика застосування	67
---	----

Однотько І. В.

Роль ЗМІ у виявленні та запобіганні корупції	73
--	----

Лапкін А. В.

Питання здійснення прокуратурою досудового розслідування	79
--	----

Дунаєва Т. Є.

Впровадження профілактичної діяльності під час досудового розслідування кримінальних правопорушень в Україні	85
---	----

ТРИБУНА ДОКТОРАНТА, АСПРАНТА І ЗДОБУВАЧА

Березюк В. В.

Основні правила фіксування судового провадження	91
---	----

Лимаренко Ю. В.

Проблемні питання боротьби з домашнім насильством (за результатами опитування працівників правоохоронних органів Харківської області)	97
--	----

Муха С. О.

Підстави звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки 103

Острогляд О. І.

Детермінація корисливих злочинів проти власності у великих містах Причорноморського регіону (віктимологічний аспект)..... 114

Тализіна Я. О.

Питання залучення особи до конфіденційного співробітництва та забезпечення її безпеки як учасника кримінального провадження..... 121

СОДЕРЖАНИЕ

Слово главного редактора.....	11
-------------------------------	----

НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

<i>Журавель В. А.</i>	
Объект познания криминалистики	12
<i>Батиргареева В. С.</i>	
Вопросы борьбы с рецидивной преступностью в материалах Конгрессов ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями	23
<i>Голина В. В., Шрамко С. С.</i>	
Влияние классической криминологии на криминологическую политику сегодняшнего дня	32
<i>Калинина А. В.</i>	
Пандемия вируса vs правопорядок: криминологический прогноз	39
<i>Пономаренко Ю. А.</i>	
О содержании противоправности как признака уголовного правонарушения	46
<i>Новикова Е. А.</i>	
Признаки и понятие ограничительных мер в Уголовном кодексе Украины	54
<i>Карелин В. В., Звенигородский А. М.</i>	
Особенности применения уголовной ответственности за злостное неповиновение требованиям администрации учреждения исполнения наказаний	61
<i>Колодяжный М. Г.</i>	
Теория разбитых окон: сущность и практика применения	67
<i>Однолько И. В.</i>	
Роль СМИ в выявлении и предотвращении коррупции	73
<i>Лапкин А. В.</i>	
Вопросы осуществления прокуратурой досудебного расследования	79
<i>Дунаева Т. Е.</i>	
Внедрение профилактической деятельности во время досудебного расследования уголовных правонарушений в Украине	85

Трибуна докторанта, аспиранта и соискателя

<i>Березюк В. В.</i>	
Основные правила фиксации судебного производства	91
<i>Лимаренко Ю. С.</i>	
Проблемные вопросы борьбы с домашним насилием (по результатам опроса сотрудников правоохранительных органов Харьковской области)	97

Муха С. А.

Основания освобождения от уголовной ответственности в связи с передачей лица на поруки 103

Остроглядов А. И.

Детерминация корыстных преступлений против собственности в крупных городах
Причерноморского региона (виктимологический аспект) 114

Талызина Я. О.

Вопросы привлечения лица к конфиденциальному сотрудничеству
и обеспечение его безопасности как участника уголовного судопроизводства 121

CONTENS

A word from the editor-in-chief	11
--	----

SCIENTIFIC RESEARCH

Zhuravel V. A.

Object of criminalistics cognition	12
--	----

Batyrgareieva V. S.

The issues of combating recidivism in the materials of the UN Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders	23
---	----

Golina V. V., Shramko S. S.

The influence of classical criminology on the criminological policy of today	32
--	----

Kalinina A. V.

Virus Pandemic vs public order: criminological estimation.....	39
--	----

Ponomarenko Yu. A.

On the content of unlawfulness as a sign of a criminal offence	46
--	----

Novikova K. A.

Features and concepts of restrictive measures in the Criminal code of Ukraine.....	54
--	----

Karelin V. V., Zvenyhorodsky O. M.

The peculiarities of the application of criminal responsibility for malicious disobedience to the requirements of the penitentiary institution administration.....	61
---	----

Kolodyazhny M. G.

The broken windows theory: the essence and practice of application	67
--	----

Odnolko I. V.

The role of the media on the detection and prevention of corruption	73
---	----

Lapkin A. V.

Issues of pre-trial investigation by the Prosecutor's Office.....	79
---	----

Dunaieva T. Ye.

Implementation of preventive activities during the pre-trial investigation of criminal offenses in Ukraine	85
---	----

PH. D. STUDENTS' AND POSTGRADUATE STUDENTS' TRIBUNE

Berezyuk V. V.

Basic rules for recording court proceedings	91
---	----

Lymarenko Yu. S.

Problematic issues of combating domestic violence (according to the results of a survey of law enforcement officers of Kharkiv region).....	97
--	----

Mukha S. O.

The grounds of discharge from criminal responsibility in view of admission by bail 103

Ostrohliadov O. I.

Determination of mercenary crimes against property in large cities of the Black Sea region
(victimological aspect) 114

Talyzina Ya. O.

Issues of involving a person in confidential cooperation and ensuring
their security as a participant in criminal proceedings 121

СЛОВО ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Цей рік позначився важливим етапом у житті збірника наукових праць «Питання боротьби зі злочинністю». Наказом Міністерства освіти і науки України від 17.03.2020 р. його було включено до категорії Б Переліку наукових фахових видань України.

Ураховуючи складність вимог, які потрібно було виконати, щоб опинитися в указаній категорії, така подія стала справжньою перемогою для нашого колективу. Цьому передувала кропітка робота: збірник було проіндексовано в міжнародній наукометричній базі «Index Copernicus», було зібрано редколегію із провідних вітчизняних фахівців, що мають публікації у виданнях, що індексуються у міжнародних наукометричних базах «Scopus» та «Web of Science», а також іноземних учених; забезпечено належний процес рецензування; виконано низку інших вимог.

Надихаючись досягнутим результатом, ми вирішили розпочати нове життя нашого збірника – оновити дизайн, запрошувати до публікацій фахівців із новаторськими ідеями, створити майданчик для висвітлення трендових тем, подавати на обкладинці назви найцікавіших статей номера. Незмінним залишилося наше прагнення зберігати та розвивати на сторінках видання традиції Харківської та інших правничих шкіл України. Водночас новим ключовим орієнтиром при формуванні тематики збірника ми обрали популяризацію науки.

Тож запрошуємо до опублікування в наступних номерах як досвідчених, так і молодих фахівців у сфері наук кримінально-правового циклу, які перебувають у вирі науки та поділяють наші устремління.

Голова редакційної колегії
доктор юридичних наук, професор
Богдан Головкін

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 343.98

DOI:10.31359/2079-6242-2020-39-12

В. А. Журавель, доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України, головний учений секретар НАПрН України

ОБ'ЄКТ ПІЗНАННЯ КРИМІНАЛІСТИКИ

Постановка проблеми. Визначення об'єкта дослідження належить до найбільш важливих напрямів криміналістичної доктрини. Стан сформованості наукової парадигми щодо об'єкта, усталеність поглядів науковців на цю проблематику відображають сучасний рівень розвитку самої науки криміналістики, можливість реалізації її функцій і завдань, а відтак, зумовлюють потребу в активізації досліджень зазначеної проблеми.

Особливого значення ця проблематика набуває у зв'язку із пропозиціями щодо розширення пізнавальних меж криміналістики і включення до об'єктів її пізнання таких різновидів юридичної діяльності, як обвинувачення, захист, судовий розгляд у кримінальних провадженнях. Наведені пропозиції відбивають закономірні процеси, що відбуваються в науці криміналістиці, оскільки її об'єкт пізнання не є чимось раз і на завжди даним, він постійно змінюється під впливом потреб практики і пізнавальної діяльності. Разом із тим об'єктом пізнання криміналістики будь-яке явище або його фрагмент стає лише в тому випадку, коли воно включено в процес пізнання. При цьому йдеться не про наміри чи бажання будь-якого дослідника або групи дослідників, а про консолідовану, погоджену позицію спільноти вчених-криміналістів щодо доцільності та необхідності включення в коло пізнавальних інтересів тих чи інших аспектів досліджуваних явищ. Тому необхідність розширення пізнавальних меж криміналістики, віднесення до її пізнавальних інтересів нових різновидів юридичної практики потребують додаткової аргументації та проведення широкої наукової дискусії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окреслена проблематика належить до гносеологічних проблем, спрямованих на розв'язання склад-

них і актуальних наукознавчих питань, пов'язаних із з'ясуванням об'єктно-предметної сфери криміналістики, специфіки наукових знань, визначенням суб'єктів-споживачів цих знань, шляхів та засобів здійснення наукового пошуку в зазначеному різновиді юридичної практики.

Вагомий внесок у визначення об'єкта пізнання науки криміналістики здійснили такі науковці, як Р. С. Белкін, О. М. Васильєв, А. І. Вінберг, Т. С. Волчецька, В. Г. Гончаренко, О. О. Ейсман, О. О. Ексархопуло, Г. О. Зорін, В. В. Клочков, В. Я. Колдін, В. О. Коновалова, В. Є. Корноухов, Ю. І. Краснобаєв, І. Ф. Крилов, І. М. Лузгін, Г. А. Матусовський, В. О. Образцов, М. В. Салтевський, М. О. Селіванов, О. В. Челишева, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та ін. При цьому слід зазначити, що попри проведені дослідження нерозв'язаною залишається ціла низка питань, а висловлені науковцями судження є різноманітними, неузгодженими або навіть суперечливими.

Метою статті є аналіз сучасних наукових поглядів на об'єкт криміналістики, розгляд дискусійних питань стосовно цієї проблематики, надання авторських пропозицій щодо можливих шляхів розв'язання цих проблем, формування усталених підходів до розуміння цієї криміналістичної категорії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вчені-криміналісти, в цілому погоджуючись із тим, що об'єктом науки є виокремлена частина являного світу, на яку спрямоване наукове пізнання в межах конкретної науки, пропонують різні варіанти визначення об'єкта криміналістики. Так, О. О. Ейсман до числа об'єктів вивчення криміналістики відносить: взаємозв'язки і взаємодії матеріальних об'єктів (сфера криміналістичної техніки), взаємодії і взаємовідносини людей (сфе-

© Журавель В. А., 2020

ра тактики і окремої методики)¹. В. О. Образцов категорично не погоджується з цією думкою і вважає, що «об'єктом криміналістики виступає пошуково-пізнавальна діяльність слідчих, експертів, оперативних працівників, їх практичне слідознавство в кримінальному судочинстві. Іншого об'єкта у криміналістиці немає і бути не може. Не визнавати цього при об'єктивному аналізі – означає залишатися на позиціях учорашнього дня»². У свою чергу, М. П. Яблоков до об'єкта криміналістичного пізнання відносить злочинну діяльність, але не загалом, а переважно її види і групи³. В. П. Бахін також вважав, що об'єктом криміналістики виступає злочинна діяльність⁴. Н. І. Клименко зазначає, що «сфера дійсності, яку вона (криміналістика) вивчає, теоретичним мисленням роздвоюється на дві протилежні сторони: злочинність як об'єкт практичної діяльності та діяльність правоохоронних органів, спрямована на цей об'єкт»⁵. На думку В. М. Тереховича, об'єктом пізнання криміналістики виступає злочинне діяння як подія, відображена в матеріальному середовищі⁶.

Дискусійним і одним із найменш розроблених у теорії криміналістики залишається й питання щодо класифікації об'єктів криміналістичного пізнання. Так, В. О. Образцов виділяє комплексні та прості (одноеlementні), загальні та окремі об'єкти⁷. На думку В. В. Клочкова, об'єкти слід класифікувати на загальні, безпосередні та окремі⁸.

Приступаючи до визначення об'єкта криміналістики, необхідно враховувати такі положення:

1) коли йдеться про об'єкт криміналістики, то мається на увазі уявлення відповідних суб'єктів пізнання про виділену ними частину явленого світу, яка вивчається чи повинна вивчатися цією наукою безпосередньо і цілеспрямовано із чітким ро-

зумінням цілей та кута зору такого вивчення, тобто йдеться про знання щодо об'єкта, яке формується на базі даних про закономірності об'єктивної дійсності і знаходить своє відображення у загальній теорії криміналістики. Це об'єктивоване знання становить ідеальну модель, копію, відображення тієї об'єктивної реальності, яка є відносно реалізованою в пізнанні⁹;

2) криміналістика вивчає складні, багатогранні об'єкти, закономірний процес виникнення яких детермінований таким соціальним явищем, як злочинність¹⁰;

3) криміналістика як наука кримінально-правового циклу має спільний з кримінальним правом, кримінальним процесом і кримінологією об'єкт дослідження як фрагмент реальності, яким виступає злочинна діяльність. При цьому кожна із зазначених галузей знань вивчає цей об'єкт під «своїм» кутом зору, виходячи із завдань, функцій, потреб кожної із наук. Так, кримінальне право головну увагу приділяє питанням кримінальної відповідальності, кваліфікації, покаранню¹¹; кримінальний процес – кримінальному процесуальному пізнанню, процедурі здійснення кримінального провадження, теорії доказів¹²; кримінологія – причинам злочинів і розробці заходів із їх запобігання¹³. У свою чергу, криміналістика вивчає функціональну сторону цієї протиправної діяльності, яка знаходить свою реалізацію у механізмі злочину. З огляду на зазначене, А. Ф. Волобуєв доходить висновку, що механізм злочину, будучи функціональною (динамічною) стороною злочинної діяльності (поведінки), є частиною об'єктивної реальності й тому виступає об'єктом дослідження криміналістики¹⁴.

Слід зазначити, що в такому розумінні термін «злочинна діяльність» розглядається як узагальнений, родовий стосовно понять видів людської практики, що об'єднує в собі й окреме злочинне діяння, і злочинну діяльність, оскільки передбачає

¹ Селиванов Н А, Танасевич В Г, Эйсман А А, Якубович Н. А. *Советская криминалистика. Теоретические проблемы* (Юрид лит, 1978) 7

² Образцов В А, *Криминалистика: курс лекцій* (Право и Закон, 1996) 13

³ Яблоков Н П, 'Объект и предмет криминалистического изучения' (1997) 1 Серия 11 Право. Вестник Московского университета 28

⁴ Бахин В П, Карпов Н С, *Преступная деятельность как объект криминалистического изучения: лекция* (Акад ДПС України, 1999) 13

⁵ Клименко Н И, *Криминалистика как наука: монография* (НВТ «Правник», 1997) 12

⁶ Терехович В Н, *Криминалистика. Конспект курса лекций: учеб пособие* (Балтийская Международ Акад, 2008) 5,6

⁷ Образцов В А, *Криминалистическая классификация преступлений* (Изд-во Краснояр ун-та, 1988) 27

⁸ Клочков В В, 'Объект, предмет и система советской криминалистки' (1988) Предмет и система криминалистки в свете современных исследований: сб науч тр. 16,17

⁹ Файзулаев А Ф, Абдулаева М Н (отв ред), *Методологические основы поиска возможностей развития науки* (Фан, 1990) 9

¹⁰ Матусовский Г А, *Криминалистика в системе научных знаний: монография* (Высш шк, 1976) 26

¹¹ Вознюк А А, *Кримінальне право України. Загальна частина: конспект лекцій* (Освіта України, 2016) 53

¹² Тація В Я, Грошевого Ю М, Капліної О В, Шило О Г (ред) *Кримінальний процес: підруч* (Право, 2013) 9

¹³ Голіна В В (ред), *Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підруч* 2-ге вид (Право, 2009) 48–2

¹⁴ Волобуєв А Ф, *Механізм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики: монографія* (Вид Р А Козлов, 2019) 16

й прості елементарні дії, поведінкові акти, й складну, багатоступеневу, тривалу систему дій особи, а нерідко й дії організованої групи осіб із готування, вчинення та приховування серії злочинів для досягнення постійних злочинних результатів, що розгортаються на значному територіальному просторі¹. Як наголошує В. В. Тіщенко, використання діяльнісного підходу дає можливість виділити:

– поведінку чи певні дії особи, що самі по собі не утворюють склад злочину, але закінчуються суспільно небезпечними наслідками всупереч намірам цієї особи (необережні злочини);

– вольовий вчинок або цілеспрямовані дії особи, що здійснюються раптово під впливом чи внаслідок певних обставин, конкретної ситуації (умисні злочини, що здійснюються без попередньої підготовки, імпульсивно або внаслідок фізіологічного афекту);

– злочини, що вчиняються без підготовки (як із необережності, так й умисно), але супроводжувалися діями із приховування;

– злочини, що супроводжуються діями з їх підготовки та приховування, тобто характеризуються всіма елементами заздалегідь обдуманого діяльності з їх учинення;

– серію переважно однотипних (однорідних) завчасно спланованих злочинів, розраховану на постійне досягнення злочинних результатів упродовж значного проміжку часу (злочинна діяльність)².

Отже, злочинна діяльність як система вчинків, кожен з яких містить склад злочину³, як цілеспрямований пошук особою соціальних позицій, умов для реалізації злочинних намірів⁴, як усвідомлена, вольова та цілеспрямована поведінка, що складається з різноманітних протизаконних засобів досягнення поставленої мети⁵ в цьому контексті розглядається як один із різновидів кримінально караних діянь поряд зі злочинною поведінкою або одиничним злочинним актом. Безумовно, професійна злочинна діяльність має свої специфічні

криміналістичні ознаки та останніми роками набула більш поширеного інтересу з боку вчених-криміналістів⁶. При цьому й одиничний кримінальний акт, і злочинна поведінка і професійна злочинна діяльність знаходять свою реалізацію в механізмі злочину, який і виступає безпосереднім об'єктом криміналістичного пізнання. Тому має рацію А. М. Кустов, коли наголошує на тому, що в такій інтерпретації злочинна діяльність є одним з основних елементів механізму злочину⁷, а висловлені з цього приводу заперечення слід вважати необґрунтованими⁸.

Водночас пошуково-пізнавальні інтереси криміналістів не обмежуються дослідженням лише злочинної діяльності (поведінки), яка знаходить свою реалізацію у механізмі злочину і відображується у джерелах інформації (матеріальних та ідеальних слідах). Знання про механізм злочину, зв'язки й залежності між окремими його елементами використовуються задля вдосконалення та оптимізації діяльності з виявлення, розслідування та попередження кримінальних правопорушень, що повною мірою відповідає завданням та службовій функції криміналістики. Ще професор Г. Ю. Маннс в далекому 1921 році звертав увагу на те, що криміналістика вивчає, по-перше, способи вчинення злочинів, професійні особливості та побут злочинців (їх жаргони, забобони тощо) і, по-друге, прийоми розслідування, включаючи ідентифікацію злочинців⁹.

Отже, із розуміння структурно-компонентного складу об'єкта криміналістики випливає, що він є єдністю хоча й протилежних, антагоністичних, але взаємодіючих і взаємозумовлених складових: з одного боку, злочинна діяльність (поведінка), з другого – діяльність із протидії, запобігання злочинності, тобто ця галузь знань має двоєдиний об'єкт пізнання: 1) злочинну діяльність (поведінку), що знаходить свою реалізацію у механізмі злочину і відбивається у джерелах інформації (матеріальних та ідеальних слідах); 2) діяльність із виявлення, розслідування та попередження кри-

¹ Тіщенко В В, 'Злочинна діяльність як об'єкт криміналістики' (2006) 27 Актуальні проблеми держави і права: зб наук пр 139–5

² Тіщенко В В (ред), *Криміналістика: підруч* (Видавничий дім «Гельветика», 2017) 14

³ Зелінський А Ф, 'Злочинна діяльність: поняття та відповідальність' (1991) 12 Радянське право 19–1

⁴ Долговая А И (ред), *Криминология* (Инфра-М-Норма, 1997) 288

⁵ Аркуша Л І, 'Основи виявлення та розслідування легалізації доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності' (автореф дис докт юрид наук, Одес нац юрид акад, 2011) 9

⁶ Хайрусов Д С, Щербич Л А, *Источники и методы криминалистического исследования преступной деятельности: учеб пособие* (Юрлитинформ, 2008)

⁷ Кустов А М, 'Криминалистическое учение о механизме преступления' (автореф дис д-ра юрид наук, Акад МВД России, 1997) 13

⁸ Юсупов В В, *Криміналістика в Україні у ХХ–ХХІ століттях: монографія* (ФОРМ Маслаков, 2018) 180

⁹ Маннс Г Ю, 'Криминалістика как прикладная дисциплина и предмет преподавания' (1921) 2 Труды профессоров и преподавателей Иркутского гос ун-та Отдел 1, 147

мінальних правопорушень¹. Саме така парадигма відповідає природі, призначенню і завданням криміналістики, визначає специфіку зв'язків з іншими науками, дає можливість відразу зрозуміти рамки та характер об'єкта і предмета, структури і методу дослідження.

У запропонованому розумінні об'єкт криміналістики розглядається як системне утворення з диференційованим числом елементів, що мають різний комплекс ознак і властивостей – якісних та кількісних. Елементами системи виступають: механізм, спосіб, обстановка, знаряддя, обставини, мотив кримінальної діяльності; ідеальні та матеріальні сліди як результат взаємодії злочинця з навколишнім середовищем в умовах вчинення злочину і поза ним; засоби і методи пізнання фактів, що характеризують злочин; поведінка професійних та непрофесійних учасників кримінального провадження тощо. Цей перелік можна продовжити, оскільки об'єкт пізнання криміналістики має складну структуру, яка компонується з численних взаємопов'язаних різнорідних елементів².

Коли йдеться про другу складову двоелементної структури об'єкта криміналістики, то мається на увазі передусім діяльність таких суб'єктів, як слідчі, детективи, спеціалісти, експерти в плані проведення криміналістичних експертиз³, прокурори в аспекті можливості особистого проведення окремих слідчих (розшукових) та процесуальних дій у порядку п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК України та співробітники оперативних підрозділів при здійсненні за дорученням слідчого негласних слідчих (розшукових) дій. На підтвердження цієї думки свого часу О. М. Ларін стверджував, що «є не одна, а дві, якщо не три, криміналістики. Одну з них можна назвати слідчою криміналістикою. Її сфера – вивчення й удосконалення прийомів, знарядь і засобів проведення слідчих дій, спрямованих на збирання доказів. Поряд із цим є експертна криміналістика: теорія і методологія криміналістичної експертизи та практичні рекомендації для експертів: система знань про можливості фізичних, технічних, хімічних та інших досліджень слідів, речовин для отримання інформації про обставини

справи. Третя, оперативно-розшукова криміналістика, знаходиться на перетині слідчої криміналістики і теорії оперативно-розшукової діяльності»⁴.

Видами діяльності цих суб'єктів виступають інформаційно-пошукова, пізнавальна, організаційна, конструктивна, комунікативна, і вони в сукупності спрямовані на виявлення, фіксацію, вилучення, дослідження, використання доказової інформації у кримінальному провадженні. В. В. Юсупов цей перелік доповнює ще й діяльністю з подолання протидії розслідуванню, оскільки вона має певну специфіку і не є способами інформаційно-пошукової діяльності слідчого, пізнання та фіксації доказової інформації⁵. Вивчення діяльності зазначених суб'єктів є традиційною для криміналістики і не викликає жодних запитань і заперечень.

Водночас розширення сфери криміналістичних досліджень і їх розповсюдження на судову стадію кримінального процесу⁶ зумовило потребу в перегляді уявлень про об'єкт її пізнання і появу пропозицій щодо включення до об'єктів криміналістичного дослідження професійної діяльності суддів, адвокатів і державних обвинувачів. Так, на думку Г. О. Зоріна, криміналістика вивчає такі різновиди діяльності, як обвинувачення, захист, судовий розгляд у кримінальних справах, а відтак, і наявність у її системі таких підрозділів, як криміналістика захисту, криміналістика господарської діяльності та багатьох інших⁷. О. Я. Баєв є прихильником виокремлення в системі криміналістики такого напрямку, як адвокатологія⁸, а О. С. Рубіс – тактики підтримання державного обвинувачення⁹.

Щодо віднесення судового розгляду і його учасників до об'єктів криміналістики, то вбачається за необхідне висловити таке:

1. На теперішній час далеко не всі вчені-криміналісти є прибічниками ідеї включення судового

⁴ Ларін А М, *Криміналістика і паракриміналістика: науч.-практ. и учеб. Пособие* (БЕК, 1996) 27

⁵ Юсупов В В, 188

⁶ Когутич І І, *Використання знань та засобів криміналістичної тактики і методики під час розгляду кримінальних справ у суді: монографія* (Тріада плюс, 2009); Корневский Ю В, *Криміналістика для судового слідства* (Центр ЮрИнфоР, 2002)

⁷ Зорин Г А, *Теоретические основы криминалистики* (Амалфея, 2000) 9–16

⁸ Баєв О Я, 'Криміналістическая адвокатология как подсистема науки криминалистики' (2002) *Профессиональная деятельность адвоката как объект криминалистического исследования: сб науч тр 15–21; – , Тактика уголовного преследования и профессиональной защиты от него: науч.-практ. Пособие* (Экзамен, 2003)

⁹ Рубіс А С, *Криміналістическое обеспечение деятельности прокурора в сфере борьбы с преступностью: монография* (БГУ, 2005)

¹ Яблоков Н П (ред), *Криміналістика: учебник* (Изд-во БЕК, 1995) 19–34; Даньшин М В, *Криміналістика XXI століття: місце у системі наукового знання: монографія* (ХНУ імені В Н Каразіна, 2013) 340

² Чельшева О В, *Объект и предмет криминалистики (генезис, содержание, перспективы развития)* (Изд-во С-Петербург ГУ МВД России, 2001) 31

³ Клименко Н І, *Судова експертологія: курс лекцій* (Ін Юре, 2007)

розгляду до об'єктів криміналістичного пізнання, а тому залишаються на традиційних позиціях стосовно того, що криміналістика вивчає діяльність слідчих (детективів) зі здійснення розкриття та досудового розслідування кримінальних правопорушень. Зокрема, В. В. Тіщенко вважає, що криміналістика вивчає особливості пошуково-пізнавальної слідчої діяльності й на цій підставі розробляє технології, методи, прийоми та засоби розкриття й розслідування злочинів¹. А. Ф. Волобуєв також відмічає, що криміналістика досліджує виявлення і розслідування злочинів². А. В. Шмонін указує, що процес судового розгляду, хоча й пов'язаний із попереднім слідством, однак не може виступати об'єктом вивчення науки криміналістики. Скоріше можна говорити про криміналістичне забезпечення процесу судового слідства (розгляду), використання криміналістичних рекомендацій при розгляді кримінальних справ у суді³. І. І. Когутич, хоча і є прибічником включення судового розгляду до об'єктів криміналістичного пізнання, разом із тим говорить про використання криміналістичних знань під час розгляду кримінальних справ у суді⁴, що, безумовно, не є одним і тим самим.

2. Із часу висловлення думок про поширення сфери криміналістичних досліджень на стадію судового розгляду, тобто понад як за двадцять років, у спеціальній літературі не з'явилося наукових праць, у яких аргументовано доводилася і однозначно сприймалася думка про необхідність розширення пізнавальних меж криміналістики. Реалізація цих пропозицій відсутня й на сторінках сучасних підручників із криміналістики. Навпаки, твердження стосовно того, що криміналістика вивчає діяльність адвокатів⁵, а також пропозиції щодо необхідності розроблення окремих методик професійного захисту⁶ критично сприймаються більшістю науковців.

¹ Тіщенко В В (ред), *Криміналістика: підруч* (Видавничий дім «Гельветика», 2017) 15

² Волобуєв А Ф (ред), *Криміналістика: підручник* (ХНУВС, 2011) 19

³ Шмонін А В, *Методология криминалистической методики: монография* (Юрлитинформ, 2010) 95

⁴ Когутич І І, 'Теоретичні основи використання криміналістичних знань під час розгляду кримінальних справ у суді' (автореф дис д-ра юрид наук, Київський нац ун-т Тараса Шевченка, 2010) 37

⁵ Баєв О Я, *Основы методики уголовного преследования и профессиональной защиты от него : науч.-практ. пособие* (Эксмо, 2009) 5

⁶ Бородин С В, 'Методологические принципы профессиональной защиты в уголовном судопроизводстве России: от индивидуального опыта к научной концепции методики' *Засади кримінального судочинства та їх реалізація в законотворчій і правозастосовній діяльності : тези доп та по-*

зокрема, М. В. Даньшин наголошує на тому, що прийняття подібної позиції йде повністю в розріз функціональним навантаженням криміналістики⁷, а Є. В. Смахтін вказує на те, що викладені точки зору вчених суперечать об'єктам пізнання, цілям і завданням криміналістики, ускладнюють визначення суб'єктів, які є «споживачами» наукової продукції цієї галузі знань⁸. Р. С. Степанюк на пропозицію В. І. Алексійчук визначати криміналістичну методику судового розгляду в кримінальному провадженні як систему наукових положень і науково-практичних рекомендацій щодо забезпечення діяльності сторін кримінального провадження й суду⁹ зазначає, що допущення можливості вміщення до змісту однієї окремої методики рекомендацій і для сторін обвинувачення та захисту, і для суду видається спірним, зважаючи на відмінність у процесуальних можливостях, тактичних завданнях цих суб'єктів і, відповідно, доступних засобах їх вирішення. Крім того, слушними вбачаються й судження Р. Л. Степанюка стосовно того, що суворою процесуальною регламентацією судового провадження значно обмежені й можливості ініціативної діяльності суду в здійсненні заходів організаційного й тактичного характеру із проведення самостійного пошуку доказової та орієнтовної інформації у справі, а відтак, і необхідність розроблення комплексу методичних рекомендацій для суду щодо судового розгляду різних видів і груп злочинів¹⁰.

Ще більш критично сприймаються пропозиції науковців щодо віднесення до об'єктів криміналістичного пізнання господарської, адміністративної, митної, податкової та інших видів діяльності, які спрямовані на перевірку чи встановлення будь-яких фактів, подій, явищ, що потребують правового врегулювання шляхом доказування¹¹. Красномовну відповідь на такого роду пропозиції надав Р. С. Белкін, вказавши на те, що в сучасних умовах рекомендації

відом наук-практ конф. Видання присвячене пам'яті проф. А. Я. Дубинського (Київ, 3 квітня 2009 р.) 70–3.

⁷ Даньшин М В, 66

⁸ Смахтін Е В, *Криминалистика: соотношение с уголовным и уголовно-процессуальным правом: монография* (Юрлитинформ, 2009) 27, 28

⁹ Алексійчук В І, 'Окрема криміналістична методика судового розгляду у кримінальному провадженні: сутність і завдання' (2015) 130 *Проблеми законності* 176, 177

¹⁰ Степанюк Р С, 'Проблеми формування окремих криміналістичних методик для судового провадження' (2017) Том XIX *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»* 338, 339

¹¹ Варфоломеева Т В, Гончаренко В Г, Бояров В І та ін, *Криміналістика. Академічний курс: підручник* (Юрінком Інтер, 2011) 29; Пясковський В В, Черноус Ю М, Іщенко А В та ін., *Криміналістика: підручник* (Центр учб літ, 2015) 18

криміналістики часто використовують під час вирішення цивільно-правових й арбітражних спорів, розгляду справ про адміністративні правопорушення, зокрема з метою адміністративного розслідування. Чи з'явилися внаслідок цього нові об'єкти, що вивчаються криміналістикою? На це запитання потрібно відповісти негативно. Використання даних криміналістики в інших, окрім кримінального судочинства, сферах правозастосовної діяльності відбувається не за рахунок розроблення специфічних для цих сфер криміналістичних засобів і методів, а шляхом відбору з уже розроблених тих, які можуть бути ефективно використані: це головним чином ті або інші засоби і методи збирання та дослідження матеріальних носіїв інформації, отримання і перевірки вербальної (словесної) інформації. Користувачі криміналістичних рекомендацій у цих випадках лише відбирають їх поміж арсеналу криміналістики і використовують у непереробленому вигляді, подібно тому, як застосовують дані криміналістики інші науки: археологія, археографія, судова медицина та ін.¹

Також залишається дискусійним і питання щодо віднесення до об'єктів криміналістики самої цієї науки, тобто чи повинна криміналістика здійснювати дослідження тенденцій, напрямів, перспектив розвитку самої себе? Зокрема, Р. С. Белкін вважав, що криміналістика як наука не займається дослідженням власного розвитку, а є об'єктом дослідження наукознавства, і з цього приводу писав, що «закономірності розвитку науки розглядаються на теперішній час у криміналістиці лише внаслідок того, що наукознавство на сучасному етапі свого розвитку ще не в змозі охопити весь комплекс питань, які належать до її предмета, і тому змушене розглядати лише найбільш загальні з них. Зрозуміло, це не означає, що в майбутньому криміналісти будуть відсторонені від дослідження закономірностей розвитку своєї науки. Треба думати, що саме вони як найбільш компетентні фахівці займуться її вивченням, але в наукознавчому аспекті, з використанням одержаних результатів в інтересах розвитку в першу чергу криміналістики»².

Навпаки, Ю. І. Краснобаєв і Г. А. Матусовський включали питання дослідження розвитку криміналістики до об'єктів пізнання самої цієї науки. Так, за думкою Ю. І. Краснобаєва, криміналістика вивчає свою історію та закономірності

свого розвитку³. Г. А. Матусовський вважав, що вивчення науки криміналістики відповідає сучасним наукознавчим тенденціям дослідження конкретної галузі, тобто засвоює не лише «плоди дерева пізнання, а й саме дерево»⁴. Сучасні вітчизняні вчені-криміналісти М. В. Даньшин та В. В. Юсупов також є прибічниками віднесення криміналістики до об'єктів її власного пізнання, а тому стверджують, що час для вивчення криміналістикою наукознавчих процесів власного розвитку нині настав⁵. Із цього приводу В. В. Клочков констатує, що вивчення історії та наукознавчих проблем є не пізнанням об'єктивної дійсності, а необхідним засобом вдосконалення пізнавального арсеналу науки, який сприяє більш глибокому проникненню в сутність об'єкта, що вивчається наукою⁶.

Щодо цієї дискусії, то вважаємо за доцільне висловити такі міркування. По-перше, в загальній теорії криміналістики сформулювалися і успішно взаємодіють теоретичні, методологічні та наукознавчі положення. Це зайвий раз підтверджує, що дані наукознавства необхідні криміналістиці, а їх застосування сприяє активізації наукового пошуку, збагаченню теоретичних основ, удосконаленню міжнаукових зв'язків та ін. Більше того, в філософській літературі висловлена думка, що при розробці наукознавчих аспектів конкретної галузі знання слід виходити з того принципового положення, що наукознавство не існує «окремо від інших наук і філософії»⁷, що воно не становить щось подібне до метанауки, яка ототожнюється із гносеологією, логікою та діалектикою⁸. По-друге, викликає сумнів необхідність створення наукової конструкції такого ступеня загальності, яка не дає можливість вирішувати завдання конкретної галузі знання. Можливо, доцільніше й ефективніше використовувати ідеї наукознавства в конкретних науках, тим більш, що в цьому напрямі є достатньо плідні напрацювання. По-третє, якщо проблеми розвитку криміналістики виключити зі змісту науки і передати в наукознавство (йдеться, мабуть, про правове наукознавство), то як тоді

³ Краснобаєв Ю. И., 'Понятие предмета советской криминалистики (История и современное состояние проблемы)' (автореф дис канд юрид наук, Акад МВД СССР, 1976) 16

⁴ Матусовский Г. А., 'Криминалистика в системе юридических наук и ее межнаучные связи' (автореф дис д-ра юрид наук, Всесоюз ин-т по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1980) 17

⁵ Даньшин М. В., 480; Юсупов В. В., 185

⁶ Клочков В. В., 15

⁷ Копнин П. В., *Гносеологические и логические основы науки* (Мысль, 1974) 288

⁸ Матусовский Г. А., 33

¹ Белкин Р. С. (ред.), *Криминалистика: учебник для вузов* (Изд группа НОРМА-ИНФРА-М, 1999) 32, 33

² Белкин Р. С., *Общая теория советской криминалистики*. (Изд-во Саратов ун-та, 1986) 43

бути з прогностичною функцією конкретної галузі знання? Адже сам Р. С. Белкін, визначаючи напрям криміналістичного прогнозування, зазначає, що прогнозування наукових досліджень та їх результатів рівнозначно прогнозуванню науки взагалі, тобто визначенню шляхів і можливих наслідків її розвитку¹. А для забезпечення реалізації прогностичної функції він же (Р. С. Белкін) сформулював специфічні закони розвитку науки криміналістики, виокремивши їх із числа загальних, відмічених у наукознавстві². З огляду на зазначене, питання наукознавства, як убачається, мають розглядатися в загальній теорії криміналістики, оскільки визначення напрямів наукових досліджень, динаміки їх розвитку і протікання є іманентною функцією кожної конкретної науки. Криміналістичне прогнозування в цьому плані виступає своєрідним орієнтиром, покликаним сприяти вибору найбільш перспективних і оптимальних шляхів із тих, які пропонуються³.

¹ Белкин Р С, 'Криминалистика: проблемы, тенденции и перспективы. Общая и частные теории' (Юрид лит, 1987) 245

² – Курс советской криминалистки. В 3 т. Т. 1 : Общая теория советской криминалистки (Юристы, 1997) 135

³ Журавель В А, Проблемы теории та методологии криминалістичного прогнозування: монографія (Право, 1999) 38

Висновки. Сучасний рівень розвитку криміналістики, її природа, призначення, завдання надають підстави стверджувати, що ця галузь знань має двоєдиний об'єкт пізнання, з одного боку, функціональну сторону злочинної діяльності (поведінки), що знаходить свою реалізацію в механізмі злочину і відображується у джерелах інформації (матеріальних та ідеальних слідах), а з другого – діяльність із виявлення, розслідування та запобігання кримінальним правопорушенням. Стосовно включення до об'єктів пізнання криміналістики таких різновидів юридичної діяльності, як обвинувачення, захист, судовий розгляд у кримінальних провадженнях, то ці пропозиції потребують додаткової аргументації, співвідношення та розмежування з традиційно існуючими. При цьому необхідно розрізняти поняття «об'єкт пізнання криміналістики» і «сфера реалізації криміналістичних знань», що не є одним й тим самим. Дійсно, криміналістичні знання у своїй повсякденній діяльності використовують різні суб'єкти кримінального провадження (слідчі, детективи, прокурори, слідчі судді, судді, захисники, спеціалісти, експерти), вони і є їх споживачами, але це не означає, що всі ці різновиди юридичної практики мають виступати об'єктами пізнання криміналістики.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Baev O YA, *Taktika ugovnogo presledovaniya i professional'noj zashchity ot nego: nauch.-prak. posobie* [Tactics of criminal prosecution and professional defense against it: a scientific and practical manual] (Ekzamen, 2003) (in Russian)
2. --, *Osnovy metodiki ugovnogo presledovaniya i professional'noj zashchity ot nego : nauch.-prakt. posobie* [Fundamentals of the methodology of criminal prosecution and professional protection from it: a scientific and practical manual] (Eksmo, 2009) (in Russian)
3. Bahin V P, Karpov N S, *Prestupnaya deyatel'nost' kak ob»ekt kriminalisticheskogo izucheniya: lekciya* [Criminal activity as an object of criminalistics study: lecture] (Akad DPS Ukraїni, 1999) (in Russian)
4. Belkin R S, *Obshchaya teoriya sovetskoj kriminalistiki* [General theory of Soviet criminalistics] (Izd-vo Saratov unta, 1986) (in Russian)
5. --, *Kriminalistika: problemy, tendencii i perspektivy. Obshchaya i chastnye teorii* [Criminalistics: problems, trends and prospects. General and particular theories] (YUrid lit, 1987) (in Russian)
6. --, *Kurs sovetskoj kriminalistiki. V 3 t. T. 1 : Obshchaya teoriya sovetskoj kriminalistiki* [The course of Soviet criminalistics. In 3 vol. Vol. 1: General theory of Soviet criminalistics] (YUrist», 1997) (in Russian)
7. Chelysheva O V, *Ob»ekt i predmet kriminalistiki (genezis, sodержanie, perspektivy razvitiya)* [The object and subject of criminalistics (genesis, content, development prospects)] (Izd-vo S-Peterb GU MVD Rossii, 2001) (in Russian)
8. Danshyn M V, *Kryminalistyka XXI stolittia: mistse u systemi naukovoho znannia: monohrafiia* [Criminalistics of the XXI century: a place in the system of scientific knowledge: a monograph] (KhNU imeni V N Karazina, 2013) (in Ukrainian)
9. Hajrusov D S, Shcherbich L A, *Istochniki i metody kriminalisticheskogo issledovaniya prestupnoj deyatel'nosti: ucheb posobie* [Sources and methods of forensic investigation of criminal activity: a training manual] (YUrlitinform, 2008) (in Russian)

10. Klimenko N I, *Kriminalistika kak nauka: monografiya* [Criminalistics as a Science: Monograph] (NVT «Pravnik», 1997) (in Russian)
11. Klymenko N I, *Sudova ekspertolohiia : kurs lektzii* [Forensic expertise: a course of lectures] (In Yure, 2007) (in Ukrainian)
12. Kohutich I I, *Vykorystannia znan ta zasobiv kryminalistychnoi taktyky i metodyky pid chas rozghliadu kryminalnykh sprav u sudi: monohrafiia* [The use of knowledge and tools of criminalistics tactics and methods in criminal cases in court: a monograph] (Triada plus, 2009)
13. Korenevskij YU V, *Kriminalistika dlya sudebnogo sledstviya* [Criminalistics for judicial investigation] (Centr YUrInfoR, 2002) (in Ukrainian)
14. Kopnin P V, *Gnoseologicheskie i logicheskie osnovy nauki* [Epistemological and logical foundations of science] (Mysl', 1974) (in Russian)
15. Larin A M, *Kriminalistika i parakriminalistika: nauch-prakt i ucheb posobie* [Criminalistics and paracriminalism: a scientific, practical and educational manual] (BEK, 1996) (in Russian)
16. Matusovskij G A, *Kriminalistika v sisteme nauchnykh znaniy: monografiya* [Criminalistics in the system of scientific knowledge: a monograph] (Vyssh shk, 1976) (in Russian)
17. Obrazcov V A, *Kriminalisticheskaya klassifikaciya prestuplenij* [Criminalistics classification of crimes] (Izd-vo Krasnoyar un-ta, 1988) (in Russian)
18. --, *Kriminalistika: kurs lekcij* [Criminalistics: a course of lectures] (Pravo i Zakon, 1996) (in Russian)
19. Piaskovskiy V V, Chernous Yu M, Ishchenko A V ta in., *Kryminalistyka: pidruchnyk* [Criminalistics: a textbook] (Tsentr uchb lit, 2015) (in Ukrainian)
20. Rubis A S, *Kriminalisticheskoe obespechenie deyatel'nosti prokurora v sfere bor'by s prestupnost'yu : monografiya* [Forensic support of the prosecutor in the field of combating crime: a monograph] (BGU, 2005) (in Russian)
21. Selivanov N A, Tanasevich V G, Ejsman A A, Yakubovich N. A. *Sovetskaya kriminalistika. Teoreticheskie problem* [Soviet criminalistics. Theoretical problems] (YUrid lit, 1978) (in Russian)
22. Shmonin A V, *Metodologiya kriminalisticheskoy metodiki: monografiya* [Methodology criminalistics methods] (YUrlitinform, 2010) (in Russian)
23. Smahtin E V, *Kriminalistika: sootnoshenie s ugovolnym i ugovolno-processual'nym pravom: monografiya* [Forensics: correlation with criminal and criminal procedure law: monograph] (YUrlitinform, 2009) (in Russian)
24. Terekhovich V N, *Kriminalistika. Konspekt kursa lekcij: ucheb posobie* [Criminalistics. Lecture course summary: study guide] (Baltijskaya Mezhdunarod Akad, 2008) (in Russian)
25. Varfolomeieva T V, Honcharenko V H, Boiarov V I ta in., *Kryminalistyka. Akademichnyi kurs: pidruchnyk* [Criminalistics. Academic course: textbook Criminal Law of Ukraine. General part: lecture notes] (Iurinkom Inter, 2011) (in Ukrainian)
26. Volobuiev A F, *Mekhanizm zlochynu ta yoho zviazok z kontseptualnymy polozhenniamy kryminalistyky : monohrafiia* [The mechanism of crime and its connection with the conceptual provisions of criminalistics: a monograph] (Vyd R A Kozlov, 2019) (in Ukrainian)
27. Vozniuk A A, *Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna: konspekt lektzii* [Criminal law of Ukraine. General part: lecture notes] (Osvita Ukrainy, 2016) (in Ukrainian)
28. Yusupov V V, *Kryminalistyka v Ukraini u XX–XXI stolittiakh: monohrafiia* [Criminalistics in Ukraine in the XX–XXI centuries: a monograph] (FOP Maslakov, 2018) (in Ukrainian)
29. Zhuravel V A, *Problemy teorii ta metodolohii kryminalistychnoho prohnozuvannia: monohrafiia* [Problems of theory and methodology of criminalistics forecasting: monograph] (Pravo, 1999) (in Ukrainian)
30. Zorin G A, *Teoreticheskie osnovy kriminalistiki* [Theoretical foundations of criminalistics] (Amalfeya, 2000) (in Russian)

Edited books

31. Belkin R S (red), *Kriminalistika: uchebnik dlya vuzov* [Criminalistics: a textbook for universities] (Izd gruppа NORMA-INFRA-M, 1999) (in Russian)
32. Dolgovaya A I (red), *Kriminologiya* [Criminology] (Infra-M-Norma, 1997) (in Russian)
33. Fajzulaev A F, Abdulaeva M N (otv red), *Metodologicheskie osnovy poiska vozmozhnostej razvitiya nauki* [Methodological foundations of the search for the development of science] (Fan, 1990) (in Russian)
34. Holina V V (red), *Kryminolohiia : Zahalna ta Osoblyva chastyny: pidruch 2-he vyd* [Criminology: General and Special parts: textbook. 2nd edition] (Pravo, 2009) (in Ukrainian)

35. Tatsii V Ya, Hroshevyi Yu M, Kaplina O V, Shylo O H (red) *Kryriminalnyi protses: pidruch* [Criminal proceedings: a textbook] (Pravo, 2013) (in Ukrainian)
36. Tishchenko V V (red), *Kryriminalistyka: pidruchnyk* [Criminalistics: a textbook] (Vydavnychi dim «Helvetyka», 2017) (in Ukrainian)
37. Volobuiev A F (red), *Kryriminalistyka: pidruchnyk* [Criminalistics: a textbook] (KhNUVS, 2011) 19 (in Ukrainian)
38. Yablokova N P (red), *Kryriminalistika: uchebnyk* [Criminalistics: a textbook] (Izd-vo BEK, 1995) (in Russian)

Journal articles

39. Aliexsieichuk V I, 'Okrema kryriminalistychna metodyka sudovoho rozghliadu u kryriminalnomu provadzhenni: sutnist i zavdannia' [A separate forensic methodology of trial in criminal proceedings: essence and tasks] (2015) 130 *Problemy zakonnosti* 169–179 (in Ukrainian)
40. Baev O YA, 'Kriminalisticheskaya advakotologiya kak pidsistema nauki kriminalistiki' [Forensic Advakotology as a Pdsystem of the Science of Forensics] (2002) *Professional'naya deyatel'nost' advokata kak ob'ekt kriminalisticheskogo issledovaniya: sb nauch tr* 15–21 (in Russian)
41. Klochkov V V, 'Ob'ekt, predmet i sistema sovetskoj kriminalistiki' [Object, subject and system of Soviet criminalistics] (1988) *Predmet i sistema kriminalistiki v svete sovremennyh issledovaniy: sb nauch tr.* 7–21 (in Russian)
42. Manns G YU, 'Kriminalistika kak prikladnaya disciplina i predmet prepodavaniya' [Criminalistics as an applied discipline and subject of teaching] (1921) 2 *Trudy professorov i prepodavatelej Irkutskogo gos un-ta Otdel 1* 139–164 (in Russian)
43. Stepaniuk R S, 'Problemy formuvannia okremykh kryriminalistychnykh metodyk dlia sudovoho provadzhennia' [Problems of formation of separate criminalistics methods for judicial proceedings] (2017) *Tom XIX Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia»* 138–139 (in Ukrainian)
44. Tishchenko V V, 'Zlochynna diialnist yak ob'ekt kryriminalistyky' [Criminal activity as an object of criminalistics] (2006) 27 *Aktualni problemy derzhavy i prava: zb nauk pr* 139–145 (in Ukrainian)
45. Yablokov N P, 'Ob'ekt i predmet kriminalisticheskogo izucheniya' [The object and subject of criminalistics research] (1997) 1 *Seriya 11 Pravo. Vestnik Moskovskogo universiteta* 28–36 (in Russian)
46. Zelinskyi A F, 'Zlochynna diialnist: poniattia ta vidpovidalnist' [Criminal activity: concept and responsibility] (1991) 12 *Radianske pravo* 19–21 (in Ukrainian)

Thesis abstracts

47. Arkusha L I 'Osnovy vyjavlennia ta rozsliduvannia lehalizatsii dokhodiv, oderzhanykh u rezultati orhanizovanoi zlochynnoi diialnosti' [Basics of detection and investigation of legalization of proceeds from organized crime] (avtoref dys dokt yuryd nauk, Odes nats yuryd akad, 2011) (in Ukrainian)
48. Krasnobaev Yu I, 'Ponyatie predmeta sovetskoj kriminalistiki (Istoriya i sovremennoe sostoyanie problemy)' [The concept of the subject of Soviet criminalistics (history and current status of the problem)] (avtoref dis kand yurid nauk, Akad MVD SSSR, 1976) (in Russian)
49. Kohutych I I, 'Teoretychni osnovy vykorystannia kryriminalistychnykh znan pid chas rozghliadu kryriminalnykh sprav u sudi' [Theoretical foundations of the use of criminalistics knowledge in criminal proceedings in court] (avtoref dys d-ra yuryd nauk, Kyivskiy nats un-t Tarasa Shevchenka, 2010) (in Ukrainian)
50. Kustov A M, 'Kriminalisticheskoe uchenie o mekhanizme prestupleniya' [Criminalistics doctrine of the mechanism of crime] (avtoref dis d-ra yurid nauk, Akad MVD Rossii, 1997) (in Russian)
51. Matusovskij G A, 'Kriminalistika v sisteme yuridicheskikh nauk i ee mezhnauchnye svyazi' [Criminalistics in the system of legal sciences and its inter-scientific relations] (avtoref dis d-ra yurid nauk, Vsesoyuz in-t po izucheniyu prichin i razrabotke mer preduprezhdeniya prestupnosti, 1980) (in Russian)

Conference paper

52. Borodin S V, 'Metodologicheskie principy professional'noj zashchity v ugolovnom sudoproizvodstve Rossii: ot individual'nogo opyta k nauchnoj koncepcii metodiki' [Methodological principles of professional defense in criminal proceedings in Russia: from individual experience to the scientific concept of the methodology] *Zasadi kriminal'nogo sudochinstva ta ih realizaciya v zakonotvorchij i pravozastosovnij diyal'nosti: tezi dop ta povidom nauk-prakt konf. Vidannya prisvyachene pam'yati prof. A. YA. Dubins'kogo* (Kiiv, 3 kvitnya 2009 r.) 70–73 (in Russian)

Журавель В. А. Об'єкт пізнання криміналістики

Розглянуто генезу та сучасний стан наукових поглядів щодо об'єкта криміналістики. Наголошено на тому, що наявність сформованої наукової парадигми стосовно цієї проблематики відображає сучасний рівень розвитку самої науки криміналістики, можливість реалізації її функцій і завдань. Констатовано, що дотепер учені-кри-

міналісти не дійшли узгодженої позиції із цього питання. Аргументовано, що криміналістика має двоєдиний об'єкт пізнання, з одного боку, функціональну сторону злочинної діяльності (поведінки), яка знаходить свою реалізацію в механізмі злочину і відображується у джерелах інформації (матеріальних та ідеальних слідах), а з другого – діяльність із виявлення, розслідування та запобігання кримінальним правопорушенням. При цьому об'єктом пізнання криміналістики будь-яке явище або його фрагмент стає лише в тому випадку, коли воно включено в процес пізнання. Зазначено, що в цьому разі йдеться не про наміри чи бажання будь-якого дослідника або групи дослідників, а про консолідовану, погоджену позицію спільноти вчених-криміналістів щодо доцільності та необхідності включення в коло пізнавальних інтересів тих чи інших аспектів досліджуваних явищ. Тому пропозиції про включення до об'єктів пізнання криміналістики таких різновидів юридичної діяльності, як обвинувачення, захист, судовий розгляд у кримінальних провадженнях, потребують додаткової аргументації, із необхідністю розрізняти поняття «об'єкт пізнання криміналістики» і «сфера реалізації криміналістичних знань». Звернуто увагу на те, що криміналістичні знання у своїй повсякденній діяльності використовують різні суб'єкти кримінального провадження (слідчі, детективи, прокурори, слідчі судді, судді, захисники, спеціалісти, експерти), вони і є їх споживачами, але це не означає, що всі ці різновиди юридичної практики мають виступати об'єктами пізнання криміналістики.

Ключові слова: об'єкт пізнання криміналістики, класифікація об'єктів криміналістичного пізнання, злочинна діяльність, діяльність з розслідування кримінальних правопорушень, механізм злочину, матеріальні та ідеальні сліди.

Журавель В. А. Объект познания криминалистики

Рассмотрен генезис и современное состояние научных взглядов на объект криминалистики. Обращено внимание на то, что наличие сформированной научной парадигмы относительно этой проблематики отражает современный уровень развития самой науки криминалистики, возможность реализации ее функций и задач. Констатировано, что до сегодняшнего дня ученые-криминалисты не пришли к согласованной позиции по этому вопросу. Аргументировано, что криминалистика имеет двуединый объект познания, с одной стороны, функциональная сторона преступной деятельности (поведение), нашедшая свою реализацию в механизме преступления и отраженная в источниках информации (материальных и идеальных следах), а с другой, деятельность по обнаружению, расследованию и предупреждению криминальных правонарушений. При этом объектом познания криминалистики любое явление или его фрагмент становятся лишь в том случае, когда оно включено в процесс познания. Отмечено, что в данном случае речь идет не о намерении либо желании какого-либо исследователя или группы исследователей, а о консолидированной, согласованной позиции сообщества ученых-криминалистов относительно целесообразности и необходимости включения в круг познавательных интересов тех или иных аспектов исследуемых явлений. Поэтому предложения о включении в число объектов познания криминалистики таких видов юридической деятельности, как обвинение, защита, судебное рассмотрение в уголовном судопроизводстве, требуют дополнительной аргументации, с необходимостью различия понятий «объект познания криминалистики» и «сфера реализации криминалистических знаний». Обращено внимание на то, что криминалистические знания в своей повседневной деятельности используют различные субъекты уголовного производства (следователи, детективы, прокуроры, следственные судьи, судьи, защитники, специалисты, эксперты), они и есть потребителями этих знаний, однако, это не означает, что все эти разновидности юридической практики должны выступать объектами познания криминалистики.

Ключевые слова: объект познания криминалистики, классификация объектов криминалистического познания, преступная деятельность, деятельность по расследованию криминальных правонарушений, механизм преступления, материальные и идеальные следы.

Zhuravel V. A. Object of criminalistics cognition

The genesis and current state of scientific views on the object of criminalistics are considered. It is emphasized that the existence of the established scientific paradigm on this issue reflects the current level of development of the criminalistics science itself, the capability of realization of its functions and tasks. It was stated that so far, criminalistics scientists have not reached an agreed position on this issue. It is argued that criminalistics science has a dual object of knowledge, on the one hand, the functional side of criminal activity (behavior), which finds its realization in the mechanism of crime and is reflected in sources of information (material and ideal traces), and on the other, activity on detection, investigation and prevention of criminal offenses. In that case, any phenomenon or its fragment becomes the object of criminalistics science cognition, only if it is included in the cognition process. It is stated that in that case it is not about the intentions or desires of any researcher or group of researchers, but about the consolidated, agreed position by the community of criminalistics scientists regarding the expediency and necessity of inclusion of certain aspects of the studied phenomena in the circle of

cognitive interests. Therefore, proposals to include in the criminalistics cognition object of such varieties of legal activities as prosecution, defense, litigation in criminal proceedings require additional argumentation, with the need to distinguish between the concept of «object of criminalistic cognition» and «sphere of criminalistic knowledge realization». Attention is paid to the fact that criminalistics knowledge is used by different subjects of criminal proceedings (investigators, detectives, prosecutors, investigating judges, judges, defense lawyers, specialists, experts) in their day-to-day activities, they are its consumers, but it does not mean that all these varieties of legal practice could be the subject of criminalistics knowledge.

Keywords: *criminalistics cognition object, classification of criminalistics cognition objects, criminal activity, criminal offenses investigation activity, mechanism of a crime, material and ideal traces.*

В. С. Батиргарєєва, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0003-2963-8844

ПИТАННЯ БОРОТЬБИ З РЕЦИДИВНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ У МАТЕРІАЛАХ КОНГРЕСІВ ООН ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ ТА ПОВОДЖЕННЯ З ПРАВОПОРУШНИКАМИ

Постановка проблеми. Знаменною подією 2020 року стане проведення у м. Кіото (Японія) XIV Конгресу ООН щодо запобігання злочинності та поведження з правопорушниками. Примітно, що в Кіото вже не вперше проводиться подібний захід. Адже п'ятдесят років тому тут відбувся IV Конгрес ООН. Однак ті питання, що поставали на порядку денному півстоліття тому, знов виявлятимуться у фокусі уваги міжнародної спільноти. Це, зокрема, такі питання, як зв'язок економічного та соціального розвитку світу зі станом правопорушень, породження сучасністю нових злочинних викликів, молодь і злочинність, запровадження ефективних заходів із координації зусиль у сфері планування заходів щодо запобігання злочинності у контексті соціального та економічного розвитку та ін.¹ У цьому зв'язку не можна не погодитися зі слушною думкою В. Ю. Квашиса, що той факт, що «...ці проблеми знов посідають чільне місце в міжнародному порядку денному і, більше того, в останній час вони набули ще більшого значення, говорить про те, що міжнародна спільнота повинна вжити рішучі дії у пошуках ефективних рішень»².

Як бачимо, «старі» проблеми злочинності, що схильні до постійної модернізації, змушують і досі шукати засоби щодо їх нейтралізації навіть у постіндустріальному суспільстві. Серед таких найстаріших проблем злочинності помітне місце відводиться проблемі злочинного рецидивізму,

з якою світ намагається впоратися вже давно. Нагальні питання необхідності та рішучих заходів запобігання рецидивізму спеціально обговорювалися на Третньому Конгресі ООН щодо запобігання злочинності та поведження з правопорушниками (1965, Стокгольм). Разом із тим цієї проблеми торкалися й на Четвертому (1970, Кіото), П'ятому (1975, Женева), Сьомому (1985, Мілан), Восьмому (1990, Гавана), Дев'ятому (1995, Каїр), Дванадцятому (2010, Сальвадор) та Тринадцятому (2015, Доха) конгресах ООН. Але й досі не знайдено будь-якого універсального підходу до її розв'язання, а тому й дотепер не вщухають дискусії із цього приводу. Такий стан речей сприяє тому, що знов і знов тема рецидивізму стає однією із головних тем для обговорення на Конгресах ООН щодо запобігання злочинності та поведження з правопорушниками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Злочинний рецидив як найнебезпечніша частина всієї злочинності, масштаби якого практично не піддаються зменшенню (навіть якщо скорочується рівень злочинних проявів у цілому), та стратегії його скорочення постійно перебувають у фокусі уваги вітчизняних і зарубіжних науковців минулих часів та сучасності. Вагомий внесок у розвиток проблеми, на якому ґрунтуються сучасні погляди, зробили знані правники другої половини XIX – першої третини XX століть: М. М. Гернет, М. М. Гродзинський, А. Ф. Кистяковський, В. І. Куфаєв, М. Д. Сергієвський, М. С. Таганцев, І. Я. Фойницький, М. П. Чубинський та ін. Серед українських учених, погляди яких на розглядувану проблему вирізняються ґрунтовністю, слід згадати М. І. Бажанова, В. В. Голіну, І. М. Даньшина, О. М. Джужу, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського,

¹ Четырнадцатый Конгресс Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и уголовному правосудию (Киото, Япония, 20–27 апреля 2020 г.). Руководство для дискуссий. А/CONF.234/PM.1. 56 с.

² Квашис В Е, 'К XIV Конгресу ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию: основные проблемы, цели и задачи' (2019) 3 Научный портал МВД России 16

О. М. Литвинова та ін. Разом із тим останнім часом особливий інтерес для нас викликають наукові розвідки іноземних кримінологів і соціологів (S. L. Brown at al. (2008)¹, A. N. Cimino at al. (2015)², D. J. Cooke at al. (2004)³, Y. Dandurand (2016)⁴, D. Finklehor at al. (2007)⁵, P. Gendreau at al. (1996)⁶, K. M. Hennigan at al. (2014)⁷, P. D. Howard at al. (2011, 2013)⁸, N. J. Jones at al. (2010)⁹, T. P. LeBel at al. (2008)¹⁰, R. E. Mann at al. (2010)¹¹, D. S. Nagin (2009)¹², L. J. Rettinger (2010)¹³, P. Smith at al. (2009)¹⁴,

¹ Brown S L, St Amand M D, Zamble E, 'The Dynamic prediction of criminal recidivism: a three-wave prospective study' (2008) 33 Law and Human Behavior 25–45

² Cimino A, Mendoza N, Thielemann K, Shively R, Kunz K, 'Women reentering the community: understanding addiction and trauma-related characteristics of recidivism' (2015) 25 (5) Journal of Human Behavior in the Social Experiment 468–476

³ Cooke D J, Michie C, 'Predicting recidivism in a Scottish prison sample' (1998) 4 Psychology, Crime and Law 169–211

⁴ Dandurand Y, 'Alternative approaches to preventing recidivism: restorative justice and the social reintegration of offenders' in: *Women and Children as Victims and Offenders: Background, Prevention, Reintegration: Suggestions for Succeeding Generations* vol 2 Kury H, Redo S, Shea E (Eds.) (Zurich: Springer International Publishing 2016) 283–299

⁵ Finklehor D, Ormrod R K, Turner H, 'Revictimization patterns in a national longitudinal sample of children and youth' (2007) 31 Child Abuse and Neglect 479–502

⁶ Gendreau P, Little T, Goggin C, 'A meta-analysis of the predictors of adult offender recidivism: what works!' (1996) 34 Criminology 575–608 Doi: 10.1111/j.1745–9125.1996.tb01220.x.

⁷ Hennigan K M, Maxson Ch L, Sloane D C, Kolnick K A, Vindel F 'Identifying high-risk youth for secondary gang prevention' (2014) 37 (1) Journal of Crime and Justice 104–128, DOI: 10.1080/0735648X.2013.831208

⁸ Howard P, Dixon L, 'Developing an empirical classification of violent offences for use in the prediction of recidivism in England and Wales' (2011) 3 Journal of Aggression, Conflict and Peace Research 141–154 (in English); – 'Identifying change in the likelihood of violent recidivism. Causal dynamic risk factors in the OASys Violence Predictor' (2013) 37 Law & Human Behavior 163–174

⁹ Jones N J, Brown S L, Zamble E, 'Predicting criminal recidivism in adult offenders: Researcher versus parole officer assessment of dynamic risk' (2010) 37 Criminal Justice and Behavior 860–882

¹⁰ LeBel Th P, Burnett R, Maruna Sh, Bushway Sh, 'The Chicken and Egg of Subjective and Social Factors in Desistance from Crime' (2008) 5 European Journal of Criminology 131–159 DOI: 10.1177/1477370807087640

¹¹ Mann R E, Hanson R K, Thornton D, 'Assessing risk for sexual recidivism: Some proposals on the nature of psychologically meaningful risk factors' (2010) 22 Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment 191–217

¹² Nagin D S, Cullen F T, Jonson Ch L 'Imprisonment and Reoffending' (2009) 38(1) Crime and Justice 115–200

¹³ Rettinger L J, Andrews D A 'General risk and need, gender specificity, and the recidivism of female offenders' (2010) 37 Criminal Justice and Behavior 29–46

¹⁴ Smith P, Cullen F T, Latessa E J 'Can 14,737 women be wrong? A meta-analysis of the LSI-R and recidivism for female offenders' (2009) 8 (1) Criminology and Public Policy 183–208

S. J. Wormith (2007)¹⁵ etc.). Це зумовлюється необхідністю ознайомлення як із підходами до протидії злочинному рецидивізму, так і з методиками підрахунків кількості рецидивістів і рецидивних правопорушень. Адже у зарубіжній практиці фігурують, на перший погляд, дуже великі цифри злочинного рецидивізму, що змушує розібратися із цією проблематикою більш ретельно і відповісти на запитання: чи настільки гостро обстоїть проблема рецидивізму, наприклад, у країнах усталеної демократії, як про те свідчать цифри? Але у будь-якому разі розглядувана проблема варта того, щоб про неї говорили на міжнародних форумах високого рівня, присвячених запобіганню злочинності та поведженню з правопорушниками, оскільки громадськість не може чекати того часу, коли результати досліджень дозволять вжити ті чи інші дії, і що вже зараз необхідно і бажано діяти на основі серйозних професійних висновків¹⁶.

Метою статті є, по-перше, аналіз положень Конгресів, присвячених злочинному рецидивізму та практиці його запобігання, а, по-друге, з'ясування підходів до обрахування рецидивних злочинів на прикладі окремих країн (США та Великої Британії).

Виклад основного матеріалу. Щоб зрозуміти стурбованість міжнародного товариства проблемою рецидивної злочинності, насамперед необхідно проаналізувати масштаби цього лиха. Уявляється, що поглянути на стан рецидиву доцільно як з позиції зарубіжної практики, так і враховуючи існуючу в Україні систему обліку подібних злочинів.

Що стосується практики обліку рецидиву у Великій Британії, то згідно з методикою Міністерства юстиції цієї країни основні статистичні показники про доведений рецидив дорослих та неповнолітніх правопорушників, які були звільнені після відбування покарання у виді тюремного ув'язнення, включаючи й умовно-дострокове звільнення, або які отримали судимість, не пов'язану із позбавленням волі, чи так звані догану або попередження, обліковуються кожні три місяці, тобто щоквартально. При цьому до уваги беруться будь-які повторні злочини, що вчиняються протягом одного року після винесення судом вироку чи звільнення особи,

¹⁵ Wormith S J, Olver M E, Stevenson H E, Girard L, 'The long-term prediction of offender recidivism using diagnostic, personality, and risk/need approaches to offender assessment' (2007) 4(4) Psychological Services 287–305

¹⁶ Голина В В (ред), Конгрессы ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию: сб материалов в 3 кн (Ред журн «Право України», 2013) Кн 1, 58

винесення їй попередження або догани. Базуючись на такій методиці оцінки стану рецидивної злочинності, можна зробити принаймні два висновки. По-перше, облікові періоди у Великій Британії та в Україні є різними (в Україні цей період складає один рік, а у Великій Британії квартал); по-друге, рецидив у нашій країні рахується від усіх вчинених протягом року злочинів, включаючи й первинну злочинність. Що стосується Великої Британії, то при оцінці масштабів рецидивної злочинності до уваги береться тільки та частина злочинців, що вже потрапляла до орбіти кримінальної юстиції. Цим, власне, й пояснюється значно вищий рівень злочинного рецидивізму у розглядуваній західній країні. Так, наприклад, з липня по вересень 2017 р. у цілому рівень доведеного рецидиву серед перелічених осіб склав 29,3%. При цьому рецидив серед дорослих злочинців дорівнювався 28,7%, серед неповнолітніх – 38,1%. Окремо наводяться дані щодо дорослих, до яких попередньо не застосовувалися заходи, пов'язані з ув'язненням. Цей показник склав 37,2%. Слід відмітити, що показник рецидиву серед дорослих, звільнених з місць позбавлення волі, що призначалося строком менше ніж на один рік дорівнювався 62,2%¹.

За практикою оцінки рівня рецидиву у Сполучених Штатах Америки, нові випадки вчинення правопорушень з боку колишніх ув'язнених обліковуються протягом дев'яти років після їх звільнення. Так, стосовно 401 288 осіб, звільнених у 2005 р., протягом дев'ятилітнього періоду проведено 1 994 000 арештів, тобто у середньому 5 арештів на кожного звільненого ув'язненого. На період із четвертого до дев'ятого рік припадає 60% арештів. При цьому 68% осіб, звільнених у 2005 р., були заарештовані у наступні три роки, 79% – протягом шести років і 83% – у цілому за дев'ять років². Отже, повний обліковий період, протягом якого з'ясовуються кількісно-якісні показники рецидивної злочинності, у США складає 9%. До того ж будь-які розрахунки показників рецидиву злочинів у США проводяться (як й у Великій Британії) стосовно тих осіб, які вже відбували покарання.

Що стосується України, то до 20 листопада 2012 р. відповідна кримінально-правова статисти-

ка велася органами внутрішніх справ. Так, Департамент інформаційних технологій МВС України відомості, що безпосередньо стосувалися проблеми рецидивної злочинності, наводив кількома способами: 1) у статистичній звітності за формою №1 «Єдиний звіт про злочинність» – дані про кількість злочинів, учинених раніше судимими особами; 2) в Експрес-інформації зареєстрованих злочинів (у розрізі регіонів) – кількість злочинів, учинених раніше судимими особами, а також кількість злочинів, що вчинені особами, які раніше скоювали злочини; 3) у статистичній звітності за формою №2 «Звіт про осіб, які вчинили злочини на території України» – дані про кількість осіб, із яких судимість не знята й не погашена; 4) в Експрес-інформації зареєстрованих злочинів (у розрізі регіонів) – кількість осіб, які раніше вчиняли злочини, і кількість осіб, у яких судимість не знята або не погашена. Починаючи з кінця 2012 р. відповідна статистична звітність ведеться органами прокуратури. На теперішній час передбачено такі форми кримінально-правової звітності, як «Єдиний звіт про кримінальні правопорушення» та «Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення». У 2019 р. згідно з Єдиним звітом про кримінальні правопорушення особами, які раніше вчиняли такі правопорушення, в Україні скоєно 57 423 злочини (12,3% від загальної кількості зареєстрованих злочинів). Якщо стати на позицію широкого трактування рецидивної злочинності, ці цифри дають уявлення про так званий кримінологічний рецидив, яким охоплюються злочини, вчинені як рецидивістами, так і особами, з яких судимість знята або погашена, а також тими, які мають судимість за вчинення необережних злочинів³.

Що стосується осіб, із яких судимість не знята та непогашена, то відповідно до іншої звітної форми – Єдиного звіту про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, таких зареєстровано принаймні майже удвічі менше порівняно із числом правопорушень, а саме 25 018 (21,0% від загальної кількості всіх правопорушників). При цьому можна дійти висновку, що до наведеного показника потрапляють і правопорушники, які мають судимість за вчинення необережних злочинних діянь. Таким чином, по-перше, в національній площині приходиться оперувати інколи не зовсім порівнянними цифрами; по-друге, питома вага злочинного

¹ Proven reoffending statistics quarterly bulletin, July 2017 to September 2017. Ministry of Justice of UK. Published 25 July 2019.

² 2018 Update on Prisoner Recidivism: A 9-Year Follow-up Period (2005-2014): Special Report. U. S. Department of Justice. May 2018. NCJ 250975. P. 1.

³ Батиргареева В С, *Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми: монографія* (Право, 2009) 159–160

рецидивізму обрхоується, виходячи із загальної кількості злочинів або злочинців; по-третє, тривалість облікового періоду у нас складає один рік. Приблизно такий самий підхід спостерігається у більшості держав пострадянського простору. Однак цифри ураженості рецидивною злочинністю, наприклад, у Білорусі та РФ значно вище за Україну. Наприклад, у 2018 р. рівень рецидивної злочинності в Білорусі склав 38%¹. За даними Генеральної прокуратури РФ, у теперішній час понад половину злочинів (57,6%) вчиняють особи, які вже порушували кримінальне законодавство². До речі, якщо в РФ питома вага рецидиву у структурі вчинених злочинів у 2006 р. складала 28,8%, у 2012 р. – 32,3%, то лише останніми роками вона зросла майже удвічі³. Ще раз підкреслимо, що хоча системи обліку приблизно однакові, проте цифри різні, що пояснюється, напевно, вже причинами криміналізації суспільства.

Проте головний висновок, який можна зробити, розглянувши системи обліку випадків рецидиву лише на прикладі кількох країнах, полягає в тому, що будь-яка країна взагалі-то має власні особливості бачення проблеми злочинного рецидивізму та практики її обрахування, не говорячи вже про систему протидії йому. Тим не менш, проблема рецидивізму сьогодні є актуальною як для країн з усталеною демократією, так і для країн так званого третього світу. У Керівництві для дискусій XIV Конгресу ООН щодо запобігання злочинності та поведження з правопорушниками наголошується: «Хоча у теперішній час відсутні достовірні глобальні статистичні дані щодо рецидивізму, проте з ним стикаються як розвинені, так і ті країни, що розвиваються»⁴. Тому не випадково рецидив злочинів, від якого потерпає як західне, так і східне суспільство, перманентно стає темою для обговорення на Конгресах ООН щодо запобігання злочинності

та поведження з правопорушниками. Дійсно, багаторічними спостереженнями правознавців за розвитком кримінальної дійсності, результатами наукових досліджень односпайно констатується якісна відмінність рецидивної злочинності як явища у структурі загальної маси злочинних проявів, що пов'язується перш за все з фактом підвищеної суспільної небезпечності цієї злочинності⁵. Тому варто пригадати про «внесок» факту існування рецидивної злочинності у дестабілізацію суспільства, що головним чином пов'язується з підвищеною суспільною небезпечністю цього злочинного феномену. Так, підвищена суспільна небезпечність рецидивної злочинності визначається, зокрема, її значною потужністю у своєму прагненні до відтворення порівняно зі злочинністю первинною; великою питомою вагою у структурі рецидивної злочинності тяжких та особливо тяжких злочинних діянь; пролонгацією шкідливих наслідків колишнього ув'язнення та подекуди нерівності у відправленні правосуддя⁶; здатністю бути передавальним механізмом злочинного ремесла та досвіду, злочинських традицій та ін., що призводить до виникнення у структурі суспільства особливого соціального прошарку та значного ідеологічного впливу останнього як на свідомість злочинців, так і на масову свідомість законослухняних членів суспільства; у цілому підвищеним ступенем латентності цих злочинних проявів; інтенсивністю заходів, які суспільство й держава мають вживати з метою запобігання рецидивній злочинності та які (заходи), на жаль, виявляються недостатньо ефективними для будь-якого відчутного впливу на рецидив злочинів; культивуванням у суспільній свідомості думки про необхідність посилення суворості кримінальної політики як єдино можливого ефективного засобу боротьби з рецидивною злочинністю тощо.

Переходячи до конкретних кроків міжнародної спільноти щодо обмеження впливу злочинного рецидиву, зауважимо, що ще у 1965 р. на Третньому конгресі ООН щодо запобігання злочинності та поведження з правопорушниками, який проводився у Стокгольмі (Швеція), була висловлена слухна думка стосовно великого соціального значення

⁵ Батиргареева В С, 33.

⁶ *Примітка.* На цьому аспекті спеціально наголошено в матеріалах доповіді Третнього конгресу ООН щодо запобігання злочинності та поведження з правопорушниками (Стокгольм, 9–18 серпня 1965 р.). Більш докладно див.: Доклад Третнього конгресу ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями (Стокгольм, 9–18 августа 1965 г.). А/CONF. 26/7.

¹ Браун Е, 'Уровень рецидивной преступности в Беларуси составляет 38%' (Белновости, 25 февраля 2019) <<https://www.belnovosti.by/belarus-v-cifrah/uroven-recidivnoy-prestupnosti-v-belarusi-sostavlyayet-38>> (дата звернення 15. 02. 2020)

² Недюк М, Дагаева К, 'Рецидивисты стали совершать больше преступлений' (Известия из, 13 декабря 2017) <<https://iz.ru/666795/mariia-nediuk-kseniia-dagaeva/retcidivisty-stali-sovershat-bolshe-prestuplenii>> (дата звернення 15. 02. 2020)

³ Антонян Е А, 'Личность рецидивиста: криминологическое и уголовно-исполнительное исследование'(дис д-ра юрид наук Моск гос юрид ун-т им О Е Кутафина, 2014) 4

⁴ Четырнадцатый Конгресс Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и уголовному правосудию (Киото, Япония, 20–27 апреля 2020 г.). Руководство для дискуссий. А/CONF.234/PM.1. С. 28.

проблеми рецидивізму та відібрані важливі питання, в результаті обговорення яких, як вважалося, можна було б зробити корисний внесок у розширення знань і практику боротьби, що ведеться в усіх країнах за зниження рецидивізму¹. Недаремно цю тему, поряд із проблематикою соціального прогресу і злочинності, суспільних превентивних заходів, ролі соціальних факторів у запобіганні злочинності та спеціальних запобіжних заходів щодо молодих правопорушників, спеціально винесено на порядок денний для обговорення на зазначеному форумі високого рівня. Окрім цього, під час обговорення проблеми боротьби з рецидивною злочинністю учасникам Конгресу вдалося точно розкрити причини зв'язку молоді та злочинного рецидивізму. Щоб розірвати цей порочний зв'язок, наголошено на більш активному застосуванні до молодих правопорушників та осіб, які вчинили злочин уперше, заходів поза виправними установами, оскільки той, хто знов потрапляє в місця ув'язнення та інші виправні установи, як правило, більш міцно стає на шлях вчинення нового злочину, якщо раніше вже мав місце досвід поміщення в зазначені установи. У той самий час розуміння скорочення тюремного населення є важливим з позиції спроби вирішити одвічний спір, що триває й дотепер: чи має держава турбуватися насамперед про безпеку суспільства у цілому, убезпечивши його від суспільно небезпечних «елементів» якомога на більш тривалі строки, або вона має піклуватися про гуманізацію кримінальної політики як прояв цивілізаційного виміру сучасного устрою суспільного життя? Цікаво відмітити, що не в усіх питаннях було виявлено однаковість. Проте чимало з них ще п'ятдесят років тому визнані важливими і такими, що заслуговують подальшого вивчення і дослідження (наприклад, згода осіб, які тримаються під вартою, на здійсненні щодо них програм виправних заходів; практика залучення до праці таких осіб на добровільних засадах, тримання осіб, що очікують на суд, ізольовано від засуджених, доцільність вилучення молоді зі сфери дії традиційної системи кримінального права, включаючи юрисдикцію судів у справах неповнолітніх або дітей, тощо). Водночас учасниками Третього конгресу було визнано, що суд у виконанні завдань, пов'язаних із відправленням неупередженого правосуддя, повинен бути краще поінформований щодо результатів наукових досліджень, метою яких є встановлення впливу різних вироків на

різні групи правопорушників. Не важко здогадатися, що пропозиція про якомога активніше використання відкритих виправних установ, замість тих, що забезпечують сувору ізоляцію (закритих тюрем), є спробою широко запровадити інститут пробаційних заходів, який активно обговорюється в українському суспільстві останнім часом.

У підсумку обговорення питання злочинного рецидивізму на Третьому конгресі було констатовано, що необхідно продовжувати на постійній основі наукові дослідження, за допомогою яких можна дати оцінку поточним і перспективним методам запобігання рецидивізму з метою забезпечення захисту суспільства від правопорушників, зменшення людських страждань і уникнення надмірних фінансових витрат². Чимало подальших конгресів торкалися цих питань, але переважно фрагментарно. І ось, нарешті, на семінарі-практикумі в межах цього річного Конгресу знов обговорюватиметься питання зниження рецидивізму в аспекті виявлення факторів ризику та розробки рішень. Дорожньою картою обговорення зазначеної проблеми охоплюється три блоки питань: 1) зниження рецидиву; 2) реабілітація і соціальна інтеграція; 3) політика у галузі призначення покарань, варіанти виправних заходів та альтернативи тюремному ув'язненню³. Важливо, що серед можливих питань для обговорення зазначено й про національний досвід у зборі даних про характер повторних злочинів і в оцінці впливу різних підходів до зниження рецидивізму. Адже від того, якої позиції дотримуватися у розв'язанні цих питань, залежать і шляхи відомої уніфікації рекомендацій з метою зниження випадків рецидивізму, що призводитиме, зокрема, до скорочення кількості потерпілих від злочинів, забезпечення більшої безпеки громад і зменшення навантаження на правоохоронні органи і систему кримінального правосуддя.

У Керівництві для дискусій XIV Конгресу ООН щодо запобігання злочинності та поведіння з правопорушниками доводиться, що зниження рецидивізму і підтримка правопорушників у тому, щоб вони стали корисними членами суспільства, вимагають застосування багатостороннього підходу. Цей підхід включає, зокрема, запровадження програм реабілітації правопорушників як у в'язницях, так і в межах громад, здійснення

² Голина В В (ред), 65.

³ Четырнадцатый Конгресс Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и уголовному правосудию (Киото, Япония, 20–27 апреля 2020 г.). Руководство для дискуссий. A/CONF.234/PM.1. С. 28–31.

¹ Голина В В (ред), 57–8.

ефективних стратегій запобігання злочинності та застосування покарань, альтернативних тюремному ув'язненню. При цьому запобігання рецидивізму вимагає проведення ефективних заходів на основі розуміння факторів, що створюють ризик для правопорушників і ускладнюють їх успішну реінтеграцію в суспільство¹. Отже, від урахування різних факторів (як-от: зловживання наркотичними речовинами, відсутність підтримки в сім'ї, психічні та фізичні захворювання, антигромадська свідомість, рання віктимізація тощо) на пряму залежить ефективність такої діяльності.

У своїй резолюції 56/119 про роль, функції, періодичність і тривалість конгресів ООН щодо запобігання злочинності та поведження з правопорушниками Генеральна Асамблея постановила, що кожному Конгресу передують, коли це необхідно, регіональні підготовчі наради² як один із ключових механізмів підготовки зазначених форумів. Їх метою є обговорення питань щодо забезпечення ухвалення актуальних для окремих регіонів проблем у роботі відповідних Конгресів ООН та, власне, визначення таких проблем. На Європейській регіональній підготовчій нараді так само прозвучала проблема необхідності скорочення рецидивізму³.

¹ Вводное руководство по вопросам предупреждения рецидивизма и социальной реинтеграции правонарушителей. Вена: UNODC, 2019. С. 10.

² Роль, функции, периодичность и продолжительность конгрессов Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями: принята на 56-й сессии резолюцией Генеральной Ассамблеи ООН от 23 января 2002 г. № 56/119. A/RES/56/119.

³ Доклад Европейского регионального подготовительного совещания к четырнадцатому Конгрессу Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и уголовному правосудию, состоявшегося в Вене 23–25 апреля 2019 года. A/CONF.234/RPM.5/1.

Як бачимо на прикладі злочинного рецидивізму, і регіональний форум, і Конгрес ООН щодо запобігання злочинності та поведження з правопорушниками виступають у тандемі обговорення нагальних для всього людства проблем.

Висновки. Звернення до злободенного питання боротьби з рецидивною злочинністю стало майже традицією високого зібрання у межах проведення Конгресів ООН щодо запобігання злочинності та поведження з правопорушниками. Одним із ключових питань для обговорення на XIV Конгресі є шляхи зниження злочинного рецидивізму у світі, якими охоплюється, зокрема, виявлення ризиків щодо повернення правопорушників до вчинення нових злочинів та розробка відповідних рішень нейтралізації зазначених ризиків. На Конгресі, що відбудеться в Кіото у 2020 р., обговорення проблеми рецидиву злочинів переслідує триєдину мету: 1) розробити заходи щодо зниження рецидиву у цілому; 2) запропонувати програми реабілітації та соціальної інтеграції колишніх засуджених та 3) опрацювати основи напрями політики у галузі призначення покарань, застосування виправних заходів, а так само заходів, альтернативних тюремному ув'язненню. Проте для досягнення відчутного прориву в цій справі спочатку потрібно вирішити деякі методологічні питання у підходах до цього явища. Одним із них є розробка більш-менш уніфікованої методики обрахування випадків рецидивних правопорушень у національних практиках, що включала б принаймні, по-перше, виділення контингенту, стосовно якого вчинення нових правопорушень вважається рецидивом, та, по-друге, визначення строків звітного періоду.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Proven reoffending statistics quarterly bulletin, July 2017 to September 2017. Ministry of Justice of UK. Published 25 July 2019 (in English)
2. 2018 Update on Prisoner Recidivism: A 9-Year Follow-up Period (2005-2014): Special Report. U. S. Department of Justice. May 2018. NCJ 250975. 24 p. (in English)
3. Доклад Европейского регионального подготовительного совещания к четырнадцатому Конгрессу Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и уголовному правосудию, состоявшегося в Вене 23–25 апреля 2019 года. A/CONF.234/RPM.5/1. (in Russian)
4. Четырнадцатый Конгресс Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и уголовному правосудию (Киото, Япония, 20–27 апреля 2020 г.). Руководство для дискуссий. A/CONF.234/PM.1. 56 с. (in Russian)
5. Роль, функции, периодичность и продолжительность конгрессов Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями: принята на 56-й сессии резолюцией Генеральной Ассамблеи ООН от 23 января 2002 г. № 56/119. A/RES/56/119. (in Russian)

Bibliography**Authored books**

1. Batyrhareieva V S, *Retsydyvna zlochynnist v Ukraini: sotsialno-pravovi ta kryminolohichni problemy: monohrafiia* [Recurrent crime in Ukraine: socio-legal and criminological problems: a monograph] (Pravo, 2009) (in Ukrainian)

Edited books

Edited books

2. Golina V V (red), *Kongressy OON po preduprezhdeniju prestupnosti i ugovnomu pravosudij: sb. marerialov: v 3 kn.* [United Nations Congresses on Crime Prevention and Criminal Justice: A collection of materials in 3 books.] (Red zhurn «Pravo Ukraïni», 2013) Kn 1.58 (in Russian)
3. Dandurand Y, 'Alternative approaches to preventing recidivism: restorative justice and the social reintegration of offenders' in: *Women and Children as Victims and Offenders: Background, Prevention, Reintegration: Suggestions for Succeeding Generations* vol. 2 Kury H., Redo S., Shea E. (Eds.) (Zurich: Springer International Publishing 2016) 283–299 (in English)

Non-author books

4. *Vvodnoe rukovodstvo po voprosam preduprezhdeniya recidivizma i social'noj reintergracii pravonarushitelej: seriya spravochnikov po voprosam ugovnogo pravosudiya.* [An Introductory Guide to the Prevention of Reoffending and the Social Reintegration of Offenders: A Series of Criminal Justice Handbooks] (UNODC, 2019) <https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/V1802305_-_R.pdf> (in Russian)

Journal articles

5. Brown S L, St Amand M D, Zamble E, 'The Dynamic prediction of criminal recidivism: a three-wave prospective study' (2008) 33 *Law and Human Behavior* 25–45 (in English)
6. Cimino A, Mendoza N, Thieleman K, Shively R, Kunz K, 'Women reentering the community: understanding addiction and trauma-related characteristics of recidivism' (2015) 25 (5) *Journal of Human Behavior in the Social Experiment* 468–476 (in English)
7. Cooke D J, Michie C, 'Predicting recidivism in a Scottish prison sample' (1998) 4 *Psychology, Crime and Law* 169–211 (in English)
8. Finklehor D, Ormrod R K, Turner H, 'Revictimization patterns in a national longitudinal sample of children and youth'. (2007) 31 *Child Abuse and Neglect* 479–502 (in English)
9. Gendreau P, Little T, Goggin C, 'A meta-analysis of the predictors of adult offender recidivism: what works!' (1996) 34 *Criminology* 575–608 Doi: 10.1111/j.1745–9125.1996.tb01220.x. (in English)
10. Hennigan K M, Maxson Ch L, Sloane D C, Kolnick K A, Vindel F 'Identifying high-risk youth for secondary gang prevention' (2014) 37 (1) *Journal of Crime and Justice* 104–128, DOI: 10.1080/0735648X.2013.831208 (in English)
11. Howard P, Dixon L, 'Developing an empirical classification of violent offences for use in the prediction of recidivism in England and Wales' (2011) 3 *Journal of Aggression, Conflict and Peace Research* 141–154 (in English)
12. – 'Identifying change in the likelihood of violent recidivism. Causal dynamic risk factors in the OASys Violence Predictor' (2013) 37 *Law & Human Behavior* 163–174 (in English)
13. Jones N J, Brown S L, Zamble E, 'Predicting criminal recidivism in adult offenders: Researcher versus parole officer assessment of dynamic risk' (2010) 37 *Criminal Justice and Behavior* 860–882 (in English)
14. LeBel Th P, Burnett R, Maruna Sh, Bushway Sh, 'The Chicken and Egg of Subjective and Social Factors in Desistance from Crime' (2008) 5 *European Journal of Criminology* 131–159 DOI: 10.1177/1477370807087640 (in English)
15. Mann R E, Hanson R K, Thornton D, 'Assessing risk for sexual recidivism: Some proposals on the nature of psychologically meaningful risk factors' (2010) 22 *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment* 191–217 (in English)
16. Nagin D S, Cullen F T, Jonson Ch L 'Imprisonment and Reoffending' (2009) 38(1) *Crime and Justice* 115–200 (in English)
17. Rettinger L J, Andrews D A 'General risk and need, gender specificity, and the recidivism of female offenders' (2010) 37 *Criminal Justice and Behavior* 29–46 (in English)
18. Smith P, Cullen F T, Latessa E J 'Can 14,737 women be wrong? A meta-analysis of the LSI-R and recidivism for female offenders' (2009) 8 (1) *Criminology and Public Policy* 183–208 (in English)
19. Wormith S J, Olver M E, Stevenson H E, Girard L, 'The long-term prediction of offender recidivism using diagnostic, personality, and risk/need approaches to offender assessment' (2007) 4(4) *Psychological Services* 287–305 (in English)

20. Kvashis V E, 'K XIV Kongresu OON po preduprezhdeniju perstupnosti i ugovnomu pravosudiju: osnovnye problemy, celi i zadachi' [To the UN Congress on Crime Prevention and Criminal Justice: Key Issues, Goals, and Tasks] (2019) 3 Nauchnyj portal MVD Rossii 16–21 (in Russian)

Dissertation

21. Antonjan E A, 'Lichnost' recidivista: kriminologicheskoe i ugovno-ispolnitel'noe issledovanie' [Recidivist's personality: criminological and criminal executive research] (dis d-ra jurid nauk, Mosk gos jurid un-t im O E Kutafina, 2014) (in Russian)

Websites

22. Nedjuk M, Dagaeva K, 'Recidivisty stali sovershat' bol'she prestuplenij' [Recidivists began to commit more crimes] (Izvestija iz, 13 dekabnja 2017) <<https://iz.ru/666795/mariia-nediuk-ksenii-dagaeva/retcidivisty-stali-sovershat-bolshe-prestuplenii>> (in Russian)
23. Braun E, 'Uroven' recidivnoj prestupnosti v Belarusi sostavljaet 38%' [The level of recidivism in Belarus is 38%] (Belnovosti, 25 fevralja 2019) <<https://www.belnovosti.by/belarus-v-cifrah/uroven-recidivnoy-prestupnosti-v-belarusi-sostavlyet-38>> (in Russian)

Батиргареева В. С. Питання боротьби з рецидивною злочинністю у матеріалах Конгресів ООН щодо запобігання злочинності та поведження з правопорушниками

У структурі злочинності будь-якої країни світу завжди мають місце рецидивні злочини. Їх кількість практично не піддається зменшенню. Разом із тим ці злочинні діяння є найбільш небезпечними проявами кримінальної активності особи, оскільки повернення особи до вчинення нових злочинів свідчить про те, що раніше вживані кримінально-правові заходи та заходи їх повернення назад до законослухняного суспільства виявилися неефективними. Із цієї причини питання вивчення та протидії рецидивній злочинності посідають чільне місце серед тих проблем, що перманентно обговорюються на рівні Конгресів ООН щодо запобігання злочинності та поведження з правопорушниками.

У публікації висвітлюються положення матеріалів зазначених Конгресів, що стосуються кримінального рецидивізму та практики його запобігання. Водночас увагу приділено існуючим методикам обліку рецидивних злочинів в окремих країнах (США, Велика Британія, Україна). Підкреслюється, що масштаби рецидивної злочинності через різні методики її обліку у тих чи інших країнах можуть значно різнитися. Наслідком такої ситуації є неможливість скласти єдину картину дійсного поширення злочинного рецидивізму у різних країнах та регіонах світу. На підставі цього робиться висновок, що для досягнення конкретних результатів у боротьбі зі злочинним рецидивізмом виникає потреба у розробці єдиної міжнародної методики обліку рецидивізму.

Ключеві слова: рецидивізм, особливо небезпечний рецидивіст, Конгрес ООН щодо запобігання злочинності та поведження з правопорушниками.

Батиргареева В. С. Вопросы борьбы с рецидивной преступностью в материалах Конгрессов ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями

В структуре преступности любой страны мира всегда имеются рецидивные преступления. Их количество практически не поддается снижению. Вместе с тем данные преступные деяния являются наиболее опасными проявлениями криминальной активности человека, поскольку его возвращение к совершению новых преступлений свидетельствует о том, что ранее предпринятые уголовно-правовые меры и меры по возвращению человека назад в законопослушное общества оказались неэффективными. По этой причине вопросы изучения и противодействия рецидивной преступности занимают видное место среди проблем, перманентно обсуждаемых на уровне Конгрессов ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями.

В публикации освещаются положения материалов указанных Конгрессов, касающиеся уголовного рецидивизма и практики его предотвращения. В то же время внимание уделено существующим методикам учета рецидивных преступлений в отдельных странах (США, Великобритания, Украина). Подчеркивается, что масштабы рецидивной преступности из-за различных методик ее учета в тех либо иных странах могут значительно различаться. Следствием такой ситуации является невозможность составить единую картину действительного распространения преступного рецидивизма в различных странах и регионах мира. На основании этого делается вывод, что для достижения конкретных результатов в борьбе с преступным рецидивизмом возникает потребность в разработке единой международной методики учета рецидивизма.

Ключевые слова: рецидивизм, особо опасный рецидивист, Конгресс ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию.

Batyrgareieva V. S. The issues of combating recidivism in the materials of the UN Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders

In the structure of crime in any country in the world there are always recidivism. Their number is practically not subject to reduction. At the same time, these criminal acts are the most dangerous manifestations of a person's criminal activity, since his return to the commission of new crimes indicates that previously taken criminal law measures and measures to return a person back to a law-abiding society were ineffective. For this reason, the issues of studying and combating recidivism hold a prominent place among the problems permanently discussed at the level of the UN Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders.

The publication highlights the provisions of the materials of these Congresses regarding criminal recidivism and the practice of preventing it. At the same time, attention is paid to existing methods of accounting for recidivism in individual countries (USA, UK, Ukraine). It is emphasized that the extent of recidivism due to different methods of its accounting in different countries can vary significantly. The consequence of this situation is the inability to compose a single picture of the actual spread of criminal recidivism in various countries and regions of the world. Based on this, it is concluded that in order to achieve specific results in the fight against criminal recidivism, there is a need to develop a unified international methodology for accounting for recidivism.

Keywords: *recidivism, a particularly dangerous recidivist, United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice.*

В. В. Голіна, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, головний науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

С. С. Шрамко, науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ВПЛИВ КЛАСИЧНОЇ КРИМІНОЛОГІЇ НА КРИМІНОЛОГІЧНУ ПОЛІТИКУ СЬОГОДЕННЯ¹

Постановка проблеми. Класичні ідеї будь-якої науки, у тому числі кримінології, не вмирають. При певних умовах розвитку цивілізації, з урахуванням новітніх наукових досягнень, ідеї, втілені в оригінальних теоріях, відроджуються, перевіряються, модернізуються і стають основою для розробок сучасних уявлень про предмет науки. Це стосується і кримінології, яка сформувалася як наука протягом кінця XIX–XX століть і яка, використовуючи різні методологічні підходи – теорію раціонального вибору злочинцем своєї поведінки (Беккарія, Бентам, Фейєрбах); теорію кримінальної антропології (Ломброзо); теорію позитивізму (Феррі, Дюркгейм, Сатерленд), – намагалася дати пояснення й заходам запобігання злочинності. На нашу думку, ці три головні школи складають класичну кримінологію. Численними емпіричними розвідками й експериментами досліджувалася провідна ідея класичної кримінології – ступінь свободи волі, яка, до речі, є підставою кримінальної відповідальності сучасного кримінального права. Свобода волі людини, у тому числі кримінально мотивованого раціонального злочинця, все ж таки залежить від дії на неї зовнішніх і внутрішніх чинників, впливаючи на які шляхом обмеження їх прояву, можна контролювати злочинну поведінку і тим самим зменшувати масштаби її реалізації. Класична кримінологія у більшості своїх кримінологічних теорій «захоплювалася» дослідженнями

глобальних, нерідко абстрактних причин злочинності, пошуками глибинних соціально-економічних, соціобіологопсихологічних витоків злочинної поведінки, що, по суті, відривало кримінологію від нагальних потреб ефективної протидії реальній злочинності, виклики якої з роками ставали і стають все більш суспільно небезпечними. Виникає необхідність дослідження запобіжних напрацювань класичної кримінології для того, щоб, використовуючи (частково або повністю) їх запобіжний потенціал, створити теоретико-прикладні концепції «швидкого реагування» на криміногенні чинники, що сприяють злочинним проявам. Однією з таких концепцій є стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів у сучасному оновленому її розумінні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема використання кримінологічних ідей класичної школи кримінального права та кримінології для створення нових концепцій запобігання і протидії злочинності досліджувалася у роботах вітчизняних і зарубіжних кримінологів О. Бандурки, В. Батиргарєєвої, О. Ведернікової, Д. Гарланда, Я. Гілінського, О. Гуринської, В. Голіни, В. Дрьоміна, Р. Кларка, Л. Коена, М. Колодяжного, О. Костенка, О. Литвинова, Р. Ньюмана, О. Петренка, Л. Радзиновича, М. Фелсона, С. Іншакова, Д. Янга та ін. Однак питання пристосування класичних прикладних методик до комплексу заходів сучасної

¹ *Примітка.* Стаття написана у межах розробки фундаментальної теми «Стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів: теорія та практика», яка досліджується фахівцями НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України.

стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів розглядається вперше.

Мета статті. Дослідити можливість використання запобіжного потенціалу заходів запобігання злочинам і злочинності, сформульованих у працях класичної кримінології, до сучасних превентивних програм.

Виклад основного матеріалу дослідження. Злочинність та її різноманітні прояви супроводжували людство завжди¹. І на кожному етапі його існування виникли, залежно від рівня цивілізації, різні за концепціями пояснення злочинності, її причин й умов, особи злочинця, теорії позитивного впливу на злочинність з метою поступового її скорочення або навіть узагалі усунення в перспективі із суспільного буття. Перше, що звертає на себе увагу при ознайомленні з цими теоріями й ідеями, які згодом були об'єднані наукою кримінологія і стали класичними, так це еkleктизм. Як вважає професор Д. Гарланд, сучасна кримінологія – це складна, еkleктична, міждисциплінарна наука².

Еkleктизм, еkleктик (від гр. – вибраний, обирати) – відсутність єдності, цілісності, послідовності в переконаннях, теоріях³. Нерідко цей термін вживається з відтінками негативу, несумісності та безпринципності. Разом із тим, погоджуючись із Д. Гарландом, слід зауважити, що еkleктизм притаманний будь-якій науці, котра, як і кримінологія, намагалася і намагається століттями осмислити і пояснити таке складне явище, як злочинність, її детермінанти, особу злочинця, жертви тощо. До істини немає стовпового шляху. Злочинність не слід розуміти як щось органічно ціле. Вона існує незалежно від кримінального законодавства, але будучи зафіксованою відповідним кримінально-правовим актом, перетворюється у певне явище як течія усередині законослухняного життя людей. Інакше кажучи, зовнішньо це явище складається із сукупності суспільно небезпечних вчинків (кримінальних правопорушень і правопорушників), які мають різну природу походження, соціальні і біологічні особливості, мотиви, цілі і засоби їх вчинення, просторове поширення тощо. Пояснити їх на індивідуальному рівні, а тим більше їх хаотичну множинність, територіальну специфіку,

глибинні причини кримінальної мотивації, однією теорією неможливо.

Дев'ятнадцяте століття, на думку В. С. Овчинського, позначилося біотехнологічною революцією, що ставить на порядок денний переосмислення всіх фундаментальних основ розуміння природи людини, її поведінки, у тому числі й злочинної. Кримінологія, яка взяла за основу пояснення людської злочинної поведінки соціальні чинники, котрі завели її в глухий кут, залишивши осторонь біологічні чинники, сутність яких до цього часу не розкрита, і саме науково-технічна революція підводять людство до вступу у вік біології⁴. Л. В. Корочкин наводить приклад, що до недавнього часу непохитною була педагогічна аксіома, відповідно до якої людина – виключно продукт виховання, за допомогою якого можливо створювати будь-яку «продукцію» з первинного, абсолютно однакового «людського матеріалу». Але генетики стверджують, не лише фізичні але й психологічні властивості зумовлені генетично і лише частково піддаються впливу середовища і зовнішній корекції⁵. Далі автор відмічає, що у закоренілих злочинців, особливо у вбивць, часто трапляються характерні відхилення у розвитку нервової системи. Перш за все у них нерозвинений мозок, що знаходить відображення у малому розмірі голови, низькому лобі, маленьких, глибоко посаджених очах. При цьому, як правило, помітна величезна щелепа. Є ще одна специфічна властивість: концентрація нервових рецепторів на одиницю площі тіла і відповідно больова чутливість у них різко понижені порівняно з нормальними людьми. Вони здатні виконувати деякі дії, котрі пересічна людина не в змозі зробити, як-от: зашити собі рота нитками або прибити своє тіло цвяхами до стільця, щоб не виходити на роботу, або відрубати власну руку, щоб бути обраними ватажком банди. Їм взагалі не боляче!⁶ На переконання Л. В. Корочкина, цим пояснюється й особлива жорстокість при багатьох убивствах, коли злочинець не розуміє, що відчуває жертва, якій він завдає численних поранень. Отже, такі властивості людини/злочинця зумовлені генетично⁷.

Ми наводимо ці приклади і думки з однією метою – показати, що кримінологічний еkleктизм у поясненні природи злочинного (а іншого

¹ Антонян Ю, *Преступность в истории человечества* (Норма: ИНФРА-М 2012) 5

² Garland D, *Of Crimes and Criminals: The Development of Criminology in Britain: The Oxford handbook of criminology* (1994) 26

³ Лохина И В, Локшиной С М и др (ред), *Словарь иностранных слов. Изд. 6-е, перераб. и доп* (Советская энциклопедия, 1964) 741

⁴ Овчинский В, *Криминология и биотехнологии* (Норма 2012) 8,9

⁵ Корочкин Л, 'В лабиринтах генетики' (1999) 2 Новый мир 118, 117

⁶ Корочкин Л В

⁷ Корочкин Л В; Овчинский В, 'Прирожденные убийцы все-таки существуют' (2004) 26 Огонёк 14

не існує) не перешкоджає запозиченню з арсеналу основних кримінологічних теорій тих ідей і заходів запобігання злочинності, які можна використати для створення нових і вдосконалення «діючих» мобільних моделей теоретико-прикладних методик безпосереднього реагування на злочинні виклики.

З метою упорядкування (відповідно до потреб нашого дослідження) різних теорій і підходів до скорочення злочинності доцільно їх класифікувати на дві групи: радикальні і помірковані.

Радикальний підхід до реагування на злочинність вирішує проблему шляхом або впливу на біологічні і психологічні детермінанти злочинної поведінки, або пов'язуючи її скорочення і навіть ліквідацію з революційними змінами існуючого капіталістичного устрою і побудовою комуністичного суспільства, відмінними ознаками якого, на думку прихильників цього підходу, є гуманізм і відсутність внутрішньої потреби до вчинення злочинів, що створює можливість поступового виключення злочинності із суспільного буття.

Концепцію біологічного детермінізму представляє антропологічна школа кримінології, ідеї якої про вродженого злочинця знайшли відображення в теоріях розумової відсталості злочинців, конституціональної схильності до злочину, хромосомної аномалії, генетичної зумовленості злочинної поведінки, психоаналітичної теорії хронічної дезадаптованості злочинця, небезпечного стану та ін. Ці теорії висвітлені у численних публікаціях¹.

Методи впливу на злочинність, які розроблялися і які, мабуть, ще будуть розроблятися вченими цього напрямку, як правило, спрямовані на радикальну корекцію особистості реальних або потенційних злочинців. До них можна віднести, зокрема: нейтралізацію за допомогою хімічних препаратів гормонів, що викликають у людини агресію; виявлення серед підлітків і дітей віком від 6 до 15 років тих, що схильні до вчинення злочинів; розміщення потенційних злочинців у спеціальних таборах із метою прищеплення їм суспільно корисних норм поведінки; кастрація і стерилізація злочинців, які вчинили сексуальні злочини; тюремне ув'язнення особливо небезпечних злочинців на невизначений строк; запровадження психоаналітич-

них методик у практику пенітенціарних установ; введення корекційної антикриміногенної системи заходів, головним чином, медико-психіатричного характеру (скажімо, електрошок, лоботомія², таламотомія, медикаментозна і хірургічне втручання в мозок людини, модифікація поведінки, дистанційне керування емоційним станом, зміна зовнішнього вигляду за допомогою пластичних операцій та ін.). При цьому яскраво проглядається ідея скорочення або приборкання особливо небезпечних видів проявів злочинності способом зменшення агресивної поведінки і сексуальних потягів. Генетичні дослідження сучасності і недалекого майбутнього дають надію на досягнення нового рівня регуляції людської поведінки. Вважаємо, що окремі ідеї і прикладні методики антропологічного напрямку запобігання тим чи іншим різновидам злочинів³ можуть бути використані в наборі комплексу заходів зменшення можливостей вчинення злочинів. Однак суттєвого впливу на кримінологічну політику антропологічний напрям запобігання злочинності поки що не справив.

Поява марксизму відіграла значну роль для розробки радикальних підходів до впливу на злочинність. Тобто радикальна марксистська кримінологія порушувала питання про те, що рішучим засобом боротьби зі злочинністю може бути тільки радикальна (революційна, а не реформаторська) трансформація суспільства, радикальне оновлення соціальних інститутів, перехід суспільства від капіталізму до соціалізму і комунізму, в якому не буде мати місце існування докорінних причин злочинності (експлуатація мас, нужда і злидні). І. І. Карпець, відомий радянський криміналіст і кримінолог, називав три головні загальні причини злочинності в СРСР: 1) історична зумовленість соціальних явищ, до яких належить і злочинність; 2) дія об'єктивного закону відставання свідомості від буття, що знаходить своє конкретне відбиття в наявності різних пережитків у свідомості і поведінці людей; 3) наявність і негативний вплив існуючої поряд із соціалізмом антагоністичної

² Уперше операцію лоботомії зроблено у 1935 р. під керівництвом португальського нейропсихіатра Егаша Моніша. За допомогою такої операції вдалося зменшити агресивність деяких осіб. За цей успіх Е. Моніш одержав Нобелівську премію. Окрім низької ефективності цього методу його суттєвим недоліком є практично повне знищення особистості людини. Див.: Фокс В, *Введение в криминологию* (Прогресс 1980) 312

³ Примітка. Наприклад, ідеться про електроенцефалографію, нейрохірургію, кастрацію та ін. для лікування психічних розладів, агресивної поведінки, сексуальних злочинів тощо.

суспільно-економічної формації¹. Разом із тим радянськими кримінологами визнавалися конкретні, притаманні соціалізму, причини й особливо умови вчинення злочинів. У зв'язку з цим ставилося завдання перед теорією кримінології в інтересах практики запобігання злочинності глибокого дослідження умов злочинності – негативних соціальних явищ, внаслідок взаємодії яких виникають видові (характерні для певного виду злочинів) криміногенні ситуації, що реалізуються в конкретних життєвих обставинах. Саме вони, впливаючи на криміногенні риси індивіда, негативно впливають на мотивацію його поведінки, сприяють вибору ним злочинного варіанта поведінки, а також на вчинення злочину. Важливо визначити до кожного виду злочинів основні типи криміногенних ситуацій, розробити заходи щодо запобігання їх виникнення або нейтралізації². По суті, це були ідеї скорочення злочинності способом усунення різних за належністю конкретно визначених місцевих умов, які мотивують злочинні наміри індивіда і які у подальшому використовуються ним при вчиненні злочинів (квартирні та кишенькові крадіжки, розбої, грабежі та ін.). До речі, у зарубіжній кримінології в ці ж роки (70–80 рр. ХХ ст.) посилено розвивалася ідея скорочення злочинним проявам на місцевому рівні шляхом зменшення можливостей вчинення злочинів. Для подолання глибинних причин злочинності, причин і умов конкретних її злочинних проявів були закладені теоретичні основи запобігання злочинності, якими передбачалися напрями і заходи загальносоціального і спеціально-кримінологічного характеру³, котрі частково можуть бути використані для створення мобільних прямих стратегій комплексу заходів, спрямованих на обмеження і навіть усунення безпосередніх умов вчинення злочинів. Радикальна радянська політика ліквідації злочинності у найближчому майбутньому, а поряд із нею «нова», «критична» чи «радикальна» зарубіжна кримінологія (Велика Британія, США) не відкидали створення реальних програм (стратегій), спрямованих на посилення соціального контролю над злочинністю⁴. Однак по-

точних нагальних проблем запобігання злочинам вони не вирішували.

Помірквану, тобто розсудливу, раціоналістичну кримінологію представляє соціологічний (позитивістський, утилітарний) напрям, яким охоплюється низка найбільш відомих у науці теорій і концепцій осмислення і пояснення природи злочинного, особистості злочинця, ролі навколишнього середовища і кримінальної субкультури, місцевих умов, що викликають кримінальну мотивацію, а також розробка шляхів мінімізації злочинних проявів. До них належать: теорія множинності факторів; теорія соціального захисту від суспільно небезпечних елементів; теорія аномії; теорія конфлікту культур, стигми, теорія диференціальної асоціації; віктимологічні теорії та ін. Соціологічна школа кримінології базується на позитивістському методі. Позитивізм у кримінології, за думкою Е. Феррі – це застосування експериментальних досліджень при вивченні злочинів і покарання з метою поживлення абстрактної юридичної техніки свіжими спостереженнями, які здійснюються антропологією, статистикою, психологією, тюрмоведенням і соціологією. Звертаючись до мудрості державних діячів, він закликав не обмежуватися при зіткненні з явищами соціальної патології створенням нових покарань або підвищенням старих; вона (мудрість) повинна допомагати відшукувати причини злочинності, знищувати їх, надавати їм інший напрям або послабляти їх дію. До числа еквівалентів покарання Е. Феррі відносив, зокрема: обмеження монополії, зниження тарифів для скорочення контрабанди, обмеження виготовлення і продажу алкоголю, підняття рівня життя, заміну паперових грошей металевими для ускладнення фальшивомонетництва, установлення відповідно до нормальних потреб чиновників окладів для обмеження корупції, планування вулиць, які утруднюють непомітний напад, забезпечення нічного освітлення, улаштування нічних притулків, приміщень для швейцарів у під'їздах домів як засіб запобігання квартирним крадіжкам, удосконалення механізмів дверних замків, застосування рентгенівських променів при огляді багажу, спрощення законодавства, розвиток шкільної освіти і системи громадянського виховання, заборону жорстоких видовищ, ліквідацію дитячої безпритульності і бездоглядності, патрулювання як запобіжний захід присутності й мобільності поліції у громад-

ние преступности в СССР (вопросы теории) (Вища школа, 1976) 161–162

¹ Карпец И, *Проблемы преступности* (Юрид лит 1969) 51–59

² Антонян Ю М, Жалинский А Э, Звирбуль В К и др, *Теоретические основы предупреждения преступности* (Юрид лит, 1977) 7–8

³ Звирбуль В К, Кудрявцев В Н, Карпец И И, Коробейников Б В, *Курс советской криминологии: Предупреждение преступности* (Юрид лит, 1986) 3–22

⁴ Ведерникова О, *Теория и практика борьбы с преступностью в Великобритании* (Рос. Криминолог асоц 2001) 126–143; Жалинский А, *Специальное предупрежде-*

ських місцях та ін.¹ Відповідаючи на критику своєї так званої «синтезованої» теорії кримінальної соціології, автор зауважує, що еквіваленти покаранню зовсім не призначені зробити неможливим вчинення будь-якого злочину – це ж абсурд! Мета їх – послабити причини й умови, які сприяють його виникненню, у такий спосіб скоротити злочинні можливості². Соціологічні ідеї і заходи скорочення можливостей вчинення злочинів мали суттєве значення для розвитку в кримінології нових підходів, які можна об'єднати під назвою теорії раціонального вибору³ злочинцем своєї злочинної поведінки, що раціонально використовує місцеві умови для «успішного» здійснення злочинного наміру, і які справили серйозний вплив на кримінологічну теорію і практику боротьби зі злочинністю. Сучасна кримінологія повинна змусити кримінологічну політику нашої країни змінити вектор запобігання і протидії злочинності: від громіздких і об'єктивно нереальних програм усунення глибинних причин і умов злочинності до мобільних, нагальних на місцевому рівні стратегій впливу на безпосередні причини й умови (не обов'язково специфічних для певної території) вчинення конкретних (часто стандартних) злочинів. Однією з таких стратегій є стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів, яка була рекомендована Сьомим Конгресом ООН із запобігання злочинності і поведженню з правопорушниками (1985, Мілан) до впровадження в національні стратегії запобігання та протидії злочинності. Конгресом зазначалося, що зараз неможливо за допомогою будь-якого одного

засобу вирішити складну проблему злочинності. Тому засоби і заходи мають бути такими ж різноманітними, як і сама проблема, на яку вони спрямовані. Водночас, необхідно визнати колективний, тобто комплексний характер діяльності щодо запобігання злочинності. Ці заходи слід доповнювати науковими дослідженнями, котрі можуть сприяти успіху здійснення різних програм і заходів⁴.

Висновки. Підсумовуючи викладене зазначимо, що ідеї і положення класичної кримінології щодо пояснення причин й умов злочинності та її окремих проявів, а також напрямів і заходів їх запобігання вплинули на розвиток сучасних теорій і концепцій контролю над злочинністю, що відобразилося на кримінологічній політиці багатьох держав. Розробки класичної кримінології покладені у низку запобіжних стратегій, наближених до нагальних потреб сучасної практики боротьби зі злочинністю, зокрема, у стратегію зменшення можливостей (безпосередніх причин і умов) вчинення злочинів. Нами стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів мислиться як відкрита мобільна комплексна система модернізованих потребами сьогодення плідних ідей, різних за природою наукового пошуку напрямів і заходів класичної кримінології, подальша розробка й інтеграція яких у науку і практику запобігання і протидії злочинності (з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду) на національному рівні має стати головним вектором кримінологічної політики в Україні.

¹ Ферри Э, 51, 273–303.

² --, 51, 273–303

³ Гуринская А. Развитие теории рационального выбора в зарубежной криминологии и ее влияние на уголовную политику (2010) 120 Извест Рос гос пед ун-та им А И Герцена 203–216

⁴ New dimensions of criminality and crime prevention in the context of development: challenges for the future. Seventh United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders Milan, Italy 26 August – 6 September 1985; Голина В В (ред), Конгрессы ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию: сб материалов в 3 кн (Ред журн «Право України», 2013) Кн 2

REFERENCES

List of legal documents

1. New dimensions of criminality and crime prevention in the context of development: challenges for the future // Seventh United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders Milan, Italy 26 August – 6 September 1985

Bibliography

Authored books

1. Antonyan Yu, *Prestupnost' v istorii chelovechestva* [Crime in the history of mankind] (Norma: INFRA-M, 2012) (in Russian)
2. Antonyan YU M, ZHalinskij A E, Zvirbul' V K i dr, *Teoreticheskie osnovy preduprezhdeniya prestupnosti* [Theory of Crime Prevention](YUrid lit, 1977) (in Russian)
3. Chubinskij M, *Ocherki ugolovnoj politiki: ponyatie, istoriya i osnovnye problemy ugolovnoj politiki kak sostavnogo elementa nauki ugolovnogo prava* [Essays on criminal policy: the concept, history and main problems of criminal policy as an integral element of the science of criminal law] (INFRA-M, 2008) (in Russian)

4. Inshakov S, *Zarubezhnaya kriminologiya* [Foreign criminology] (INFRA-M, 1997) (in Russian)
5. Ferri E, *Ugolovnaya sociologiya* [Criminal Sociology] (INFRA-M, 2005) (in Russian)
6. Foks V, *Vvedenie v kriminologiyu* [Introduction to Criminology] (Progress, 1980) (in Russian)
7. Garland D. *Of Crimes and Criminals: The Development of Criminology in Britain: The Oxford handbook of criminology* (1994) (in English)
8. Karpec I, *Problemy prestupnosti* [Crime issues] (YUrid lit, 1969) (in Russian)
9. Lombrozo Ch, *Prestupnyj chelovek* [Criminal man] (Eksmo, 2005) (in Russian)
10. Ovchinskij V, *Kriminologiya i biotekhnologii* [Criminology and biotechnology] (Norma, 2012) (in Russian)
11. Vedernikova O, *Teoriya i praktika bor'by s prestupnost'yu v Velikobritanii* [Theory and practice of fighting crime in the UK] (Ros kriminolog asoc, 2001) (in Russian)
12. Zhalinskij A, *Special'noe preduprezhdenie prestupnosti v SSSR (voprosy teorii)* [Special crime prevention in the USSR (theory issues)] (Vishcha shkola, 1976) (in Russian)
13. Zvirbul' V K, Kudryavcev V N, Karpec I I, Korobejnikov B V, *Kurs sovetskoj kriminologii: Preduprezhdenie prestupnosti* [Soviet Criminology Course: Crime Prevention] (YUrid lit, 1986) (in Russian)

Edited books

14. Golina V V (red), *Kongressy OON po preduprezhdeniyu prestupnosti i ugolovnomu pravosudiyu: sb materialov v 3 kn* [UN congresses on crime prevention and criminal justice: collection of materials in 3 books] (Red zhurn «Pravo Ukraïni», 2013) Kn 2 (in Russian)
15. Lohina I V, Lokshinoj S M i dr (red.), *Slovar' inostrannyh slov. Izd. 6-e, pererab. i dop* [Dictionary of foreign words. Ed. 6th, rev. and additional] (Sovetskaya enciklopediya, 1964) (in Russian)

Journal articles

16. Korochkin L, 'V labirintah genetiki' [In the maze of genetics] (1999) 2 Novyj mir 117, 118 (in Russian)
17. Ovchinskij V, 'Prirozhdennye ubijcy vse-taki sushchestvuyut' [Natural born killers still exist] (2004) 26 Ogonyok 14 (in Russian)
18. Gurinskaya A 'Razvitie teorii racional'nogo vybora v zarubezhnoj kriminologii i ee vliyanie na ugolovnyu politiku' [The development of rational choice theory in foreign criminology and its impact on criminal policy] (2010) 120 Izvest Ros gos ped un-ta im A. I. Gercena 216–203 (in Russian)

Голіна В. В., Шрамко С. С. Вплив класичної кримінології на кримінологічну політику сьогодення

Стаття присвячена дослідженню можливостей використання запобіжного потенціалу заходів запобігання злочинам і злочинності, сформульованих у працях класичної кримінології, до сучасних превентивних програм. Наводиться, що кримінологічний еklekтизм у поясненні природи злочинного не перешкоджає запозиченню із основних кримінологічних теорій ідей і заходів запобігання злочинності, які можливо використати для створення нових, а також удосконалення діючих стратегій реагування на злочинні виклики. Існуючі у науці теорії і підходи до скорочення злочинності класифіковано на дві групи: радикальні і помірковані.

Радикальний підхід до реагування на злочинність вирішує проблему шляхом впливу на біологічні і психологічні детермінанти злочинної поведінки або пов'язує її скорочення і навіть ліквідацію з революційними змінами існуючого капіталістичного устрою і побудовою комуністичного суспільства, відмінними ознаками якого, на думку прихильників цього підходу, є гуманізм і відсутність внутрішньої потреби до вчинення злочинів, що створює можливість поступового виключення злочинності із суспільного буття. Концепцію біологічного детермінізму представляє антропологічна школа кримінології, ідеї якої про вродженого злочинця знайшли відображення в теоріях розумової відсталості злочинців, конституціональної схильності до злочину, хромосомної аномалії, генетичної обумовленості злочинної поведінки, психоаналітичної теорії хронічної дезадаптованості злочинця, небезпечного стану та ін.

Помірковану, тобто розсудливу, раціоналістичну кримінологію представляє соціологічний (позитивістський, утилітарний) напрям, яким охоплюється низка найбільш відомих у науці теорій і концепцій осмислення і пояснення природи злочинного, особистості злочинця, ролі навколишнього середовища і кримінальної субкультури, місцевих умов, що викликають кримінальну мотивацію. Це наприклад, теорія множинності факторів; теорія соціального захисту від суспільно небезпечних елементів; теорія аномії; теорія конфлікту культур, стигми, теорія диференціальної асоціації; віктимологічні теорії та ін.

Основні положення класичної кримінології щодо пояснення причин і умов злочинності та заходів їх запобігання вплинули на розвиток сучасних теорій і концепцій контролю над злочинністю, що відобразилося на кримінологічній політиці багатьох держав світу.

Ключові слова: стратегії, запобігання злочинності, класична кримінологія, радикальна кримінологія, раціоналістична кримінологія.

Голина В. В., Шрамко С. С. Влияние классической криминологии на криминологическую политику сегодняшнего дня

Статья посвящена исследованию возможностей использования предупредительного потенциала мер предупреждения преступлений и преступности, сформулированных в трудах классической криминологии, в современных превентивных программах. Приводится, что криминологический эклектизм в объяснении природы преступного не препятствует заимствованию из основных криминологических теорий идей и мер предупреждения преступности, которые можно использовать для создания новых, а также усовершенствование действующих стратегий реагирования на преступные вызовы. Существующие в науке теории и подходы сокращения преступности классифицированы на две группы: радикальные и умеренные.

Радикальный подход реагирования на преступность решает проблему путем воздействия на биологические и психологические детерминанты преступного поведения. Концепцию биологического детерминизма представляет антропологическая школа криминологии, идеи о врожденном преступнике которой нашли отражение в теориях умственной отсталости преступников, конституциональной предрасположенности к преступлению, хромосомной аномалии, генетической обусловленности преступного поведения, психоаналитической теории хронической дезадаптированности преступника, опасного состояния и др.

Умеренную или рассудительную, рационалистическую криминологию представляет социологическое (позитивистское, утилитарное) направление, которым охватывается ряд наиболее известных в науке теорий и концепций осмысления и объяснения природы преступного, личности преступника, роли окружающей среды и криминальной субкультуры, местных условий, вызывающих уголовную мотивацию. К примеру, теория множественности факторов; теория социальной защиты от общественно опасных элементов; теория аномии; теория конфликта культур, стигмы, теория дифференциальной ассоциации; виктимологические теории и др.

Основные положения классической криминологии, объясняющие причины и условия преступности и меры их предупреждения, оказали влияние на развитие современных теорий и концепций контроля над преступностью, что, в свою очередь, отразилось на криминологической политике многих государств мира.

Ключевые слова: стратегии, предупреждение преступности, классическая криминология, радикальная криминология, рационалистическая криминология.

Golina V. V., Shramko S. S. The influence of classical criminology on the criminological policy of today

The scientific paper is devoted to the study of using the opportunities of the preventive potential of crime prevention measures, proposed in the works of classical criminology, in the modern preventive programs. It is underlined, that criminological eclecticism in explaining of the crime's nature doesn't prevent borrowing from basic criminological theories of ideas and crime prevention measures, which can be used to create new and improve existing strategies to respond to criminal challenges. Existing theories and approaches to reducing crime are classified into two groups: radical and moderate.

The radical approach of reaction on crime solves the problem by influencing on the biological and psychological determinants of criminal behavior or link its reduction and even liquidation with revolutionary changes in the existing capitalist system and the construction of a communist society, which is characterized by humanism and the lack of an internal need to commit crimes, that makes it possible to gradually exclude crime from society. The concept of biological determinism is represented by the anthropological school of criminology, which ideas about the congenital offender are reflected in theories of mental retardation of criminals, constitutional predisposition to crime committing, chromosomal abnormalities, genetic conditioning of criminal behavior, psychoanalytic theory of chronic condition and chronic depression.

Moderate, in other words, rationalist criminology is represented by a sociological (positivist, utilitarian) direction, which covers a number of the most well-known in science theories and concepts of understanding and explaining the nature of the criminal, the identity of the offender, the role of environment and criminal subculture. Among these theories are: the theory of multiplicity of factors; theory of social protection from socially dangerous elements; theory of anomie; the theory of conflict of cultures, stigmas, the theory of differential association; victimological theories, etc.

The main points of classical criminology as for explaining the causes and conditions of crime and preventive measures of them had influenced on the development of modern theories and concepts of crime control, which is reflected in the criminological policy of many countries.

Keywords: strategies, crime prevention, classical criminology, radical criminology, rationalistic criminology.

А. В. Калініна, кандидат юридичних наук, науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0001-8015-0807

ПАНДЕМІЯ ВІРУСУ VS ПРАВОПОРЯДОК: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ПРОГНОЗ¹

*Погані часи часто дають чудові можливості.
Дональд Трамп, Президент Сполучених
Штатів Америки*

Постановка проблеми. Суспільство – складна система процесів, що нерозривно пов’язані один з одним. Це механізм, що складається з безлічі елементів – суспільних відносин – і має надскладну організацію. Тому зміни у функціонуванні однієї з його складових прямо чи опосередковано різною мірою впливають на значну кількість інших. Головними сферами функціонування сучасного суспільства, задля забезпечення благополуччя його членів, є економічна, охорони здоров’я, підтримання правопорядку, інформаційна сфери, сфера послуг та ін.

Із грудня 2019 р. і дотепер у суспільне життя багатьох країн втрутився фактор, що вплинув на появу різких змін у його звичному укладі – розпочалася й триває світова пандемія коронавірусу (Covid-2019). Боротьба держав за здоров’я їх громадян сприяла запровадженню ними низки карантинних заходів, подекуди, досить суворого характеру. Головним із таких заходів стала самоізоляція – перебування особи за місцем проживання з максимальною мінімізацією безпосередньої взаємодії з іншими особами задля зменшення ризику інфікування. Тобто звичний ритм та спосіб життя мільйонів людей на планеті зазнав змін. Такі умови цілком закономірно вплинули і на стан злочинності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кримінологічне осмислення детермінації злочинності здійснювалося багатьма вченими. Різні аспекти цієї проблематики висвітлювалися у наукових працях таких вітчизняних учених: В. С. Ба-

тиргареєвої (V. S. Batyrgareieva), О. М. Бандурки (O. M. Bandurka), В. В. Голіни (V. V. Holina), Б. М. Головкина (B. M. Holovkin), І. М. Даньшина (I. M. Dan’shyn), В. М. Дрьоміна (V. M. Dr’omin), А. П. Закалюка (A. P. Zakaliuk), А. Ф. Зелінського (A. F. Zelins’kyj), Н. В. Ківенка (N. V. Kivenko), О. М. Костенка (O. M. Kostenko), І. П. Лановенка (I. P. Lanovenko), О. М. Литвака (O. M. Lytvak), О. М. Литвинова (O. M. Lytvynov), П. В. Мельника (P. V. Mel’nyk), С. І. Нежурбіди (S. I. Nezhurbida) та ін. Проте зв’язок пандемії коронавірусу, що спалахнула в кінці 2019 р., зі злочинністю наразі на науковому рівні ще не розглядався. Надання загальної характеристики та визначення місця такого фактора біологічної природи, як масова захворюваність населення на вірус, і наслідки його масштабного убезпечення від зараження ним (переважно адміністративним шляхом) здійснювалися, головним чином, на основі повідомлень у пресі та в інших інформаційних українських та зарубіжних джерелах.

Метою статті є здійснення кримінологічного аналізу можливих змін у стані злочинності держав, у тому числі й в Україні, через запровадження жорстких карантинних заходів у зв’язку зі світовою пандемією Covid-2019.

Виклад основного матеріалу. «Творцем» злочинності є людина – біосоціальна істота, життя та діяльність якої залежить від безлічі факторів різного походження: внутрішніх (таких, що перебігають в організмі конкретного індивіда) та зовнішніх

¹ *Примітка.* Статтю підготовлено на виконання теми фундаментального наукового дослідження НДІ ВПЗ «Стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів: теорія та практика» (номер державної реєстрації в УкрІНТЕІ 0117U000283).

(маса різнохарактерних впливів на нього). Дослідження біологічної складової існування людства та її зв'язок зі злочинністю є одним із найдавніших дискусійних питань у кримінології, особливо у вченні про особу злочинця і в теорії детермінації злочинності. Однак при дослідженні біологічних факторів злочинності увага науковців зосереджується на поясненні злочинної поведінки людини впливом на неї процесами, що перебігають в організмі злочинця (генетична зумовленість вчинення особою злочинів, вплив психодинамічних, біохімічних та ін. факторів на неї тощо), і зовсім рідко приділяється увага факторам навколишнього середовища, що мають біологічну природу, та можуть прямо чи опосередковано впливати на поведінку людини.

Для кожного індивіда навколишнє середовище є власною системою існування. У науці сприймання навколишнього світу як цілісної системи має велике теоретичне і практичне значення для розуміння як позитивних, так і негативних процесів, що в ньому відбуваються¹. Навіть незначна зміна у будь-якій зі складових такої системи спричиняє відповідні зрушення в інших.

Завдатком благополуччя суспільства є здоров'я його членів. Здоров'я людини – це органічна єдність фізичного, психічного і соціального благополуччя². І коли одна ланка цієї єдності руйнується, можна говорити про існування факторів ризику, детермінантів девіантної, зокрема, протиправної поведінки³.

Із середини грудня 2019 р. світ охопила пандемія вірусу SARS-CoV-2, що триває й дотепер. Всесвітня організація охорони здоров'я (далі – ВООЗ) у березні 2020 р. офіційно проголосила поширення коронавірусної хвороби 2019 всесвітньою епідемією (скорочено Covid-2019 або COVID-19)⁴. У межах боротьби із загрозою для життя та здоров'я населення, влада багатьох держав запровадила жорсткі карантинні заходи, а отже, змінила звичний уклад життя соціальних груп. Виробничий процес частково було переведено у дистанційний режим, а частково – зупинено зовсім. Майже припинилося міждержавне

та регіональне транспортне сполучення, а також пасажирські перевезення в межах конкретних адміністративно-територіальних одиниць. Запроваджено обмеження щодо перебування осіб поза межами свого помешкання, введено особливі вимоги щодо здійснення товарообігу та ін. У зв'язку з цим держави постали не лише перед загрозою коронавірусу, а й перед фактичними та потенційними змінами у стані злочинності, як за кількісними, так і за якісними показниками. І хоча сам період та суворість карантинних заходів у кожній з уражених вірусом держав дещо відрізняється за моментом початку та хронологічними рамками, зміна тенденцій у стані злочинності на їх територіях є схожими.

В Україні Кабінет Міністрів України оголосив початок карантину 12 березня 2020 р.⁵ Головним заходом для збереження здоров'я особи (особливо тих громадян, які наразі повернулися з-за кордону) було запропоновано перебування її в режимі самоізоляції – утриманні від контакту з іншими для того, щоб зменшити ризик інфікування, а також виключенні будь-яких ситуацій тісного контакту з іншими людьми (окрім звернення за медичною допомогою)⁶. Уряд визначив перебування в режимі самоізоляції як обов'язковий захід для: 1) осіб, які мали контакт із хворим на COVID-19, крім осіб, які перебували у засобах індивідуального захисту у зв'язку з виконанням службових обов'язків; 2) осіб, щодо яких є підозра на інфікування, або осіб, які хворіють на COVID-19 та не потребують госпіталізації; 3) осіб, які досягли 60-річного віку, крім осіб, які здійснюють заходи, пов'язані з недопущенням поширення COVID-19, забезпечують діяльність об'єктів критичної інфраструктури⁷. Для інших такий режим є рекомендованим. І якщо на початку введення карантину захід нерідко сприймався населенням негативно, що було цілком природним через раптовість його введення, то з часом більшість громадян поставилася до проблеми з розумінням та

⁵ Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. №211 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-p> (дата звернення 15.03.2020).

⁶ Безпека та відповідальність: Інструкція від МЗС України та МОЗ України для тих, хто повертається з-за кордону URL : <https://moz.gov.ua/article/news/bezpeka-ta-vidpovidalnist-instrukcija-vid-mzs-ukraini-ta-moz-ukraini-dlja-tih-hto-povertaetsja-z-za-kordonu> (дата звернення 23.03.2020)

⁷ Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 : постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. №211 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-p> (дата звернення 15.03.2020).

¹ Ківенко Н, Лановенко І, Мельник П, *Девіантна поведінка: сучасна парадигма* (Акад держ подат Служби України 2002) 6

² Ківенко Н, Лановенко І, Мельник П, 7

³ Ківенко Н, Лановенко І, Мельник П, 7

⁴ Пандемія коронавірусної хвороби 2019? (Wikipedia) <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D1%96%D1%8F_%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%96%D1%80%D1%83%D1%81%D0%BD%D0%BE%D1%97_%D1%85%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%B8_2019> (дата звернення 20.03.2020).

свідомо почала виконувати рекомендації Уряду. Але задля власної безпеки та безпеки оточуючих переважна частина активного населення змінила свій звичний ритм життя на більш спокійний, дистанційний, із перебуванням здебільшого у межах власної домівки. Звідси – відповідні зміни кількісних та якісних показників цілої низки злочинів.

Прогнози спеціалістів із приводу стану злочинності під час карантину не однозначні. У деяких державах із початком його оголошення констатується зменшення звернень громадян до поліції, а отже – і зниження рівня злочинності (наприклад, у США в штатах Іллінойс, зокрема в м. Чикаго, Пенсильванія, Індіана та ін.)¹. В окремих випадках місцева поліція за допомогою офіційних сторінок у соціальних мережах звернулася до злочинців із проханням не вчиняти злочини під час пандемії, аргументуючи прохання тим, що кількість хворих на коронавірус невпинно зростає (США, штат Юта, м. Солт-Лейк-Сіті²; Польща³ та ін.). Проте правоохоронці ставляться до такого «затишшя» з обережністю. Адже, об'єктивно оцінюючи ситуацію, можна прогнозувати, що зменшення кількості злочинів на початку карантинних заходів є закономірним: зі зменшенням кількості людей на вулицях зменшується й рівень вуличної злочинності. Однак надалі, чим довше буде продовжуватися карантин, тим більше проблем буде виникати у межах того чи іншого населеного пункту. До того ж зменшення кількості злочинів може мати й штучне походження. Так, у містах Філадельфія та Денвер поліцією було прийнято рішення не заарештовувати правопорушників за злочини, пов'язані із наркотиками, крадіжки, крадіжки зі зломом та вандалізм⁴, через

¹ Див.: Bradley B, 'How the stay-at-home order has impacted Chicago's crime statistics' <<https://wgntv.com/news/wgn-investigates/how-the-stay-at-home-order-has-impacted-chicagos-crime-statistics/>> (дата звернення 25.03.2020); Parrish M, 'Crime rates and COVID-19' <<https://www.pahomepage.com/news/crime-rates-and-covid-19/>> (дата звернення 25.03.2020); Kudisch J, 'Positive effects of COVID-19, why police say it's lowering crime rates' <<https://www.wthitv.com/content/news/Positive-effects-of-COVID-19-why-police-say-its-lowering-crime-rates-569054011.html>> (дата звернення 25.03.2020).

² У США поліцейські попросили не скоювати злочинів на час пандемії корона вірусу? (NizhynNEWS) <<https://nizhyn.in.ua/u-ssha-policejski-poprosili-ne-skoyuvati-zlochiv-na-chas-pandemi%D1%97-koronavirusu.html>> (дата звернення 25.03.2020).

³ Коронавірус: у Польщі поліція звернулася до криміналітету з проханням тимчасово припинити скоювати злочини (Прямий, 20 березня 2020) <<https://prm.ua/koronavirus-u-polshhi-politsiya-zvernulas-do-kriminalitetu-z-prohanniam-timchasovo-pripiniti-skoyuvati-zlochini/>> (дата звернення 25.03.2020).

⁴ Tompkins A, 'How will coronavirus-related closures and quarantines affect crime rates?' <<https://www.poynter.org/>

потенційну загрозу зараження злочинців коронавірусом за ґратами. Проте необхідно враховувати й те, що злочинці також дбають про своє здоров'я та обирають самоізоляцію для його збереження.

Зростання злочинності після перебігу певного періоду карантину пояснюється ще й тим, що заходи карантину значно вплинули на економіку держав. Частина людей отримала статус «безробітний» через різку зупинку багатьох виробничих процесів, розірвання договорів, угод, порушення у роботі транспорту тощо. Криза безробіття викликає кризу соціальну, і закономірно – зростання злочинності. Це загальнопоширений закон розвитку подій у соціумі, що призведе до спалаху у першу чергу майнових злочинів. Прикладом таких ситуацій є здійснення після оголошення карантину серії зухвалих нападів на громадян із метою пограбування у столиці України – м. Києві⁵.

Наразі вбачається можливим зробити прогнози щодо таких головних змін у стані злочинності для держав, що запровадили карантинні заходи, у тому числі й для України:

1. Збільшення кількості кримінально-караних порушень санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним хворобам та масовим отруєнням (ст. 325 КК України).

2. Зростання кількості шахрайств, у першу чергу пов'язаних із:

а) придбанням та продажем медичних засобів індивідуального захисту (захисних масок, масок-респіраторів, антисептичних засобів, ліків і т. п.), продуктів харчування, речей індивідуального вжитку тощо через мережу Інтернет;

б) розповсюдженням «високоєфективних ліків» від коронавірусу або препаратів, які унеможливають зараження ним;

в) дезінфекцією приміщень, автомобілів, речей і т. п. від коронавірусу;

г) пропозиціями надання грошової допомоги у зв'язку із поширенням COVID-19 від держави, органів місцевого самоврядування, посадовців, банківських установ, приватного сектора та ін. (які особа отримує на електронну пошту – фішинг, або мобільний телефон – телефонне шахрайство), для скористання якими необхідно повідомити індивідуальні ідентифікаційні дані банківських карток,

reporting-editing/2020/how-will-coronavirus-related-closures-and-quarantines-affect-crime-rates/> (дата звернення 24.03.2020).

⁵ В Києві спалахнула нова епідемія – вірус бандитизму (UKRRAIN) <https://ukrrain.com/v_kievi_spalahnula_nova_epidemiya_virus_banditizma.html> (дата звернення 24.03.2020).

або, навпаки, необхідністю термінового надання такої допомоги близьким родичам особи для лікування від коронавірусу (як правило, таке звернення адресується телефоном і головною групою ризику є особи середнього та похилого віку, адже шахраї звертаються до них від імені дітей чи онуків; також до потенційної жертви може звертатися «медичний персонал»: лікар, медсестра та ін.)¹ і т. п.

3. Поширення випадків вандалізму, мародерства, хуліганств, особливо в нічний час, оскільки низка приміщень залишиться без належної (а подекуди й зовсім неіснуючої) системи охорони, а правоохоронні органи не завжди зможуть фізично впоратися із додатковим навантаженням.

4. Збільшення проявів кіберзлочинності – злочинці також обирають дистанційний режим роботи. Так, кіберполіція України застерігає, що під час пандемії коронавірусу можуть набути поширення, наприклад, випадки розповсюдження фейків з метою розповсюдження паніки та дестабілізації ситуації в умовах карантину².

5. Зростання кількості випадків домашнього насильства та насильницьких злочинів, а також злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості, вчинених на побутовому ґрунті, оскільки багато сімей у зв'язку із самоізоляцією опиняються у ситуації надмірного психологічного навантаження, що призводить до сплесків агресії та вказаних проявів. Так, наразі констатовано, що за досить нетривалий період карантину у Франції кількість звернень з приводу домашнього насильства зросла на 36%, а в Австралії – на 75%³.

6. Пожвавлення деяких фонових для злочинності явищ. Зокрема, цілком передбачуваним є підвищення ступеня алкоголізації населення, а звідси – збільшення кількості злочинів, що вчиняються у стані алкогольного сп'яніння. Зростання

рівня споживання алкоголю населенням у період карантину можна пояснити тим, що дехто вбачає в алкогольних напоях порятунк від коронавірусної інфекції, хтось обирає алкоголь як засіб зняття стресу, хтось перебуває у відчай через тимчасову втрату роботи або отримання статусу безробітного та ін. Із тих же причин можна передбачити і підвищення рівня вживання наркотиків та їх аналогів.

Ще одним загрозливим явищем, пов'язаним із перебуванням особи під час карантину в режимі ізоляції, є загострення кризи самотності, існування якої вчені всього світу стурбовані протягом останніх років. Дослідники наголошують, що така криза частіше виникає в осіб, старших 50 років. Одним із наслідків перебування в цій кризі є підвищений рівень депресивних станів⁴. Такі стани насамперед пов'язані із відчуттям пригніченості із-за обмеження доступу до навколишнього світу⁵. Все це – благодатний ґрунт для початку надмірного вживання алкоголю, наркотиків та почастишанню спроб учинення самогубств.

Також не можна оминати увагою зростання кількості безпритульних осіб на вулицях. Адже такі особи не мають коштів для хоча б тимчасового найму житла, значна їх кількість перебуває у медичних закладах на лікуванні, яке припинилося у зв'язку із підготовкою лікарень до прийняття хворих на коронавірус. Благодійні фонди та організації, які опікуються такими особами, фізично не в змозі охопити всю їх кількість. А це – потенційні злочинці (майнові злочини, нанесення тілесних ушкоджень), а ще частіше – особливо через безпорадний стан – жертви злочинів.

7. Активізація руху незаконних мігрантів через кордони та організації незаконного переправлення осіб через державний кордон (а в Україні ще порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію та виїзду з неї) (ст. 204¹ КУпАП, ст. 332 та 332¹ КК України). Хоча масовий перехід кордону наразі є неможливим через посилення його охорони і фактичне «закриття» європейських та інших держав, бажаючи потрапити в певний пункт при-

¹ Long C, Balsamo M, Muhumuza R, 'Coronavirus-related crimes capitalize on fear' Northwest Herald <<https://www.nwherald.com/2020/03/24/coronavirus-related-crimes-capitalize-on-fear/as7il4i/>> (дата звернення 24.03.2020); 'INTERPOL warns of financial fraud linked to COVID-19' (INTERPOL) <<https://www.interpol.int/News-and-Events/News/2020/INTERPOL-warns-of-financial-fraud-linked-to-COVID-19>> (дата звернення 24.03.2020)

² 'Кіберполіція розповідає про типові випадки шахрайства під час коронавірусу' (Кіберполіція України) <<https://cyberpolice.gov.ua/article/kiberpoliczziya--rozpovidaye-pro-typovi-vypadky-shaxrajstva-pid-chas-koronavirusu-1820/>> (дата звернення 25.03.2020).

³ 'Во всём мире из-за карантина растёт число случаев домашнего насилия. В Европе прячутся в аптеках по кодовому слову' (Esquire) <<https://esquire.ru/articles/168403-vo-vsem-mire-iz-za-karantina-rastet-chislo-sluchaev-domashnego-nasilija-v-evrope-pryuchutsya-v-aptekah-po-kodovomu-slovu/>> (дата звернення 31.03.2020).

⁴ Randall I, 'Coronavirus crisis could cause a loneliness epidemic in older adults: Study shows cutting off over-50s from transport, retail and leisure facilities increases feelings of isolation and depression' <<https://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-8150913/Coronavirus-crisis-cause-loneliness-epidemic-older-adults.html>> (дата звернення 31.03.2020).

⁵ 'Коронавірус може викликати «епідемію» самотності – експерти' (УНІАН 27 березня 2020) <<https://www.unian.ua/health/intimacy/10933745-koronavirus-mozhe-viklikati-epidemiyu-samotnosti-eksperti.html>> (дата звернення 31.03.2020).

значення не зникнуть, а у зв'язку із неможливістю законного перетину кордону будуть відшукуватися шляхи його нелегального перетину та ін.

У таких умовах активізація комплексу заходів із запобігання злочинності є нагальною. Під час карантину правоохоронцям та населенню важко впливати на поведінку злочинця, тому максимальні зусилля мають бути спрямовані на забезпечення громадян від злочинів. Саме це є головною специфікою стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів¹, використання головних рекомендацій якої є доволі перспективним у вказаний період.

¹ Шрамко С С 'Поняття та специфіка стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів' (2017) 1 (8) Вісник Асоціації кримінального права України 200; 193–202 DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2017.8.166676>.

Висновки. Таким чином, фактор біологічного походження – вірус, який становить загрозу для здоров'я людини і поширився на надвелику територію, охопивши низку держав різного рівня розвитку, – здійснив «переворот» у звичному розпорядку як законослухняного населення, так і злочинців. Відголоски карантинних заходів ще певний, не виключено, що й тривалий, час впливатимуть на життя суспільства, зокрема, і на стан злочинності у ньому. Конкретні зміни можна буде побачити із часом, отримавши офіційні статистичні дані судових та правоохоронних органів. Однак існує ризик неповного відбиття реальної картини злочинності у цей особливий для всього світу час. Тому і правоохоронні органи, і населення повинні докладати максимальних зусиль для збереження правопорядку.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Pro zapobihannia poshyrenniu na terytorii Ukrainy hostroi respiratornoi khvoroby COVID-19, sprychynenoi koronavirusom SARS-CoV-2: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11 bereznia 2020 r. №211 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-p> (in Ukrainian).

Bibliography

Authored books

1. Kivenko N, Lanovenko I, Mel'nyk P, *Deviantna povedinka: suchasna paradyhma* [Deviant activities: modern paradigm] (Akad derzh podat Sluzhby Ukrainy 2002) (in Ukrainian).

Journal articles

2. Shramko S, 'Poniattia ta spetsyfika stratehii zmeshennia mozhyvostej vchynennia zlochyniv' [The Concept and Specificity of Strategy of reduction of opportunities for crimes committing] (2017) 1 (8) Visnyk Asotsiatsii kryminal'noho prava Ukrainy – Herald of the Association of Criminal Law of Ukraine 193–202 DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2017.8.166676> (in Ukrainian).

Websites

3. Bradley B, 'How the stay-at-home order has impacted Chicago's crime statistics' (WGN9) <<https://wgntv.com/news/wgn-investigates/how-the-stay-at-home-order-has-impacted-chicagos-crime-statistics/>> (in English).
4. INTERPOL warns of financial fraud linked to COVID-19 (INTERPOL) <<https://www.interpol.int/News-and-Events/News/2020/INTERPOL-warns-of-financial-fraud-linked-to-COVID-19>> (in English).
5. Kudisch J, 'Positive effects of COVID-19, why police say it's lowering crime rates' <<https://www.wthitv.com/content/news/Positive-effects-of-COVID-19-why-police-say-its-lowering-crime-rates-569054011.html>> (in English).
6. Long C, Balsamo M, Muhumuza R, 'Coronavirus-related crimes capitalize on fear' Northwest Herald <<https://www.nwherald.com/2020/03/24/coronavirus-related-crimes-capitalize-on-fear/as7il4i/>> (in English).
7. Parrish M, 'Crime rates and COVID-19' <<https://www.pahomepage.com/news/crime-rates-and-covid-19/>> (in English).
8. Randall I, 'Coronavirus crisis could cause a loneliness epidemic in older adults: Study shows cutting off over-50s from transport, retail and leisure facilities increases feelings of isolation and depression' <<https://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-8150913/Coronavirus-crisis-cause-loneliness-epidemic-older-adults.html>> (in English).
9. Tompkins A, 'How will coronavirus-related closures and quarantines affect crime rates?' <<https://www.poynter.org/reporting-editing/2020/how-will-coronavirus-related-closures-and-quarantines-affect-crime-rates/>> (in English).
10. 'Bezpeka ta vidpovidal'nist': Instruktsiia vid MZS Ukrainy ta MOZ Ukrainy dlia tykh, khto povertaiet'sia z-za kordonu' [Safety and Responsibility: Instruction from the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine and the Ministry of Health of Ukraine for returned from abroad] (MOZ) <<https://moz.gov.ua/article/news/bezpeka-ta-vidpovidalnist-instrukcija-vid-mzs-ukraini-ta-moz-ukraini-dlja-tih-hto-povertaetsja-z-za-kordonu>> (in Ukrainian).

11. 'V Kyievi spalakhnula nova epidemiiia – virus bandytyzmu' [A new epidemic outbreak in Kiev – the gangster virus] (UKRRRAIN) <https://ukrain.com/v_kievi_spalakhnula_nova_epidemiiya_virus_bandytyzmu.html> (in Ukrainian).
12. 'Vo vsjom mire iz-za karantina rastjot chislo sluchaev domashnego nasilija. V Evrope prjachutsja v aptekah po kodovomu slovu' [Throughout the world, the number of cases of domestic violence is increasing due to quarantine. In Europe, they hide in pharmacies by the code word] (Esquire) <<https://esquire.ru/articles/168403-vo-vsem-mire-iz-za-karantina-rastet-chislo-sluchaev-domashnego-nasilija-v-evrope-pryachutsya-v-aptekah-po-kodovomu-slovu/>> (in Russian).
13. 'Kiberpolitsiia rozpovidaie pro typovi vypadky shakhrajstva pid chas koronavirusu' [Cyber police tell about typical cases of coronavirus fraud] (Kiberpolitsiia Ukrainy) <<https://cyberpolice.gov.ua/article/kiberpoliczija--rozpovidaye-pro-typovi-vypadky-shaxrajstva-pid-chas-koronavirusu-1820/>> (in Ukrainian).
14. 'Koronavirus mozhe vyklykati «epidemiiu» samotnosti – eksperty' [Coronavirus can cause «epidemic» of loneliness – experts] (UNIAN 27 bereznia 2020) <https://www.unian.ua/health/intimacy/10933745-koronavirus-mozhe-viklikati-epidemiiu-samotnosti-eksperti.html> (in Ukrainian).
15. 'Koronavirus: u Pol'schi politsiia zvernulas' do kryminalitetu z prokhanniam tymchasovo pryprynuty skoiuvaty zlochyny' [Coronavirus: Police in Poland asked criminals refuse from crime committing] (Priamyi 20 bereznia 2020) <<https://prm.ua/koronavirus-u-polshhi-politsiya-zvernulas-do-kryminalitetu-z-prokhanniam-tymchasovo-pripynuty-skoiuvaty-zlochiny/>> (in Ukrainian).
16. 'Pandemiiia koronavirusnoi khvoroby 2019' [Coronavirus disease pandemic 2019] (Wikipedia) <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D1%96%D1%8F_%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%96%D1%80%D1%83%D1%81%D0%BD%D0%BE%D1%97_%D1%85%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%B8_2019> (in Ukrainian).
17. 'U SShA politsejs'ki poprosyly ne skoiuvaty zlochyniv na chas pandemii koronavirusu' [The USA police have been asked not to commit crimes during the pandemic of coronavirus] (NizhynNEWS) <<https://nizhyn.in.ua/u-ssha-policejski-poprosili-ne-skojuvati-zlochyniv-na-chas-pandemii-koronavirusu.html>> (in Ukrainian).

Калініна А. В. Пандемія вірусу vs правопорядок: кримінологічний прогноз

У статті аналізуються можливі зміни у головних тенденціях злочинності в державі, зокрема й в Україні, пов'язані із запровадженням карантину через світову пандемію Covid-2019. Наразі світова громада постала не лише перед загрозою коронавірусу, а й перед реальними та потенційними кількісними і якісними змінами у стані злочинності. І хоча сам період та суворість карантинних заходів у кожній з уражених вірусом держав децю відрізняється за моментом початку та хронологічними рамками, вказані зміни на їх території є схожими.

У зв'язку з пандемією COVID-19 та пов'язаними з нею карантинними заходами можна прогнозувати: 1) збільшення кількості кримінально-караних порушень санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним хворобам та масовим отруєнням (ст. 325 КК України); 2) зростання кількості шахрайств; 3) поширення випадків вандалізму, мародерства, хуліганств, особливо в нічний час; 4) збільшення проявів кіберзлочинності; 5) зростання кількості випадків домашнього насильства, насильницьких злочинів, злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості, вчинених на побутовому ґрунті; 6) пошквалювання деяких фонових для злочинності явищ (особливо алкоголізму, наркоманії, самогубств, безпритульності і т.п.); 7) активізацію нелегальної міграції і пов'язаних із нею злочинів та ін.

Таким чином, відголоски карантинних заходів ще певний, не виключено, що й тривалий, час впливатимуть на життя суспільства, зокрема і на стан злочинності у ньому.

Ключові слова: пандемія, COVID-19, злочинність, кримінологічний прогноз.

Калинина А. В. Пандемия вируса vs правопорядок: криминологический прогноз

В статье анализируются возможные изменения в главных тенденциях преступности в государстве, в том числе и в Украине, связанные с введением карантина из-за мировой пандемии COVID-19. На текущий момент мировое сообщество оказалось лицом к лицу не только перед угрозой коронавируса, но и перед реальными и потенциальными количественными и качественными изменениями в состоянии преступности. И хотя сам период и строгость карантинных мероприятий в каждом из пораженных вирусом государств несколько отличается по моменту возникновения и продолжительности, указанные изменения на их территориях являются схожими.

В связи с пандемией COVID-19 и связанными с ней карантинными мерами можно прогнозировать: 1) увеличение количества уголовно наказуемых нарушений санитарных правил и норм по предотвращению инфекционных

болезней и массовых отравлений (ст. 325 УК Украины); 2) рост количества мошенничеств; 3) распространение случаев вандализма, мародерства, хулиганств, особенно в ночное время; 4) увеличение проявлений киберпреступности; 5) рост числа случаев домашнего насилия, насильственных преступлений, преступлений против половой свободы и половой неприкосновенности, совершенных на бытовой почве; 6) изменения в сторону увеличения в некоторых фоновых для преступности явлениях (особенно алкоголизме, наркомании, самоубийствах, беспризорности и т.п.); 7) активизацию нелегальной миграции и связанных с ней преступлений и др.

Таким образом, отголоски карантинных мероприятий еще определённое, не исключено, что и длительное, время будут влиять на жизнь общества, в том числе и на состояние преступности в нем.

Ключевые слова: пандемия, COVID-19, преступность, криминологический прогноз.

Kalinina A. V. Virus Pandemic vs public order: criminological estimation

The scientific paper is dedicated to the analysis of the possible changes in the main crime trends in the state (Ukraine also) related to the quarantine through the worldwide pandemic COVID-2019. The global community currently faces not only to the threat of coronavirus, but also the real and potential quantitative and qualitative changes in crime. Although the period and severity of the quarantine measures in each of the virus-affected countries are somewhat different in start and chronological frameworks, the crime changes in their territories are similar.

In view of the COVID-19 pandemic and its related quarantine measures, the following can be predicted: 1) an increase in the number of criminal violations of sanitary rules and norms regarding the prevention of infectious diseases and mass poisoning (Article 325 of the Criminal Code of Ukraine); 2) an increase in the number of frauds, primarily related to the purchase and sale of personal protective equipment, food, items for personal use, etc. through the Internet; the dissemination of «high-performance drugs» for coronavirus or drugs that make it impossible to infect them; disinfection of premises, cars, things, etc. from coronavirus; financial help offers related to the COVID-19; 3) the spread of cases of vandalism, looting, hooliganism, especially at night; 4) an increase in the level of cybercrimes; 5) an increase in the number of cases of domestic violence, violent crimes, sexual liberty and sexual assault committed on the domestic motives; 6) an increase of some crime backgrounds phenomena (especially alcoholism, drug addiction, suicide, homelessness, etc.); 7) intensifying the movement of illegal migrants, etc.

Thus, the echoes of quarantine measures will affect on the life of society, in particular, on the crime state in it, for a certain (it is possible that for a long) time.

Keywords: pandemic, COVID-19, crime, criminological estimation.

Ю. А. Пономаренко, кандидат юридичних наук,
доцент, доцент кафедри кримінального права На-
ціонального юридичного університету імені Яро-
слава Мудрого
ORCID: 0000-0002-1030-1072

ЩОДО ЗМІСТУ ПРОТИПРАВНОСТІ ЯК ОЗНАКИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Постановка проблеми. Теоретичне дослідження проблем караності злочинів (як єдиного чи одного з кримінальних правопорушень) передбачає точне визначення її змісту. Але попри етимологічну очевидність походження поняття караність від понять «кара» і «покарання», розуміння цього змісту не є однозначним. У законодавстві, судовій практиці та науковій літературі сформувалося принаймні три підходи до тлумачення караності у кримінальному праві, один з яких полягає в її розумінні як ознаки злочину. При цьому правила формальної логіки вимагають, щоб перелік ознак певного явища був мінімально необхідним для його дефініції, а зміст таких ознак не перехресчувався між собою. З огляду на це і беручи до уваги, що фактично ознаки злочину знаходяться у нерозривній системній єдності між собою, особливої актуальності набуває їхнє теоретичне розмежування одна від одної.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зокрема, вивчення сучасної української кримінально-правової літератури свідчить, що особливо актуальним є визначення співвідношення карності злочину з його протиправністю (з різним концептуальним розумінням останньої). Можна констатувати, що у вирішенні цього питання в літературі склалося дві позиції. Одні науковці виходять з того, що караність є самостійною ознакою кримінального правопорушення, відмінною від інших його ознак, такою, що не поглинається змістом інших ознак (М. І. Бажанов, В. С. Ковальський та ін.). Натомість інші вчені (І. М. Даньшин, М. Й. Коржанський, М. І. Хавронюк та ін.) розглядають караність кримінального правопорушення не як самостійну його ознаку, а як складову кримінальної протиправності такого правопорушення в розумінні останньої як передбаченості діяння

кримінальним законом, або, як частіше пишуть, – «кримінальної протиправності» діяння чи його «забороненості» кримінальним законом. Разом із тим цілком очевидно, що обрання того чи іншого з названих підходів потягне за собою істотні розбіжності і в предметі, і в методологічному інструментарії досліджень, а відтак об'єктивно зумовить розбіжності у теоретичних висновках та прикладних рекомендаціях цих досліджень, що у підсумку матиме різноспрямований вплив на здійснення кримінально-правової політики в державі.

Тому встановлення співвідношення караності злочину з його протиправністю вимагає попереднього точного з'ясування змісту останньої. Для цього необхідне вивчення й достатньо обширної літератури, безпосередньо присвяченої проблемам протиправності злочинів, зокрема робіт П. П. Андрушка, Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова, О. М. Гуцала, О. О. Дудорова, Н. П. Ждняк, В. М. Киричка, М. І. Панова, О. О. Пашенка, С. О. Репи, Ю. В. Філея, С. О. Харитонова та інших учених.

Метою цієї статті є з'ясування змісту протиправності як ознаки злочину, що в подальшому дозволить установити співвідношення протиправності злочину з його караністю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Більшістю сучасних криміналістів протиправність злочину розуміється саме в значенні передбаченості його кримінальним законом. Зокрема, В. І. Борисов та О. О. Пашенко так і пишуть: «Протиправність злочину означає передбачення його в кримінальному законі»¹. Подібні судження висловлювалися також у роботах П. П. Андрушка²,

¹ Борисов В, Пашенко О, 'До питання про сутність кримінально-правової характеристики злочинів' (2005) 3(42) Вісник Академії правових наук України 185

² Андрушко П, 'Подія кримінального правопорушення: поняття, кримінально-процесуальне та кримінально-пра-

О. М. Гуцала¹, О. О. Дудорова², Н. П. Ждиняк³, М. І. Панова⁴, С. О. Харитонов⁵, Ю. В. Філея⁶ та багатьох інших авторів, увійшли до змісту переважної більшості сучасних українських підручників із кримінального права.

При цьому багатьма прибічниками такого розуміння протиправності злочину робиться застереження про те, що вона (протиправність) може мати два різновиди. В. І. Борисов та О. О. Пашенко залежно від вираження її в кримінальному законі виділяють два основні випадки: 1) пряму (безпосередню) кримінальну протиправність, під якою розуміють безпосередню заборону відповідної дії (бездіяльності) кримінальним законом, незалежно від того, чи заборонена вона також нормами інших галузей права; 2) змішану протиправність, якою називають заборону діяння у кримінальному законі у зв'язку з тим, що воно визнане протиправним нормами іншої галузі права⁷. Вважається, що «пряма» («безпосередня», «чиста») кримінальна протиправність може полягати в установленні «кримінально-правової заборони» вчиняти такі діяння, які буцімто «не заборонені» жодним іншим, окрім кримінального закону, актом законодавства. Наприклад, В. М. Киричко вважає, що «кримінально-правові заборони мають зміст, відмінний від інших правових заборон, і в такому значенні виступають самостійним правовим регулятором суспільних відносин»⁸. Зокрема, він вважає, що саме ст. 199 КК України забороняє виготовляти підроблені

воє значення⁹ *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків*: матеріали міжнар наук-практ конф (2014) 74

¹ Гуцало О, 'Протиправність злочину та аналогія кримінального закону' (1999) 4 (19) Вісник Академії правових наук України 162–163

² Дудоров О, 'Поняття злочину. Класифікація злочинів' (2013) 1 (1) Вісник Асоціації кримінального права України 88

³ Ждиняк Н, 'Правова природа та зміст кримінально-правової заборони: окремі питання' *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності* : матеріали міжнар наук-практ конф (2013) 707–709

⁴ Панов М, 'Кримінальна протиправність як ознака злочину' (2011) 9 *Право України* 66

⁵ Харитонов С, 'До питання протиправності військових злочинів' (2017) 2 45 *Науковий вісник Ужгородського національного університету Серія Право* 85–88

⁶ Філей Ю, 'Протиправність та суспільна небезпечність: проблеми співвідношення' *Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності*: матеріали між нар наук-практ конф (2015) 138–141

⁷ Борисов В, Пашенко О, 185–186

⁸ Киричко В, 'Про особливості кримінально-правових заборон та їх значення для регулювання суспільних відносин і застосування Кримінального кодексу України' *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності*: матеріали міжнар наук-практ конф (2018) 197

гроші, а ст. 263 КК України забороняє незаконний обіг зброї⁹. Часто стверджують, що, окрім кримінально-правової заборони, не існує будь-якої іншої правової заборони на вчинення діянь, що мають склад убивства, заподіяння тілесних ушкоджень, ненадання допомоги, згвалтування, державної зради, хуліганства та цілої низки інших кримінальних правопорушень¹⁰. Іноді, пом'якшуючи категоричність таких висновків, також говорять, що заборони красти, убивати, гвалтувати тощо встановлюються не юридичними законами, а виключно нормами моралі чи релігійними вченнями, наприклад, християнськими заповідями¹¹.

Видається, що міркування про кримінально-правові заборони (як про їх «чистий» різновид, так і про «змішаний») і про пов'язане з ними розуміння кримінальної протиправності діяння як його передбаченості, забороненості кримінальним законом, може бути піддане критиці, теоретичним підґрунтям якої є розуміння предмета і методу кримінально-правового регулювання, а відтак, змісту й призначення кримінального закону та закріплених ним норм кримінального права.

У сучасній кримінально-правовій літературі уже практично не піддається сумніву теза про те, що кримінальне право (і його зовнішня форма вираження – кримінальний закон) має свій власний предмет правового регулювання, яким є сукупність суспільних відносин, що складаються між державою та особами, які вчиняють кримінальні правопорушення, і в яких держава має повноваження щодо застосування кримінальної відповідальності до таких осіб¹². Регулювання цих відносин здійсню-

⁹ Киричко В, 194, 195

¹⁰ Див., наприклад: Пашенко О, *Соціальна обумовленість закону про кримінальну відповідальність: монографія* (Юрайт, 2018) 195; Хуторянський О, 'Ретроспективний аналіз законодавства України про відповідальність за ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані' (2017) 3 *Науковий вісник публічного та приватного права* 25–26

¹¹ Див., наприклад: Никонов В, *Библия и уголовный закон* (Тюменск. высш. школа МВД РФ, 1995) 13, 29–32, 35–36; Пикуров Н, 'Системные свойства нормы уголовного права' *Уголовное законодательство: история и современные проблемы*: тез. докл. и сообщ. межвуз. научн.-практ. конф. (1998) 7; Богданов С, Фефелов П, Семенов И и др, Козаченко И, (ред) *Уголовное право. Часть Общая. В четырех томах. Том 1: Уголовный закон. Преступление. Уголовная ответственность* (Свердловск. юрид. ин-т, 1992) 6

¹² Див., наприклад: Баулін Ю, 'Тенденції розвитку сучасного кримінального права України' (2006) 12 *Питання боротьби зі злочинністю* 23–24; Баулін Ю, 'Відповідність Конституції України – визначна риса якості кримінального закону' *Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовної діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні*: матеріали наук конф

ється шляхом визначення в кримінальному законі повноваження держави (в особі суду) визнавати те чи інше суспільно небезпечне діяння кримінальним правопорушенням та вирішувати питання про застосування за його вчинення кримінальної відповідальності чи інших засобів кримінального права. Таким чином, кримінальний закон регулює повноваження саме держави в особі її органів (насамперед суду, в певній частині й органів, які здійснюють досудове розслідування або виконання вироків судів), але не поведінку осіб, зобов'язаних утримуватися від учинення кримінальних правопорушень. Інакше кажучи, суб'єктом, якому безпосередньо (прямо) адресовані приписи кримінального закону, є саме держава в особі названих її органів. Регулювання діяльності цього суб'єкта є самостійним і достатнім предметом кримінального права як галузі права. Жодна інша галузь права не регулює, не може і не повинна регулювати такі відносини. Через це позбавлені підстав твердження окремих авторів про те, що таке розуміння предмета кримінально-правового регулювання нібито «перетворює кримінальне право із самостійної галузі права на додаткову (субсидіарну), якій притаманна лише каральна функція, що є в корні неправильним»¹.

При цьому звісно ж, не можна відкидати того, що приписи кримінального закону можуть і повинні бути доведені до відома окремих фізичних осіб (ст. 94 Конституції України), а ставши відомими їм, впливають на їхню поведінку. Напевно, було б безпідставним твердження про те, що окремі члени суспільства не коригують свою поведінку, зокрема, не утримуються від вчинення злочинів та кримінальних проступків з огляду на усвідомлення ними самого факту існування кримінального закону, знання хоча б у загальних рисах про діяння, що визнані ним кримінальними правопорушеннями, а також про кримінально-правові засоби, встановлені за їх вчинення. Але такий вплив не пов'язаний з установленням у кримінальному законі для цих осіб жодних прав, свобод чи обов'язків, зокрема, й обов'язку не вчиняти кримінальних правопорушень. У жодному положенні кримінального закону такий обов'язок не міститься. Відтак подібний вплив стає не юридичним, а ціннісно-орієнтацій-

ним, виховним, ідеологічним тощо і в такій якості перебуває поза межами правового регулювання².

Сказане, звісно ж, не означає, що відсутність кримінально-правової заборони на вчинення злочину чи кримінального проступку тотожна відсутності правової заборони на вчинення їх взагалі, не є аргументом на користь ідей про незабороненість злочинної поведінки, крайнім виразом яких є таке, що інколи зустрічається у наукових, а частіше у публіцистичних колах, твердження про Кримінальний кодекс як «прейскурант на найекстремальніші розваги». Кримінальне правопорушення, безумовно, є діянням протиправним, а протиправність є необхідною та невід'ємною його ознакою. Проте протиправність знаходиться за межами кримінального закону і полягає в порушенні вимог норм так званого регулятивного законодавства, тобто законодавства, що регулює нормальний, правильний, необхідний (бажаний чи допустимий) для держави і суспільства стан суспільних відносин у тій чи іншій сфері. Незначні і такі, що не порушують викладених нами підходів, винятки становлять ті кримінальні правопорушення, які порушують норми кримінального права і через це стають кримінально протиправними. Але йдеться лише про ті норми кримінального права, які регулюють необхідний для суспільства порядок поведінки держави з особами, що обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення, зокрема, визначають для держави обов'язок правильно встановити, чи є вчинене особою діяння кримінальним правопорушенням, а якщо є, то чи правильно його кваліфікувати та правильно визначити кримінально-правові наслідки його вчинення (звільнити від кримінальної відповідальності, призначити покарання чи звільнити від нього тощо). Відтак, кримінально протиправними в прямому сенсі, тобто такими, протиправність яких полягає в порушенні норм кримінального права, є виключно окремі кримінальні правопорушення (злочини проти правосуддя, а саме: притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст. 372 КК України) та постановлення суддею (судьями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови (ст. 375 КК України)).

Але за обширними межами цих незначних винятків усі інші злочини є протиправними тому, що порушують вимоги норм не кримінального, а інших галузей права. Убивство, наприклад, є проти-

(2009) 18; Баулін Ю, Буруменський М, Голіна В та ін., Баулін Ю (ред) *Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи* (ВАІТЕ, 2015) 234–243; Наден О, *Теоретичні основи кримінально-правового регулювання в Україні: монографія*. (Право, 2012) 22–23

¹ Див.: Харитонов С, 86

² Баулін Ю, Буруменський М, Голіна В та ін., Баулін Ю (ред) 59–60

правним не тому, що воно порушує статті 115–119 КК України, а тому, що воно порушує право людини на життя, гарантоване їй ст. 27 Конституції України, ст. 3 Загальної Декларації прав людини, ст. 6 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, частинами 1 і 2 ст. 281 ЦК України та іншими актами. Аналогічно для будь-якого кримінального правопорушення, передбаченого кримінальним законом, можна і необхідно встановити ті суб'єктивні права або вимоги порядку, які він порушує, а також нормативну основу їхнього закріплення чи установлення.

Звісно, не щоразу можна буде послатися на конкретну статтю конкретного нормативно-правового акта, оскільки ані Конституція України, ані Загальна Декларація прав людини, ані Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, ані Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, ані Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод з протоколами до неї не визначають повного, вичерпного кола прав і свобод людини. Натомість, вони чи прямо проголошують (ч. 1 ст. 22 Конституції, ч. 2 ст. 5 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, ч. 2 ст. 5 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права), чи однозначно мають на увазі, виходячи із власних духу й букви, існування та захист й інших, не закріплених ними прав та свобод. Тим паче, не можна шукати в нормативних актах формального закріплення усіх прав суспільства чи певної громади, а також прав людства загалом, юридизація прав якого (зокрема, права на мир, на здорове довкілля, на сталий розвиток) лише починається через механізми міжнародних документів так званого «м'якого права»¹.

З огляду на викладене й дотепер не втрачають своєї актуальності міркування К. Біндинга, який писав, що кримінальні закони не містять заборон для громадян щодо вчинення злочину, а передбачають лише санкцію за порушення тих норм, котрі встановлені іншими нормативними актами. Саме в цьому, на його думку, і виявляється суть проти-правності діяння². Точно так же й І. Бентам писав, що «закон, який обмежується створенням злочину,

і закон, який приписує застосовувати покарання у випадку вчинення такого злочину, суть два різних закони: це не частини ... одного й того самого закону. Акти, які вони приписують, цілком різні; особи, до яких вони звертаються, цілком різні. Приклад: “Нехай людина не краде” і “Нехай суддя повісить всякого, хто викритий у крадіжці”»³. Дотримуючись у цілому подібного ж підходу, М. С. Таганцев, хоча і зауважував, що, на його думку, немає жодного закону, який би забороняв, наприклад, убивати чи вчиняти деякі інші види злочинів, але робив висновок, що дійсно, кримінальний закон містить лише припис про покарання злочинця, а самі ж ці злочини забороняються або іншими законами, або «неписаними законами»⁴.

Погодитися із твердженням М. С. Таганцева можна лише з певними застереженнями. По-перше, очевидно, що порушення регулятивних норм однієї системи повинно тягнути за собою застосування охоронних норм цієї самої системи. У зв'язку з цим порушення моральних норм чи релігійних заповідей не може тягнути іншої відповідальності, окрім, відповідно, моральної та релігійної. Крім того, якщо певне діяння тягне за собою відповідальність, передбачену охоронними нормами, що входять до системи юридичних (правових) норм, то, очевидно, й порушує воно при цьому також юридичну (правову) регулятивну норму. Сказане, звісно, не заперечує того, що одне й те саме діяння може одночасно порушувати регулятивні норми кількох систем (наприклад, і релігійної, і юридичної), а отже, одночасно тягнути і відповідальність, передбачену нормами різних регулятивних систем. Так, наприклад, вбивство є не лише правопорушенням, а й аморальним та гріховним вчинком в силу чого тягне не лише юридичну відповідальність, а й відповідальність моральну та релігійну. По-друге, уявляється недоцільним і невиправданим обґрунтування тих чи інших наукових або законодавчих положень посиланнями на релігійні вчення. Цей шлях, на наше переконання, може призвести лише до безперспективних суперечок на релігійному чи морально-етичному ґрунті. Переконати цим способом опонента, який має інший релігійний чи моральний світогляд, навряд чи вдасться. Ще менш

¹ Див., зокрема: Іванків І, 'Права людства: стан та перспективи їх забезпечення' (автореф дис канд юрид наук, Нац ун-т «Києво-Могилянська академія» 2019) 10–11

² Див.: Binding, K *Normen und ihre ubertretung* (Ersten Band, 1922) 160–162. Цит. по: Пикуров, Н *Уголовное право в системе межотраслевых связей* (Волгоградск юрид ин-т МВД России, 1998) 13

³ Бентам І, *Введение в основания нравственности и законодательства*. В кн.: Бентам І, *Избранные сочинения. Том первый* (Издание «РУССКОЙ КНИЖНОЙ ТОРГОВЛИ», 1867) 307–308

⁴ Див.: Таганцев Н, *Русское уголовное право. Лекции. Часть общая. В 2 т. Т. I.* (Наука, 1994) 25.

ймовірно на цих засадах обґрунтувати те чи інше положення законодавства. Вольтер свого часу зазначав, що «ніколи не треба вплутувати Священне писання у наші філософські дискусії: це поняття цілком різномірні, які не мають між собою нічого спільного»¹.

Тому слід констатувати, що протиправність кримінального правопорушення полягає в порушенні ним вимог норм права, що не є нормами кримінального права (з урахуванням зробленого вище застереження про протиправність злочинів, що порушують норми кримінального права, які вимагають законної кваліфікації злочину та законного визначення кримінально-правових наслідків його вчинення). З огляду на викладене можна повною мірою підтримати Ю. В. Бауліна в його судженні про те, що протиправність кримінального правопорушення полягає в тому, що «суспільно небезпечне діяння суб'єкта злочину *порушує вимоги регулятивного приватного чи публічного права* (курсив мій. – Ю. П.), тобто таке діяння порушує свободу суб'єкта, передбачену приватним правом, чи порядок, установлений нормами публічного права. Причому таке порушення здійснюється в такому ступені, який визнається КК суспільно небезпечним, і передбачене як злочин. Звідси підставою кримінальної відповідальності є вчинення злочину, який може бути сформульований у КК як «суспільно небезпечне, **протиправне** (виділення автора. – Ю. П.) діяння, що містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом»².

Дійсно, щодо будь-якого діяння, відповідальність за яке передбачена кримінальним законом, можна встановити ту норму (чи навіть норми) регуляторного приватного або публічного права, яку (які) воно, це діяння, порушує. І саме в порушенні цієї норми й полягає його протиправність³. Кримінальний же закон лише передбачає окремі суспільно небезпечні і протиправні діяння як кримінальні правопорушення і встановлює за їх вчинення кримінальну відповідальність. Проте передбачення такого діяння в кримінальному законі не означає *встановлення* його суспільної небезпечності чи протиправності, а свідчить лише про *визнання*

його державою таким, яке є і суспільно небезпечним, і протиправним, а через це заслуговує бути передбаченим у кримінальному законі, тобто віднесеним до кримінальних правопорушень (криміналізованим) та водночас і неминуче обкладеним кримінально-правовою санкцією (пеналізованим). Так само й зворотний процес виключення діяння з кримінального закону (його декриміналізації) не означає, що діяння перестало бути протиправним. Яскравим свідченням цього є те, що й після декриміналізації наклепу, образи, заняття забороненими видами господарської діяльності, порушення порядку зайняття господарською діяльністю та інших діянь вони не стали правомірними, а продовжують залишатися протиправними, хоча відповідальність за них і передбачена не кримінальним, а іншими законами – цивільним, адміністративним тощо. Вочевидь, декриміналізація діяння не завжди є і підтвердженням утрати ним суспільної небезпечності: законодавець, цілком усвідомлюючи, що певне діяння є суспільно небезпечним, може прийняти політичне рішення про більшу ефективність протидії йому іншими, не кримінально-правовими засобами. Та й сам чинний КК України виходить з того, що ним передбачено відповідальність не за всі діяння, які є суспільно небезпечними. Частина 2 ст. 1 КК України встановлює, що для здійснення поставлених перед ним завдань Кодекс «визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами», тобто з усього кола суспільно небезпечних діянь виокремлює ті, які заслуговують бути визнаними злочинними і, відтак, караними.

З огляду на викладене, не можна погодитися з обраним законодавцем способом запровадження категорії протиправності кримінального правопорушення до кримінального закону. Замість пропонованого й обґрунтованого науковцями доповнення дефініції злочину новою ознакою протиправності («злочином є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне протиправне діяння...»)⁴, законом про запровадження кримінального проступку⁵ передбачене використання у тексті КК України терміна «протиправність» (або «кримінальна протиправність»), замість терміна «злочинність». Вочевидь, законодавець вважав їх до певної міри

¹ Вольтер, *Несведущий философ* В кн. Вольтер, *Философские сочинения* (Наука, 1988) 325.

² Баулін Ю, 'Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності' *Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності*: матеріали наук. полілогу (2018) 20

³ Див.: Репа С, 'Протиправність як ознака злочину (основні підходи до визначення)' *Юридичні науки: проблеми та перспективи*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (2019) 124

⁴ Баулін Ю, 'Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності' *Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності*: матеріали наук. полілогу (2018) 20; Репа С, 124

⁵ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22.11.2018 №2617-VIII. (2019) 79 Голос України

синонімічними. Однак попри порушення логічних правил співвідношення поняття з його ознаками (а в даному разі поняття злочину ототожене лише з однією його ознакою – протиправністю), невдачі такої заміни яскраво проявилася також у появі теоретично необґрунтованих, практично недоцільних і законодавчо неприйнятних понять, як-от: «кримінально протиправна самовпевненість» (ч. 2 ст. 25 КК) «кримінально протиправна недбалість» (ч. 3 ст. 25 КК) «кримінально протиправний шлях» (частинами 5 і 6 ст. 27 КК) «кримінально протиправна група» (ч. 5 ст. 28 КК) чи «кримінально протиправний намір» (ч. 2 ст. 32 КК).

Висновки. Таким чином, протиправність діяння є первинною його властивістю, й вона не залежить від передбаченості його як правопорушення в кримінальному чи будь-якому іншому

законі. Протиправність злочину має розумітися як порушення ним норм регулятивного приватного або публічного права, що не є нормами кримінального права (з урахуванням викладеного вище застереження). У зв'язку із цим протиправність і передбаченість законом є самостійними, окремими ознаками будь-якого виду правопорушення, у тому числі й кримінальних правопорушень (і злочинів, і кримінальних проступків). Відтак, протиправністю не може поглинатися ані передбаченість діяння у законі, ані тим паче його караність. Інакше кажучи, караність кримінального правопорушення не тотожна його протиправності і не охоплюється нею. У зв'язку із цим вона має бути предметом самостійного теоретичного осмислення і їй має відповідати самостійний напрям здійснення кримінально-правової політики в державі.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennia dosudovoho rozsliduvannia okremykh katehoriï kryminalnykh pravoporushen: Zakon Ukrainy vid 22.11.2018 №2617-VIII. (2019) 79 Holos Ukrainy (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Binding K, *Normen und ihre ubertretung* (Ersten Band, 1922). Cit. po: Pikurov N, *Ugolovnoe pravo v sisteme mezhotraslevykh svyazey* [Criminal law in the system of intersectoral relations] (Volgogradsk jurid in-t MVD Rossii, 1998) (in Russian)
2. Baulin Yu, Buromenskyi M, Holina V ta in, *Suchasna kryminalno-pravova systema v Ukraini: realii ta perspektyvy* [The present criminal justice system in Ukraine: realities and prospects] (VAITE, 2015) (in Ukrainian)
3. Bentam I, *Vvedenie v osnovaniya npravstvennosti i zakonodatel'stva* [Introduction to the foundations of morality and law]. V kn.: Bentam I, *Izbrannyja sochinenija Tom pervyj* [Selected Works. Volume One] (Izdanie «RUSSKOJ KNIZHNOJ TORGOVLI», 1867) (in Russian)
4. Bogdanov S, Fefelov P, Semenov I i dr, *Ugolovnoe pravo. Chast' Obshhaja. V chetyreh tomah. Tom 1: Ugolovnyj zakon. Prestuplenie. Ugolovnaja otvetstvennost'* [Criminal law. General Part. In four volumes. Volume 1: Criminal Law. Crime. Criminal liability] (Sverdlovsk jurid in-t, 1992) (in Russian)
5. Naden O, *Teoretychni osnovy kryminalno-pravovoho rehulivannia v Ukraini: monohrafiia*. [Theoretical foundations of criminal law in Ukraine: monodraph] (Pravo, 2012) (in Ukrainian)
6. Nikonov V, *Biblija i ugolovnyj zakon* [Bible and criminal law] (Tjumensk vyssh shkola MVD RF, 1995) (in Russian)
7. Pashchenko O, *Sotsialna obumovlenist zakonu pro kryminalnu vidpovidalnist: monohrafiia* [Social conditionality of the criminal liability law: monodraph] (Iurait, 2018) (in Ukrainian)
8. Tagancev N, *Russkoe ugolovnoe pravo. Lekcii. Chast' obshhaja. V 2 t. T. 1.* [Russian criminal law. Lectures. Part is common. In 2 v. V. 1.] (Nauka, 1994) (in Russian)
9. Vol'ter, *Nesvedushhij filosof* [Ignorant philosopher] V kn. Vol'ter, *Filosofskie sochinenija* [Philosophical Works] (Nauka, 1988) (in Russian)

Journal articles

10. Baulin Yu, 'Tendentsii rozvytku suchasnoho kryminalnoho prava Ukrainy' [Trends in the development of modern criminal law in Ukraine] (2006) 12 Pytannia borotby zi zlochynnistiu 23–34 (in Ukrainian)
11. Borysov V, Pashchenko O, 'Do pytannia pro sutnist kryminalno-pravovoi kharakterystyky zlochyniv' [To the question of the essence of the criminal-law characteristics of crimes] (2005) 3(42) Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy 180–190 (in Ukrainian)

12. Dudorov O, 'Poniattia zlochynu. Klasyfikatsiia zlochiniv' [The concept of crime. Classification of crimes] (2013) 1 (1) *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy* 84–102 (in Ukrainian)
13. Hutsalo O, 'Protypravnist zlochynu ta analohiia kryminalnoho zakonu' [Crime and the analogy of criminal law] (1999) 4 (19) *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy* 155–163 (in Ukrainian)
14. Kharytonov S, 'Do pytannia protypravnosti viiskovykh zlochiniv' [On the issue of the unlawfulness of war crimes] (2017) 2 45 *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu Serii Pravo* 85–88 (in Ukrainian)
15. Khutorianskyi O, 'Retrospektyvnyi analiz zakonodavstva Ukrainy pro vidpovidalnist za nenadannia dopomohy osobi, yaka perebuvaie v nebezpechnomu dlia zhyttia stani' [Retrospective analysis of the legislation of Ukraine on liability for non-assistance to a person in a life-threatening condition] (2017) 3 *Naukovyi visnyk publicnoho ta pryvatnoho prava* 25–28 (in Ukrainian)
16. Panov M, 'Kryminalna protypravnist yak oznaka zlochynu' [Criminal unlawfulness as a sign of crime] (2011) 9 *Pravo Ukrainy* 62–76 (in Ukrainian)

Conference paper

17. Andrushko P, 'Podiia kryminalnoho pravoporushennia: poniattia, kryminalno-protsesualne ta kryminalno-pravove znachennia' [Criminal offense act: concept, criminal procedure and criminal law] *Nauka kryminalnoho prava v systemi mizhdystsyplynarnykh zv'iazkiv : materialy mizhnar nauk-prakt konf* (2014) (in Ukrainian)
18. Baulin Yu, 'Vidpovidnist Konstytutsii Ukrainy – vyznachna rysa yakosti kryminalnoho zakonu' [Compliance with the Constitution of Ukraine as a prominent feature of the quality of criminal law] *Teoretychni osnovy zabezpechennia yakosti kryminalnoho zakonodavstva ta pravozastosovnoi diialnosti u sferi borotby zi zlochynnistiu v Ukraini: materialy nauk konf* (2009) (in Ukrainian)
19. Baulin Yu, 'Fundamentalni problemy kryminalnoi vidpovidalnosti' [Fundamental problems of criminal liability] *Fundamentalni problemy kryminalnoi vidpovidalnosti: materialy nauk. polilohu* (2018) (in Ukrainian)
20. Filei Yu, 'Protypravnist ta suspilna nebezpechnist: problemy spivvidnoshennia' [Unlawfulness and social danger: problems of correlation] *Problemy nauky kryminalnoho prava ta yikh vyrishennia u zakonotvorchii ta pravozastosovni diialnosti : materialy mizhnar nauk-prakt konf* (2015) (in Ukrainian)
21. Kyrychko V, 'Pro osoblyvosti kryminalno-pravovykh zaboron ta yikh znachennia dlia rehuliuвання suspilnykh vidnosyn i zastosuvannia Kryminalnoho kodeksu Ukrainy' [On features of criminal legal prohibitions and their importance for the regulation of public relations and application of the Criminal code of Ukraine] *Kryminalno-pravove rehuliuвання ta zabezpechennia yoho efektyvnosti: materialy mizhnar nauk-prakt konf* (2018) (in Ukrainian)
22. Pikurov N, 'Sistemnye svojstva normy ugolovnoho prava' [Systemic features of criminal law] *Ugolovne zakonodatel'stvo: istorija i sovremennye problemy: tez dokl i soobshh mezhvuz. nauchn.-prakt. konf.* (1998) (in Russian)
23. Repa S, 'Protypravnist yak oznaka zlochynu (osnovni pidkhody do vyznachennia)' [Unlawfulness as a sign of crime (basic approaches to determination)] *Yurydychni nauky: problemy ta perspektyvy: materialy mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii* (2019) (in Ukrainian)
24. Zhdyniak N, 'Pravova pryroda ta zmist kryminalno-pravovoi zaborony: okremi pytannia' [Legal nature and content of the criminal prohibition: specific issues] *Aktualni problemy kryminalnoi vidpovidalnosti : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (2013) (in Ukrainian)

Thesis abstracts

25. Ivankiv I, 'Prava liudstva: stan ta perspektyvy yikh zabezpechennia' [Human rights: the state and prospects of their securing] (avtoref dys kand yuryd nauk, Nats un-t «Kyievo-Mohylianska akademiia» 2019) (in Ukrainian)

Пономаренко Ю. А. Щодо змісту протиправності як ознаки кримінального правопорушення

У статті закладено підхід до розмежування протиправності як ознаки злочину та караності як його власності. Зокрема, встановлено й обґрунтовано, що протиправність як ознака злочину лежить (за загальним правилом) за межами кримінального закону й полягає у порушенні діянням норм приватного або публічного права. Водночас названі ті незначні за чисельністю випадки, коли протиправність злочину полягає у порушенні ним саме норм кримінального права. Визначено, що стосовно кожного передбаченого кримінальним законом злочину може і повинна бути встановлена його протиправність. Разом із тим звернуто увагу на те, що у регулятивному приватному чи публічному праві не завжди можуть бути віднайдені формалізовані приписи про визначення такої протиправності, що не заперечує зробленого висновку.

Доведено, що протиправність діяння є первинною і незалежною від його передбаченості у кримінальному законі, навпаки криміналізація і пеналізація діяння можуть стати похідним наслідком виявлення його проти-

правності та суспільної небезпечності. На підставі викладеного піддано критиці судження тих авторів, які ототожнюють протиправність злочину з його передбаченням у кримінальному законі. У зв'язку із цим караність має бути предметом самостійного теоретичного осмислення, і їй має відповідати самостійний напрям здійснення кримінально-правової політики в державі.

Нарешті, виходячи із запропонованого розуміння протиправності, піддано критиці спробу запровадити це поняття до кримінального законодавства, вжиту законодавцем у Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» № 2617-VIII від 22.11.2018 р.

Ключові слова: протиправність злочину, караність злочину, передбаченість злочину, злочин, кримінальне правопорушення, кримінальний закон.

Пономаренко Ю. А. О содержании противоправности как признака уголовного правонарушения

В статье заложен подход к разграничению противоправности как признака преступления и наказуемости как его свойства. В частности, установлено и обосновано, что противоправность как признак преступления лежит (по общему правилу) за пределами уголовного закона и заключается в нарушении деянием норм частного или публичного права. Одновременно названы те незначительные по числу случаи, когда противоправность преступления заключается в нарушении ним норм уголовного права. Определено, что в отношении каждого предусмотренного уголовным законом преступления, может и должна быть установлена его противоправность. Вместе с тем, обращено внимание на то, что в регулятивном частном или публичном праве не всегда могут быть найдены формализованные предписания об определении такой противоправности, что не отрицает сформулированного вывода.

Доказано, что противоправность деяния является первичной и независимой от его предусмотренности в уголовном законе, а наоборот, криминализация и пенализация деяния могут стать производным последствием выявления его противоправности и общественной опасности. На основании изложенного подвергнуты критике суждения тех авторов, которые отождествляют противоправность преступления с его предусмотренностью в уголовном законе. В связи с этим наказуемость должна быть предметом самостоятельного теоретического осмысления, и ей должно соответствовать самостоятельное направление осуществления уголовно-правовой политики в государстве.

Наконец, исходя из предложенного понимания противоправности, подвергнута критике попытка ввести это понятие в уголовное законодательство, предпринятая законодателем в Законе Украины «О внесении изменений в некоторые законодательные акты Украины относительно упрощения досудебного расследования отдельных категорий уголовных правонарушений» № 2617-VIII от 22.11.2018 г.

Ключевые слова: противоправность преступления, наказуемость преступления, предусмотренность преступления, преступление, уголовное правонарушение, уголовный закон.

Ponomarenko Yu. A. On the content of unlawfulness as a sign of a criminal offence

The article presents an approach to the delineation of unlawfulness as a sign of crime and punishment as its property. In particular, it has been established and substantiated that unlawfulness as a sign of a crime lies (as a general rule) outside the criminal law and consists in violation of private or public law. At the same time, those cases where the unlawfulness of a crime is in violation of the criminal law norms are mentioned. It is determined that for every crime provided for by the criminal law, its illegality can and should be established. At the same time, it has been pointed out that in private or public law it is not always possible to find formalized regulations on the determination of such unlawfulness, which does not contradict the conclusion made.

It is proved that the unlawfulness of the act is primary and independent of its foreseeability in the criminal law, on the contrary, the criminalization and penalization of the act can be a derivative consequence of revealing its unlawfulness and social danger. On the basis of the above, the authors are criticized for identifying the unlawfulness of the crime with its prediction in the criminal law. In this regard, punishment should be the subject of independent theoretical reflection and should correspond to the independent direction of the implementation of criminal policy in the state.

Finally, based on the proposed understanding of unlawfulness, the attempt to introduce this concept into the criminal legislation used by the legislator in Law No. 2617-VIII of 22.11.2018 «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Simplifying the Pre-trial Investigation of Certain Offences» was criticized.

Keywords: unlawfulness of crime, punishment of crime, predictability of crime, crime, criminal offence, criminal law.

К. А. Новікова, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID ID: 0000-0001-8646-3441

ОЗНАКИ ТА ПОНЯТТЯ ОБМЕЖУВАЛЬНИХ ЗАХОДІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 6 грудня 2017 р., який набув чинності 12 січня 2019 р., здійснене обширне реформування чинного кримінального законодавства. Це реформування спрямоване на удосконалення правових засобів протидії гендерно зумовленому насильству. Зокрема, у новій редакції викладено статті 134, 152 і 153 КК України, Кодекс доповнений статтями про відповідальність за домашнє насильство, примушування до шлюбу. До того ж реформований перелік обставин, що обтяжують покарання, тощо. Крім того, певних змін зазнала і система передбачених КК заходів кримінально-правового характеру, до якої включені так звані обмежувальні заходи.

При цьому звертає на себе увагу той факт, що обмежувальні заходи не позиціоновані законодавцем у системі уже відомих заходів кримінально-правового характеру, а виокремлені у самостійну групу, поміщену до того ж до окремого розділу Загальної частини КК України. Тому пізнання сутності обмежувальних заходів, їх місця серед інших заходів кримінально-правового характеру та зв'язків передбачає попереднє з'ясування їх ознак і формулювання на цій основі поняття про них.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Насамперед слід констатувати, що обмежувальні заходи є достатньо малодослідженою частиною предмета науки кримінального права, що зумовлено їх відносно нетривалим існуванням у законодавстві. За два роки, що минули від їх запровадження, з'явилися лише окремі роботи, в яких аналізуються види обмежувальних заходів

загалом¹, визначається їх місце у системі заходів кримінально-правового характеру², здійснюється аналіз окремих заходів, їх узгодженості з нормами чинного законодавства та перспективами їх реалізації³, встановлюється правова природа обмежувальних заходів та їх відмінності від деяких інших правових заходів⁴, вивчаються перспективи їх застосування⁵ тощо⁶. Разом із тим саме поняття

¹ Див., наприклад: Дудоров О, Хавронюк М, *Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України)* (Ваїте, 2019) 45–52; Харитоновна О, *Ключові засади гендерної політики в кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству: науково-практичний посібник* (ТОВ «Видавництво «Права людини»», 2018) 73–80

² Лашук Н, 'Кримінальна відповідальність та обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство' *Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали наук. полілогу* (2018) 159–163

³ Крикливець Д, 'Обмежувальні заходи за кримінальним кодексом України: перспективи застосування' (2018) 2 *Порівняльно-аналітичне право* 298–301

⁴ Ященко А, 'Обмежувальні заходи: деякі міркування щодо законодавчої регламентації у Загальній частині КК України' *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності: матеріали між нар наук-практ конф* (2018) 363–369

⁵ Шаблістий В, 'Обмежувальні заходи як новий (зайвий) елемент системи кримінально-правових засобів у механізмі кримінально-правового регулювання' *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності: матеріали міжнар наук-практ конф* (2018) 369–374

⁶ Див., наприклад: Брус І, 'Контроль за виконанням обмежувальних заходів щодо осіб, які вчинили домашнє насильство' (2019) 1(59) *Вісник Національної академії прокуратури України* 112–123; Жук І, 'Обмежувальні заходи у кримінальному праві України: правова природа та сутність' (2019) 55 2 *Науковий вісник Ужгородського національного університету Серія Право* 83–86; Кравець П, 'Загальна характеристика обмежувальних заходів, які застосовуються щодо підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні домашнього насильства та перспективи їх дієвості' (2018) 1 *Наука та освіта: ключові питання сучасності* 114–117; Чорна О, 'Кримінальна відповідальність за невиконання обмежувальних

обмежувальних заходів і досі залишається мало-дослідженим. Водночас визначеність у понятті стане теоретичною передумовою подальшого вирішення проблеми місця цих заходів у системі заходів кримінально-правового характеру загалом. А це, у свою чергу, дозволить уточнити не лише правила застосування чинних положень про обмежувальні заходи та інші заходи кримінально-правового характеру, а й надасть можливість визначити перспективи розвитку відповідних законодавчих положень.

Мета статті. З огляду на викладене метою цієї статті є визначення ознак обмежувальних заходів та надання загального (родового) поняття обмежувальних заходів.

Виклад основного матеріалу. Формулювання у науковому дослідженні того чи іншого поняття, особливо якщо воно не визначене в законодавстві й не має усталеного розуміння в доктрині, повинно йти шляхом виокремлення окремих ознак досліджуваного явища, їх детального вивчення та описання з подальшим синтезом цих ознак у єдину дефініцію. Визначити поняття того чи іншого явища означає розкрити його важливіші ознаки, які у своїй єдності відображали б його якісне відмежування від суміжних явищ¹. Відтак, формулювання поняття обмежувальних заходів передбачає вирішення ознак, які були б загальними для усіх цих заходів. Це допоможе відмежовувати обмежувальні заходи як інші (інакші) самостійні правові явища від інших заходів кримінально-правового характеру.

Перша ознака обмежувальних заходів визначається самим їх найменуванням і полягає в тому, що вони *обмежують людину в правах*, тобто звужують її правовий статус. Передбачені чинним КК України обмежувальні заходи спрямовані на зменшення можливостей особи щодо реалізації певної низки її суб'єктивних прав. Зокрема, п. 1 ч. 1 ст. 91¹ передбачає як обмежувальний захід заборону перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства. Цей захід безпосередньо спрямований на обмеження гарантованого ст. 47 Конституції України права

людини на житло, а опосередковано і факультативно (в тих випадках, коли особа є і власником цього житла) також і гарантованого ст. 41 Конституції права власності (в частині такої правомочності, як користування майном). Другий обмежувальний захід – обмеження спілкування з дитиною у разі, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або у її присутності (п. 2 ч. 1 ст. 91¹ КК України), спрямований на обмеження передбаченого ст. 153 та ін. Сімейного кодексу України права батьків на спілкування з дитиною. Третій обмежувальний захід – заборона наблизитися на визначену відстань до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку з роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин (п. 3 ч. 1 ст. 91¹ КК України), обмежує право людини на особисту свободу, зокрема, свободу пересування. Четвертий обмежувальний захід – заборона листування, телефонних переговорів з особою, яка постраждала від домашнього насильства, інших контактів через засоби зв'язку чи електронних комунікацій особисто або через третіх осіб (п. 4 ч. 1 ст. 91¹ КК України) обмежує право людини на спілкування як складову частину гарантованого ст. 32 Конституції права людини на особисте та сімейне життя. П'ятий обмежувальний захід – направлення для проходження програми для кривдників або пробаційної програми (п. 5 ч. 1 ст. 91¹ КК України) передбачає можливість установлення для особи додаткового обов'язку, через виконання яких обмежується її особиста свобода. Таким чином, викладене свідчить, що обмеження певного суб'єктивного права, будучи варіативним для кожного окремо взятого обмежувального заходу, водночас є обов'язковою ознакою, властивою їм усім.

Друга ознака обмежувальних заходів визначається колом осіб, суб'єктивні права яких можуть бути обмежені цими заходами. Інакше кажучи, другу ознаку становить *суб'єкт, до якого можна застосовувати обмежувальні заходи*. За визначенням закону цим суб'єктом є особа, яка вчинила домашнє насильство (ч. 1 ст. 91¹ КК України) і при цьому на момент його вчинення досягла 18 років (ч. 2 ст. 91¹ КК України). Слова закону про те, що обмежувальні заходи можуть бути застосовані «одночасно з призначенням покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, або звільненням з підстав, передбачених цим Кодексом, від кримінальної відповідальності чи покарання» дають підстави для висновку, що суб'єктом, до якого можна за-

заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників в Україні' (2018) *Arglie Jurnalul juridic national: teorie și practică* 142–145; Ященко А, 'Обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство: порівняльний аналіз кримінального законодавства України й окремих європейських країн' (2018)2 (19) *Вісник кримінологічної асоціації України* 35–45

¹ Див., наприклад: Баулін Ю, *Вибрані праці* (Право, 2013) 110

стосувати обмежувальні заходи, є лише фізична, осудна (повністю або обмежено) особа, яка на час вчинення злочину досягла повноліття. Жодних обмежень щодо кола осіб залежно від їх специфічних правових статусів (як-то: військовослужбовець, службова особа, вагітна жінка, особа з інвалідністю тощо) для застосування обмежувальних закон не передбачає.

Третя ознака обмежувальних заходів характеризує *підставу їх застосування*, тобто описує той юридичний факт, із настанням якого у держави з'являється повноваження щодо призначення обмежувальних заходів конкретній особі. За чинним КК України така підстава є двоєдиною, тобто складається з двох обов'язкових елементів. Перший елемент підстави (його можна іменувати фактичним) визначається словами закону «вчинення домашнього насильства»; другий (його можна іменувати юридичним) – словами закону «одночасно з призначенням покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, або звільненням ... від кримінальної відповідальності чи покарання».

Отже, фактичний елемент підстави застосування обмежувальних заходів полягає у вчиненні особою «домашнього насильства». Відомо, що водночас із запровадженням досліджуваних заходів КК України був доповнений ст. 126¹, яка саме так і називається: «Домашнє насильство» і диспозиція якої описує ті діяння, в яких домашнє насильство може проявитися. Це ж поняття визначене і в п. 3 ст. 1 Закону України «Про запобігання й протидію домашньому насильству». При цьому тут воно визначене ширше, ніж у КК України. Зокрема, за визначенням цього Закону домашнє насильство охоплює і сексуальне насильство, у той час як диспозицією ст. 126¹ КК сексуальне насильство не охоплюється. Окрім того, ч. 1 ст. 91¹ КК передбачає, що обмежувальні заходи застосовуються в інтересах потерпілого від «злочину, пов'язаного з домашнім насильством» (курсив мій. – К. Н.). Викладене дає підстави передбачити, що поняття «злочин, пов'язаний з домашнім насильством», є ширшим за поняття «домашнє насильство» в розумінні ст. 126¹ КК України, повністю охоплює останнє, проте не вичерпується ним.

Ця проблема вже стала предметом вирішення і в судовій практиці. Тому варто відзначити, що об'єднана палата Касаційного кримінального суду Верховного Суду цілком обґрунтовано обрала широке тлумачення поняття «домашнє насильство» в ст. 91¹ КК України і дійшла висновку, що обмежувальні заходи можуть бути застосовані

при вчиненні будь-якого злочину, пов'язаного із домашнім насильством, а не лише передбаченого ст. 126¹ КК України¹. Згідно з її рішенням «злочин, пов'язаний із домашнім насильством», слід вважати будь-яке кримінальне правопорушення, обставини вчинення якого містять хоча б один з елементів, перелічених у ст. 1 Закону України «Про запобігання й протидію домашньому насильству», незалежно від того, чи вказано їх у відповідній статті КК як ознаки основного або кваліфікованого складу злочину. Тому обмежувальні заходи можуть застосовуватися не лише тоді, коли діяння особи кваліфіковане за ст. 126¹ КК України, а й тоді, коли вона вчинила інший злочин (заподіяння тілесного ушкодження, зґвалтування, злочин проти власності тощо), що був пов'язаний із домашнім насильством.

Юридичний елемент підстави застосування обмежувальних заходів полягає в тому, що *особа повинна бути або 1) засуджена до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, або 2) звільнена від покарання, або 3) звільнена від кримінальної відповідальності*. Таким чином, обмежувальні заходи насамперед можуть бути застосовані одночасно з призначенням покарання, не пов'язаного з позбавленням волі. Чинний КК України не визначає поняття «покарання, не пов'язане з позбавленням волі», хоча кілька разів і вживає відповідний термін (крім ч. 1 ст. 96¹, це ще й п. 1 ч. 3 ст. 106, п. 1 ч. 2 ст. 108 і ст. 389 КК України). При цьому, якщо в ст. 389 КК України «не пов'язаними з позбавленням волі» названі лише штраф, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи та виправні роботи, то за змістом п. 1 ч. 3 ст. 106, п. 1 ч. 2 ст. 108 КК України такими є всі покарання, більш м'які, ніж позбавлення волі. В останньому значенні термін «покарання, не пов'язане з позбавленням волі», вживається і в КВК України (розділ II Особливої частини). Отже, в останньому значенні «не пов'язаними з позбавленням волі» вважаються також і арешт, і обмеження волі, і тримання в дисциплінарному батальйоні.

Видається, що сам термін «покарання, не пов'язане з позбавленням волі» є до певної міри архаїчним і залишився у нашому законодавстві з тих часів, коли покарання, пов'язані з позбавленням волі, фактично не мали своїх різновидів. Відтак, усі інші покарання, крім позбавлення волі,

¹ Постанова Верховного Суду від 12.02.2020 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87602679> (дата звернення 07.03.2020)

не були з ним пов'язані. Тому зараз від уживання цього терміна слід максимально відмовлятися, а до тих пір, поки він все ще вживається законодавцем, під покараннями, не пов'язаними з позбавленням волі, слід розуміти усі, в результаті застосування яких особа не ізолюється від суспільства. Таким чином, обмежувальні заходи можуть застосовуватися одночасно з призначенням особі будь-якого основного покарання, окрім арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк і довічного позбавлення волі.

Попри однозначне визначення законом можливості застосування обмежувальних заходів при звільненні від кримінальної відповідальності або від покарання, слід застерегти, що, вочевидь, застосування деяких видів звільнення унеможливить і призначення обмежувальних заходів. Так, наприклад, абсолютно неможливим стане призначення обмежувальних заходів при звільненні від покарання у зв'язку із декриміналізацією вчиненого особою злочину (ч. 2 ст. 74 КК України). Спірною так само є можливість їх застосування при звільненні від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 КК України).

Утім детальне вивчення підстав застосування обмежувальних заходів становить предмет самостійного дослідження і є завданням майбутнього. Зараз же можна констатувати, що другий елемент третьої ознаки обмежувальних заходів полягає у можливості їх застосування при призначенні покарань, не пов'язаних з позбавленням волі (ізоляцією особи від суспільства), або при звільненні особи від кримінальної відповідальності чи від покарання з більшості передбачених КК підстав. Разом із тим застосування обмежувальних заходів неможливе при закритті кримінального провадження з підстав, передбачених КК України, що не пов'язані із звільненням особи від кримінальної відповідальності чи від покарання.

Четверта ознака обмежувальних заходів полягає в тому, що вони *передбачаються виключно кримінальним законом*. Пункт 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України встановлює, що виключно законами України визначаються «діяння, які є злочинами, ... та відповідальність за них». І хоча обмежувальні заходи і не є кримінальною відповідальністю чи елементом будь-якого іншого виду юридичної відповідальності (це питання також є предметом самостійного дослідження), але вони є одним із потенційно можливих правових наслідків вчи-

нення злочину. У зв'язку із цим з урахуванням цитованого конституційного припису та беручи до уваги положення ч. 3 ст. 3 КК України про те, що не лише злочинність діяння та його караність, а й «інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом», слід констатувати, що й обмежувальні заходи як один із кримінально-правових наслідків вчинення злочину визначаються виключно кримінальним законом.

Слід звернути увагу на те, що встановлюючи обмежувальні заходи, кримінальний закон не визначає їх змісту. Стосовно окремих із цих заходів (наприклад, заборони спілкування з дитиною) законодавець узагалі не переймається проблемою їх визначення, вочевидь, вважаючи їх загальнозрозумілими. Деякі інші (наприклад, проходження програми для кривдників) визначаються у Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Видається, що вимоги принципу правової визначеності та традиційна для вітчизняного кримінального права моноджерельність кримінально-правового регулювання створюють достатні підстави для постановки питання про те, щоб у КК України не лише закріплювався перелік, а й визначався зміст усіх обмежувальних заходів. Проте вивчення цього питання також є завданням подальших наукових досліджень і не перешкоджає можливості ще раз констатувати, що обмежувальні заходи встановлюються виключно кримінальним законом.

П'ята ознака обмежувальних заходів полягає у тому, що вони *застосовуються виключно судом, зокрема, судом загальної юрисдикції*. Ця ознака є загальною для усіх передбачених кримінальним законодавством засобів, а відтак, рівною мірою і без жодних винятків чи застережень стосується також і обмежувальних заходів. При цьому їхнє застосування завжди є правом, а не обов'язком суду, що впливає зі слів закону «суд може застосувати» (ч. 1 ст. 91¹ КК України). Тобто навіть за сукупної наявності і фактичного, і юридичного елементів підстави для застосування обмежувальних заходів суд не зобов'язаний їх застосовувати. Належним чином умотивувавши своє рішення, суд щоразу повинен навести аргументи як щодо застосування, так і щодо незастосування обмежувальних заходів. Документальна форма такого рішення суду визначається приписами КПК України і може бути або обвинувальним вироком (у випадках, якщо обмежувальні заходи застосовуються при засудженні особи з призначенням їй покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, або зі звільненням її від пока-

рання), або ухвалою (у випадках звільнення особи від кримінальної відповідальності).

Шостою і останньою ознакою обмежувальних заходів є *мета їхнього застосування, яка визначена законодавцем як переслідування інтересів потерпілого від злочину* (ч. 1 ст. 91¹ КК). Це означає, що обираючи особі той чи інший обмежувальний захід (чи їх сукупність), суд не повинен переслідувати досягнення такими заходами мети відплати (кари) особі за вчинення злочину, пов'язаного із домашнім насильством, а повинен з'ясувати, у чому полягають інтереси потерпілого від злочину (а це може бути, зокрема, тимчасова ізоляція від винного, забезпечення особистої безпеки потерпілого, стабілізація його матеріального становища тощо), і з урахуванням цього вирішити питання про вид (види) обмежувальних заходів, що застосовуються до винного. Саме відсутністю в обмежувальних заходів каральної мети і мети виправлення засудженого підкреслюється їх відмінність від заходів кримінальної відповідальності загалом та покарання зокрема, і даються підстави відносити їх до інших заходів кримінально-правового характеру.

Підстав для виділення інших ознак обмежувальних заходів чинний КК України не дає. Тому дефініювати досліджуване поняття можна шляхом

синтезу виділених вище шести його ознак, які є необхідними й достатніми для визначення його як такого і відмежування від суміжних. З огляду на викладене **обмежувальні заходи** – це передбачені законом заходи кримінально-правового характеру, спрямовані на обмеження правового статусу повнолітнього суб'єкта злочину, пов'язаного з домашнім насильством, що застосовуються судом в інтересах потерпілого від злочину одночасно з призначення покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, або зі звільненням від кримінальної відповідальності чи покарання.

Висновки. Викладене дає підстави констатувати, що обмежувальні заходи володіють низкою визначених законом ознак, одні з яких збігаються з ознаками деяких інших заходів кримінального права, інші – не збігаються. Сукупність цих ознак є унікальною, що й створило підставу для виокремлення обмежувальних заходів у самостійний вид заходів кримінально-правового характеру. Водночас наявність цілої низки ознак, спільних з іншими заходами кримінального права, вимагає продовження наукових досліджень у напрямі чіткого розмежування таких заходів, віднайдення можливих системних властивостей між ними, уточнення правил їх практичного застосування.

REFERENCES

List of legal documents

Cases

1. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 12.02.2020 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87602679> (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Baulin Yu, *Vybrani pratsi* (Pravo, 2013) (in Ukrainian)
2. Dudorov O, Khavroniuk M, *Vidpovidalnist za domashnie nasyilstvo i nasyilstvo za oznakoiu stati (naukovo-praktychnyi komentar novel Kryminalnoho kodeksu Ukrainy)* [Responsibility for domestic and gender-based violence (scientific and practical commentary on the novelties of the Criminal code of Ukraine)] (Baite, 2019) (in Ukrainian)
3. Kharytonova O, *Kliuchovi zasady hendernoi polityky v kryminalnomu pravi Ukrainy ta osnovni napriamy reform shchodo protydyi nasyilstvu stosovno zhinok ta domashnomu nasyilstvu. Naukovo-praktychnyi posibnyk* [Key principles of gender policy in the criminal law of Ukraine and main directions of reforms on combating violence against women and domestic violence. Scientific and practical guide] (TOV «Vydavnytstvo «Prava liudyny»», 2018) (in Ukrainian)

Journal articles

4. Brus I, 'Kontrol za vykonanniam obmezhuvalnykh zakhodiv shchodo osib, yaki vchynily domashnie nasyilstvo' [Control of enforcement of restrictive measures against perpetrators of domestic violence] (2019) 1(59) *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy* 112–123 (in Ukrainian)
5. Chorna O, 'Kryminalna vidpovidalnist za nevykonannia obmezhuvalnykh zakhodiv, obmezhuvalnykh prypysiv abo neprokhodzhennia prohramy dlia kryvdnykiv v Ukraini' [Criminal liability for failure to comply with restrictive measures, restrictive orders or failure to pass the program for offenders in Ukraine] (2018) *Aprilie Jurnalul juridic national: teorie și practică* 142–145 (in Ukrainian)
6. Kravets P, 'Zahalna kharakterystyka obmezhuvalnykh zakhodiv, yaki zastosovuiutsia shchodo pidozriuvanoho, obyvuvachenoho u vchynenni domashnoho nasyilstva ta perspektyvy yikh diievosti' [General description of the

restrictive measures applied to a suspect accused of domestic violence and the prospects of their effectiveness] (2018) 1 Nauka ta osvita: ključovi pytannia suchasnosti 114–117 (in Ukrainian)

7. Kryklyvets D, 'Obmezhuvalni zakhody za kryminalnym kodeksom Ukrainy: perspektyvy zastosuvannia' [Restrictive measures under the Criminal code of Ukraine: prospects for application] (2018) 2 Porivnialno-analitychne pravo 298–301 (in Ukrainian)
8. Yashchenko A, 'Obmezhuvalni zakhody, shcho zastosovuiutsia do osib, yaki vchynyly domashnie nasylstvo: porivnialnyi analiz kryminalnoho zakonodavstva Ukrainy y okremykh yevropeiskykh krain' [Restrictive measures applicable to perpetrators of domestic violence: comparative analysis of the criminal legislation of Ukraine and individual european countries] (2018) 2 (19) Visnyk kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy 35–45 (in Ukrainian)
9. Zhuk I, 'Obmezhuvalni zakhody u kryminalnomu pravi Ukrainy: pravova pryroda ta sutnist' [Restrictive measures in the criminal law of Ukraine: legal nature and content] (2019) 55 2 Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu Serii Pravo 83–86 (in Ukrainian)

Conference paper

10. Lashchuk N, 'Kryminalna vidpovidalnist ta obmezhuvalni zakhody, shcho zastosovuiutsia do osib, yaki vchynyly domashnie nasylstvo' [Criminal liability and restrictive measures applied to perpetrators of domestic violence] *Fundamentalni problemy kryminalnoi vidpovidalnosti: materialy nauk. polilohu* (2018) (in Ukrainian)
11. Shablysty V, 'Obmezhuvalni zakhody yak novyi (zaivyi) element systemy kryminalno-pravovykh zasobiv u mekhanizmi kryminalno-pravovoho rehulivannia' [Restrictive measures as a new (unnecessary) element of the criminal justice system in the mechanism of criminal law regulation] *Kryminalno-pravove rehulivannia ta zabezpechennia yoho efektyvnosti: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (2018) (in Ukrainian)
12. Yashchenko A, 'Obmezhuvalni zakhody: deiaki mirkuvannia shchodo zakonodavchoi rehlamentatsii u Zahalnih chastyi KK Ukrainy' [Restrictive measures: some considerations for legislative regulation in the General part of the Criminal code of Ukraine] *Kryminalno-pravove rehulivannia ta zabezpechennia yoho efektyvnosti: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (2018) (in Ukrainian)

Новікова К. А. Ознаки та поняття обмежувальних заходів у Кримінальному кодексі України

Стаття присвячена визначенню ознак обмежувальних заходів та синтезуванню їх у загальне (родове) поняття. На основі аналізу чинного законодавства, вивчення літератури та судової практики виокремлено такі ознаки обмежувальних заходів. Насамперед встановлено, що обмежувальні заходи спрямовані на обмеження людини у певних суб'єктивних правах, серед яких право на житло, право на спілкування, право на особисту свободу тощо. Обмеження певного суб'єктивного права, будучи варіативним для кожного окремо взятого обмежувального заходу, водночас є обов'язковою ознакою, властивою їм усім. Крім того, суб'єктом, до якого можна застосовувати обмежувальні заходи, є фізична, осудна (повністю або частково) особа, яка досягла 18 років, без обмежень у застосуванні, що пов'язані з різними статусами особи. Крім означеного, розкрито двоєдиність підстави застосування обмежувальних заходів. Фактичний елемент підстави становить засудження особи за злочин, пов'язаний із домашнім насильством. Юридичний елемент підстави полягає у можливості їх застосування при призначенні покарань, не пов'язаних з позбавленням волі (ізоляцією особи від суспільства), або при звільненні особи від кримінальної відповідальності чи від покарання з більшістю передбачених KK підстав. Ще однією ознакою є те, що обмежувальні заходи мають передбачатися і розкриватися тільки у кримінальному законі. Процесуальна ознака – це застосування обмежувальних заходів виключно судом відповідно до рішення суду (вироку або ухвали). І нарешті, метою застосування обмежувальних заходів є інтереси потерпілого. Вона не повинна переслідувати досягнення мети кари (відплати). На підставі наведених ознак запропоновано визначення родового поняття обмежувальних заходів.

Ключові слова: обмежувальні заходи, інші заходи кримінально-правового характеру, заходи кримінально-правового характеру, домашнє насильство.

Новікова Е. А. Признаки и понятие ограничительных мер в Уголовном кодексе Украины

Статья посвящена определению признаков ограничительных мер и синтезированию их в общее (родовое) понятие. На основе анализа действующего законодательства, изучения литературы и судебной практики выделены следующие признаки ограничительных мер. Прежде всего установлено, что ограничительные меры направлены на ограничение человека в определенных субъективных правах, среди которых право на жилье, право на общение, право на личную свободу и тому подобное. Ограничения определенного субъективного права, будучи вариативным для каждого отдельно взятой ограничительной меры, одновременно являются обязательным признаком, присущим им всем. Кроме того, субъектом, к которому можно применять ограничи-

тельные меры, есть физическое, вменяемое (полностью или частично) лицо, достигшее 18-летнего возраста, без ограничений в применении, связанных с различными статусами лица. Кроме указанного, раскрыто двойство основания применения ограничительных мер. Фактический элемент основания составляет осуждение лица за преступление, связанное с домашним насилием. Юридический элемент основания заключается в возможности их применения при назначении наказаний, не связанных с лишением свободы (изоляция лица от общества) или при освобождении лица от уголовной ответственности, или от наказания по большинству предусмотренных УК оснований. Еще одним признаком является то, что ограничительные меры должны предусматриваться и раскрываться только в уголовном законе. Процессуальный признак – это применение ограничительных мер исключительно судом в соответствии с решением суда (приговора или постановления). И наконец, целью применения ограничительных мер являются интересы потерпевшего. При этом не должно преследоваться достижение цели кары (возмездия). На основании приведенных признаков предложено определение родового понятия ограничительных мер.

Ключевые слова: ограничительные меры, иные меры уголовно-правового характера, меры уголовно-правового характера, домашнее насилие.

Novikova K. A. Features and concepts of restrictive measures in the Criminal code of Ukraine

The article is devoted to defining the features of restrictive measures and synthesizing them into a general (generic) concept. The following features of restrictive measures have been identified on the basis of the analysis of the existing legislation, the study of literature and case law. First of all, it is established that restrictive measures are aimed at restricting a person in certain subjective rights, including the right to housing, the right to communicate, the right to personal freedom, etc. The restriction of a certain subjective right, being variable for each individual restrictive measure, is at the same time a mandatory characteristic inherent in them all. In addition, a subject to which restrictive measures may be applied is a natural, convicted (wholly or partially) person who has attained the age of 18 years without restrictions in the application related to different statuses of the person. In addition to the abovementioned, the ambiguity of the grounds for the application of restrictive measures is disclosed. The factual basis is the conviction of a person for a crime related to domestic violence. The legal element of the ground is the possibility of their application in the imposition of punishments not related to imprisonment (isolation of the person from society) or in the release of the person from criminal responsibility or from punishment for most of the grounds provided by the Criminal Code. Further, the fourth feature is that restrictive measures should be provided for and disclosed only in criminal law. The fifth feature – procedural – is the application of restrictive measures solely by a court in accordance with the court decision (sentence or ruling). Finally, the purpose of restrictive measures is to serve the interests of the victim and should not pursue the purpose of punishment (retribution). Based on the abovementioned features, the definition of generic concept of restrictive measures is proposed.

Keywords: restrictive measures, other criminal-law measures, criminal-law measures, domestic violence.

В. В. Карелін, доктор юридичних наук, доцент кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології Академії Державної пенітенціарної служби, капітан внутрішньої служби
О. М. Звенигородський, кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології Академії Державної пенітенціарної служби

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛІСНУ НЕПОКОРУ ВИМОГАМ АДМІНІСТРАЦІЇ УСТАНОВИ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

Постановка проблеми. Питання злісної непокори вимогам адміністрації установ виконання покарань (далі – УВП) є актуальними у наш час, оскільки саме вони багато в чому визначають проблему ефективності відбування покарання у виді позбавлення волі, і, як наслідок, законність та порядок у державі.

За останні п'ять років в Україні щорічно кількість засуджених, що тримаються в місцях позбавлення волі, складає в середньому 58 тис. осіб¹. Значна частина усіх засуджених, відчуваючи максимальний комплекс правообмежень під час відбування покарання у виді позбавлення волі, не бажає змінювати свою протиправну поведінку і проходити процес виправлення. Серед таких засуджених чітко виділяються особи, які чинять злісну непокору вимогам адміністрації УВП. Так, за період з 1 січня 2010 р. до 30 червня 2019 р. в Єдиному реєстрі судових рішень зазначено про 854 вироки за ст. 391 Кримінального кодексу України (далі – КК)².

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До питання дослідження злісної непокори вимогам адміністрації установ виконання покарань зверталася значна кількість науковців, зокрема Г. А. Аванесов, М. І. Бажанов, О. М. Бандурка,

М. П. Барабанов, Є. Ю. Бараш, Ю. В. Баулін, І. Г. Богатирьов, І. В. Боднар, Є. В. Болдирев, В. В. Василевич, Р. В. Вереша, П. А. Воробей, О. А. Герцензон, В. К. Грищук, В. В. Голіна, Л. М. Давиденко, Р. Є. Джансарасва, П. С. Дагель, І. М. Даньшин, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, А. І. Долгова, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, І. І. Карпець, А. В. Кирилюк, В. В. Коваленко, О. В. Кришевич, О. Г. Колб, І. М. Копотун, О. М. Костенко, О. М. Литвинов, В. Г. Лихолоб, І. П. Лановенко, Ф. О. Лопушанський, С. С. Мірошніченко, П. П. Михайленко, О. Є. Наташев, І. С. Ной, В. І. Осадчий, О. І. Плужнік, М. С. Пузирьов, О. Б. Сахаров, О. В. Старков, В. В. Сташис, В. М. Трубников, І. К. Туркевич, В. І. Тютюгін, М. І. Хавронюк, С. С. Яценко та ін.

Мета статті полягає у вирішенні завдання щодо уточнення та визначення умов застосування підстав кримінальної відповідальності за злісну непокору вимогам адміністрації установ виконання покарань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Склад злочину, передбачений ст. 391 КК установлює кримінальну відповідальність за злісну непокору вимогам адміністрації УВП. Диспозиція норми зазначеної статті передбачає об'єктивну сторону вказаного кримінального правопорушення у виді злісної непокори законним вимогам адміністрації установ виконання покарань або іншу протидію адміністрації УВП у законному здійсненні її функцій. Суб'єктом злочину є особа, яка відбуває покарання у виді обмеження або позбавлення волі. Гіпотеза ст. 391 КК передбачає умови її дії

¹Кримінально-виконавча система України в 2019 році. Статистичний огляд (Тюремний портал, 2019) <<http://ukrprison.org.ua/articles/1581323348>> (дата звернення 15.02.2020)

²Захаров Є, 'Стаття 391 Кримінального кодексу України та практика її застосування. Права Людини в Україні' (Інформаційний портал Харківської правозахисної групи, 07 липня 2019) <<http://khp.org/index.php?id=1562479517>> (дата звернення 15.02.2020)

у разі, якщо ця особа за порушення вимог режиму відбування покарання була піддана протягом року стягненню у виді переведення до приміщення камерного типу (далі – ПКТ) (одиначної камери) або переводилася на більш суворий режим відбування покарання.

Установлення об'єктивної сторони вказаного кримінального правопорушення має низку особливостей, що впливають на визначення підстави кримінальної відповідальності за злісну непокору вимогам адміністрації УВП.

Дослідники по-різному тлумачать поняття «злісна непокора вимогам адміністрації УВП», зокрема, акцентуючи увагу на таких її особливостях, як: форма вираження, активність дій чи бездіяльності, систематичність, безпосередній зв'язок із порушенням бланкетних норм (зокрема, положень кримінально-виконавчого законодавства), законності вимог адміністрації УВП тощо.

Як зазначає В. І. Тютюгін, під злісною непокорю (бездіяльністю) вимогам адміністрації УВП слід розуміти відкрити, демонстративну та виражену у зухвалій формі відмову засудженого від виконання наполегливих, неодноразово висловлених законних вимог або розпоряджень представника адміністрації, який на підставі свого службового становища має право висувати такі вимоги та віддавати розпорядження, а засуджений зобов'язаний і має можливість їх виконати. Вона може виявлятися: в неодноразовій відмові від роботи без поважних причин; невиконанні вимог про припинення порушень режиму відбування покарання або правил внутрішнього розпорядку; у демонстративних та зухвалих заявах і обіцянках продовжувати допускати порушення, а також в іншій протидії адміністрації у здійсненні її функцій, що виражається в учиненні винним різних дій, спрямованих на перешкоджання нормальній роботі та навчанню засуджених, проведенню різних заходів відповідно до правил внутрішнього розпорядку (організація страйків та активна участь у них; зрив культурно-масових заходів та процесу навчання засуджених; неодноразові порушення розпорядку дня; псування обладнання та інвентарю тощо¹.

Відповідно до позиції, висловленої М. І. Мельником та М. І. Хавронюком, під злісною непокорю законним вимогам адміністрації УВП розуміється відкрита відмова особи, яка відбуває покарання

у виді позбавлення волі, від виконання конкретних і законних вимог представника адміністрації установи, який уповноважений пред'явити таку вимогу, а особа, яка відбуває покарання, зобов'язана і має можливість її виконати, але умисно не виконує, при цьому робить це систематично і в зухвалій формі, що вказує на злісність².

На думку І. М. Копотуна, злісна непокора законним вимогам адміністрації виправної колонії або інша протидія адміністрації у законному здійсненні її функцій особою, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі, якщо цю особу за порушення вимог режиму відбування покарання було піддано протягом шести місяців стягненню у виді переведення до приміщення камерного типу (одиначної камери) або переведено до виправної колонії іншого рівня безпеки³.

К. В. Бондарєва акцентує увагу на тому, що допущення засудженими систематичних порушень порядку відбування покарання, вчинення кримінальних правопорушень, зокрема злісної непокори вимогам адміністрації УВП, указує на неналежне виконання своїх обов'язків як її керівництвом, так і Державною кримінально-виконавчою службою України щодо здійснення управління та контролю у сфері виконання кримінальних покарань⁴.

Для притягнення особи до будь-якого виду відповідальності, в тому числі кримінальної, необхідна наявність підстав для її притягнення. А тому нормативне та практичне встановлення таких підстав для притягнення до кримінальної відповідальності засудженої особи, що проявляє злісну непокору законним вимогам адміністрації УВП, є важливим з точки зору таких правових засад, як верховенство права, законність, юридична визначеність та ін.⁵

Із точки зору загального змісту поняття «підстава» – це початок існування чого-небудь, позиція, вихідний матеріал тощо. Це найбільш важлива сторона чого-небудь, якогось вагомого до-

² Мельника М І, Хавронка М І (ред), *Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України* (ВД «Дакор», 2018) 1239–1240

³ Копотун І М, 'Кримінально-правова характеристика злісної непокори вимогам адміністрації установи виконання покарань (ст. 391 КК України)' (2014) 1 (13) Публічне право 95–96

⁴ Бондарєва К В, 'Злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань: кримінально-правова та кримінально-виконавча характеристика' (дис канд юрид наук, Нац акд внутр справ, 2018) 112

⁵ Дудоров О О, Хавронюк М І, *Кримінальне право: Навчальний посібник* (Ваіте, 2014) 70–72

¹ Баулін Ю В, Борисов В І, Гавриш С Б та ін. *Кримінальний кодекс України: наук.-практ. комент.* (Вид. Дім «Ін Юре», 2003)

воду, те головне, на чому базується, ґрунтується що-небудь¹. Юридична підстава – це сукупність передбачених правом обставин, умов, фактів і передумов, що забезпечують настання юридичних наслідків. Юридична підстава має нормативне закріплення, визначений зміст, вичерпний характер, урахує особливості певного випадку та породжує юридичні наслідки². У теорії права підстава юридичної відповідальності розглядається у двох значеннях – правовому і фактичному. Правова підстава відповідальності – це наявність правової норми, що встановлює юридичну відповідальність за вчинене діяння. Фактичною підставою відповідальності є дія (бездіяльність), що забороняється правовою нормою, тобто вчинення, власне, правопорушення³.

Розкриваючи сутність ст. 391 КК, слід насамперед відзначити той факт, що в ній вказано підставу, що особа буде нести кримінальну відповідальність лише у тому випадку, якщо до цього вона була піддана дисциплінарній відповідальності найбільш суворого характеру у виді переведення до приміщення камерного типу (одиначної камери) або переводилася на більш суворий режим відбування покарання. Враховуючи цей фактор, необхідно також зазначити, що особа, яка притягається до кримінальної відповідальності за вищезазначеною статтею, повинна не лише відчувати на собі тягар дисциплінарної відповідальності, а й після цього залишатися злісним порушником встановленого режиму відбування кримінального покарання.

Для повного уявлення сутності цього правового явища слід звернутися до ст. 133 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України), що розкриває поняття злісного порушення встановленого порядку відбування кримінального покарання. Таким є вживання спиртних напоїв, наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи інших одурманюючих засобів; виготовлення, зберігання, придбання, розповсюдження інших заборонених предметів, участь у настільних азартних та інших іграх з метою здобуття матеріальної чи іншої вигоди; вчинення дрібного хуліганства; систематичне ухилення від ліку-

вання захворювань, що становлять небезпеку для здоров'я інших осіб. Тобто засуджений є злісним порушником встановленого порядку відбування покарань, якщо буде вчиняти вищезазначені діяння, і до цього якщо він притягувався до дисциплінарної відповідальності. Відповідно до ч. 1 ст. 132 КВК за невиконання покладених обов'язків та порушення встановлених заборон до осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, можуть застосовуватися такі заходи стягнення (дисциплінарної відповідальності), як: попередження; догана; суворі догани; грошовий штраф до двох мінімальних розмірів заробітної плати; скасування поліпшених умов тримання; поміщення засуджених чоловіків, які тримаються у виправних колоніях, у дисциплінарний ізолятор з виведенням або без виведення на роботу чи навчання на строк до чотирнадцяти діб, а засуджених жінок – до десяти діб; поміщення засуджених, які тримаються в приміщеннях камерного типу виправних колоній максимального рівня безпеки, у карцер без виведення на роботу на строк до чотирнадцяти діб; переведення засуджених, які тримаються у виправних колоніях, крім засуджених, які тримаються у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, до приміщення камерного типу (одиначної камери) на строк до трьох місяців.

Умовою для притягнення засудженого за ст. 391 КК України є наявність застосування до засудженого дисциплінарного стягнення у виді поміщення до ПКТ за дії, що мали на меті уникнення від подальшого відбування покарання. Водночас трапляються випадки, коли звинувачуються особи, яких було поміщено до ПКТ з інших причин⁴.

На нашу думку, при призначенні покарання за злочин, передбачений ст. 391 КК України, слід ураховувати причини, обставини і мотиви вчинення злочину, поведінку засудженого до вчинення злочину, кількість і характер раніше накладених стягнень, а також пояснення засудженого щодо суті вчинення злочину.

Так, в Україні за період 2010–2019 рр. з 854 вироків суду за ст. 391 КК 775 ухвалено за відмову від: прибирання приміщення – камери, коридору, житлової секції, дисциплінарного ізолятора

¹ Білодід І К (ред), *Словник української мови в 11 томах. Том 6* (Наукова думка, 1975)

² Шемшученко Ю С (гол ред), *Юридична енциклопедія в 6 т* (Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана Т 5: П-С, 2003)

³ Самощенко І С, Фарукшин М Х, *Ответственность по советскому законодательству* (Юрид лит, 1971) 71–73

⁴ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань» від 06.09.2019 № 2079. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GH23800A.html.

(далі – ДІЗО), кімнати виховної роботи, прогулянкового дворику, території тощо (479 вироків); виконання робіт із благоустрою колонії чи іншої роботи, змінного завдання, обов'язків чергового по камері тощо (108); слідування до відділення соціально-психологічної служби, ДІЗО, ПКТ, дільниці ресоціалізації чи інших місць (33); зайняття належного спального місця (19), виходу на ранкову фізичну зарядку, сніданок, обід тощо (10) фарбування стіни коридору, підлоги, лавки, дверей душової кімнати (10); одягнення форми встановленого зразка чи спецодягу (4); інші форми відмови. Винесено також 13 вироків за зберігання заборонених предметів, зокрема, мобільного телефону, 14 вироків за перешкоджання обшуку чи огляду, 8 вироків за порушення форми одягу, розпорядку дня, секторної локації тощо.

На думку багатьох правозахисників, зокрема, Харківської правозахисної групи ст. 391 КК України використовується виключно як інструмент розправи з непокірними засудженими, а тому вона має бути скасована.

Отже, вбачається, що ст. 391 КК прямо суперечить концептуальним засадам КК України, а «застосування адміністративної (дисциплінарної) преюдиції суперечить статтям 21 і 24 Конституції України щодо рівності громадян перед законом, оскільки являє собою дискримінацію»¹.

Висновки. Таким чином, із метою дотримання прав засуджених та законності процедури притягнення засудженого до кримінальної відповідальності за ст. 391 КК України адміністрації УВП та судам слід урахувувати не лише застосування дисциплінарного стягнення найбільш суворого характеру, як от: переведення до ПКТ або переведення на більш суворий режим відбування покарання, а й причини, обставини і мотиви прояву злісної непокори законним вимогам адміністрації УВП, поведінку засудженого до вчинення злочину, кількість і характер раніше накладених стягнень, а також пояснення засудженого щодо вчинення злочину у виді злісної непокори вимогам адміністрації УВП, що вимагають положення ч. 1 ст. 131 КВК.

¹ Захаров Є

REFERENCES

List of legal documents

1. Poiasniuvalna zapyska do proektu Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vidpovidalnosti za zlisnu nepokoru vymoham administratsii ustanovy vykonannia pokaran» vid 06.09.2019 № 2079. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GH23800A.html. (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Baulin Yu V, Borysov V I, Havrysh S B ta in., *Kryminalnyi kodeks Ukrainy: nauk.-prakt. koment.* [Criminal code of Ukraine: scientific-practical. comment.] (Vyd. Dim «In Yure», 2003) (in Ukrainian)
2. Dudorov O O, Khavroniuk M I, *Kryminalne pravo: Navchalnyi posibnyk* [Criminal Law: Tutorial] (Vaite, 2014) (in Ukrainian)
3. Samoshchenko I S, Farukshin M X, *Otvetsvennost' po sovetskomu zakonodatel'stvu* [Responsibility for Soviet legislation] (YUrid lit, 1971) (in Russian)

Edited books

4. Bilodid I K (red) *Slovyk ukrainskoi movy v 11 tomakh. Tom 6* [Dictionary of Ukrainian in 11 volumes. Volume 6] (Naukova dumka, 1975) (in Ukrainian)
5. Melnyka M I, Khavronka M I (red) *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy* [Scientific and practical commentary of the Criminal Code of Ukraine] (VD «Dakor», 2018) (in Ukrainian)
6. Shemshuchenko Yu S (hol red) *Yurydychna entsyklopediia v 6 t* [Legal encyclopedia of 6 t] (Vyd-vo «Ukrainska entsyklopediia» im. M. P. Bazhana T 5: P-S, 2003) (in Ukrainian)

Journal articles

7. Kopotun I M, 'Kryminalno-pravova kharakterystyka zlisnoi nepokory vymoham administratsii ustanovy vykonannia pokaran (st. 391 KК Ukrainy)' [Criminal legal characterization of malicious disobedience to the requirements of the administration of the penitentiary institution (Article 391 of the Criminal Code of Ukraine)] (2014) 1 (13) *Publichne pravo* 90–98 (in Ukrainian)

Dissertations

8. Bondarieva K V, 'Zlisna nepokora vymoham administratsii ustanovy vykonannia pokaran: kryminalno-pravova ta kryminalno-vykonavcha kharakterystyka' [Malicious disobedience to the penal enforcement administrations orders: criminal legal and criminal executive characteristics] (dys kand yuryd nauk, Nats akd vnur sprav, 2018) (in Ukrainian)

Websites

9. Zakharov Ye, 'Stattia 391 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy ta praktyka yii zastosuvannia. Prava Liudyny v Ukraini' [Article 391 of the Criminal Code of Ukraine and practice of its application. Human Rights in Ukraine] (Informatsiyni portal Kharkivskoi pravozakhysnoi hrupy, 07 lypnia 2019) <<http://khpg.org/index.php?id=1562479517>> (in Ukrainian)
10. 'Kryminalno-vykonavcha systema Ukrainy v 2019 rotsi. Statystychnyi ohliad' [The criminal justice system of Ukraine in 2019. Statistical review] (Tiuremnyi portal, 2019) <<http://ukrprison.org.ua/articles/1581323348>> (in Ukrainian)

Карелін В. В., Звенигородський О. М. Особливості застосування кримінальної відповідальності за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань

У статті проаналізовано злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань, а також розкрито сутність підстав застосування цього виду покарання. Проаналізовано і підтримано судження стосовно того, що допущення засудженими систематичних порушень порядку відбування покарання, вчинення кримінальних правопорушень, зокрема злісної непокори вимогам адміністрації установи виконання покарань, указує на неналежне виконання своїх обов'язків як її керівництвом, так і Державною кримінально-виконавчою службою щодо здійснення управління та контролю у сфері виконання кримінальних покарань. Зазначено, що в ст. 391 Кримінального кодексу України чітко вказано підставу, що особа буде нести кримінальну відповідальність лише у тому випадку, якщо до цього вона була піддана дисциплінарній відповідальності найбільш суворого характеру у виді переведення до приміщення камерного типу (одиночної камери) або якщо вона переводилася на більш суворий режим відбування покарання. Враховуючи цей фактор, необхідно також зазначити, що особа, яка притягається до кримінальної відповідальності за вищезазначеною статтею, повинна не лише відчувати тягар дисциплінарної відповідальності, а й після цього залишатися злісним порушником установленого режиму відбування покарання. Обґрунтовано, що умовою для притягнення засудженого за ст. 391 КК України є наявність застосування до засудженого дисциплінарного стягнення у виді поміщення до ПКТ (одиночної камери) за дії, що мали на меті уникнення від подальшого відбування покарання (власне, преюдиція). Констатується, що трапляються випадки, коли звинувачуються особи, яких було поміщено до приміщення камерного типу (одиночної камери) з інших причин. Зазначається, що при призначенні покарання за злочин, передбачений ст. 391 КК України, слід ураховувати причини, обставини і мотиви вчинення злочину, поведінку засудженого до вчинення злочину, кількість і характер раніше накладених стягнень, а також пояснення засудженого щодо суті вчинення злочину.

Ключові слова: засуджений, злісна непокоря вимогам адміністрації установи виконання покарань, кримінальна відповідальність, приміщення камерного типу, дисциплінарне стягнення.

Карелін В. В., Звенигородський А. М. Особенности применения уголовной ответственности за злостное неповиновение требованиям администрации учреждения исполнения наказаний

В статье проанализировано злостное неповиновение требованиям администрации учреждения исполнения наказаний, а также раскрыта суцність оснований применения этого вида наказания. Проанализированы и поддержаны суждения относительно того, что допущение осужденными систематических нарушений порядка отбывания наказания, совершения уголовных правонарушений, в частности злостного неповиновения требованиям администрации учреждения исполнения наказаний, указывает на ненадлежащее исполнение своих обязанностей как ее руководством, так и Государственной уголовно-исполнительной службой относительно осуществления управления и контроля в сфере исполнения уголовных наказаний. Подчеркнуто, что в ст. 391 Уголовного кодекса Украины четко указано основание, в соответствии с которым лицо будет нести уголовную ответственность лишь в том случае, если до этого оно было подвергнуто дисциплинарной ответственности наиболее строгого характера в виде перевода в помещение камерного типа (одиночной камеры) или если она переводилась на более суровый режим отбывания наказания. Учитывая этот фактор, необходимо также отметить, что лицо, привлекаемое к уголовной ответственности по вышеуказанной статье, должно не только нести на себе бремя дисциплинарной ответственности, но и после этого оставаться злостным нарушителем установленного режима отбывания уголовного наказания. Обосновано, что условием для привлечения осужденного по ст. 391 УК Украины является наличие применения к осужденному дисциплинарного взыскания в виде помещения в помещение камерного типа (ПКТ – одиночную камеру) за действия, имевшие целью уклонение от дальнейшего отбывания наказания (собственно, преюдиция). Вместе с тем бывают случаи, когда обвиняются лица, которые были помещены в ПКТ (одиночную камеру) по другим причинам. При назначении наказания за преступление, предусмотренное ст. 391 УК Украины, следует учитывать причины, обстоятельства и мотивы совершения преступления, поведение осужденного до совершения преступления, количество и характер ранее наложенных взысканий, а также объяснения осужденного по существу совершения преступления.

Ключевые слова: осужденный, злостное неповиновение требованиям администрации учреждения исполнения наказаний, уголовная ответственность, помещения камерного типа, дисциплинарное взыскание.

Karelin V. V., Zvenyhorodsky O. M. The peculiarities of the application of criminal responsibility for malicious disobedience to the requirements of the penitentiary institution administration

The article analyzes the malicious disobedience to the requirements of the penitentiary institution administration, as well as reveals the essence of the reasons for applying this type of criminal punishment. The statement about the fact that systematic violations of the service of sentence by the convicted, the commission of criminal offenses, in particular the malicious disobedience to the requirements of the penitentiary institution administration, indicates the improper performance of their duties both by its management and the State Criminal Execution Service as for management and control in the penitentiary sphere is analyzed and supported. It is stated that Article 391 of the Criminal Code of Ukraine clearly states that a person will be criminally responsible only if before he was subjected to the most severe disciplinary responsibility in the form of transfer to a solitary confinement or transferred to more severe punishment regime. Here it should also be noted that a person brought to criminal responsibility according to this article should not only have the disciplinary responsibility but also remain a vicious violator of the established regime of serving a criminal sentence. It is substantiated that the condition for prosecution according to Article 391 of the Criminal Code of Ukraine is the existence of disciplinary punishment in the form of placement in the solitary confinement for actions aimed at avoiding the further serving of punishment (actually, pre-trial). It is stated that there are cases where persons placed in a cell type (single cell) for other reasons are charged. At the same time, in our opinion, when imposing punishment for the crime, provided by Article 391 of the Criminal Code of Ukraine, it is necessary to take into account the reasons, circumstances and motives of committing a crime, the behavior of a convicted person before committing a crime, the number and nature of the previously imposed penalties, as well as the explanation of the convicted person of the nature of the crime. It is proved that in order to improve the procedure of the criminal prosecution according to Article 391 of the Criminal Code of Ukraine, the administration of the (PIA) and the court should take into account not only disciplinary punishment of the most severe nature, transfer to a cell type (single cell) or transfer to a more severe punishment regime, but also the reasons, circumstances and motives for committing a crime, conduct of the convicted person, the number and nature of the penalties previously imposed, as well as the explanation of the convicted person for the crime.

Keywords: *convicted, malicious disobedience to the requirements of the penitentiary institution administration, criminal responsibility, cell type, disciplinary punishment.*

М. Г. Колодяжний, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ТЕОРІЯ РОЗБИТИХ ВІКОН: СУТНІСТЬ І ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ¹

Постановка проблеми. Злочинність протягом тисячоліть перетворилася на серйозне «захворювання» соціального організму. І людство намагається віднайти «ліки» від нього. На певних історичних етапах такими «ліками» була державна репресія, що не виключала позбавлення волі на тривалі строки і навіть страту. Однак з еволюцією, розвитком науки, гуманізацією життя і розумінням безперспективності жорсткого реагування на злочинність прогресивна частина світової спільноти зупинилася на комбінованій державній політиці у сфері запобігання злочинності. Тому помітне місце в ній посідають некаральні напрями кримінологічної політики, що реалізуються для усунення причин та умов злочинності у множинності її проявів. Вони органічно доповнюють традиційну каральну практику, що застосовується до найбільш небезпечних, стійких, злісних правопорушників, що вчинили тяжкі та особливо тяжкі злочини, вправлення яких можливе лише в умовах ізоляції.

За останні півстоліття розроблено (переважно в західних країнах) більш-менш цілісну систему кримінологічної профілактики злочинності, яка включає різні за масштабом, сферою, суб'єктами, об'єктами запобіжного впливу заходи. Невід'ємною їх складовою є так звана теорія розбитих вікон (*Broken Windows Theory*), яку можна віднести до нестандартних підходів запобігання злочинності.

Недостатність вивчення у вітчизняній науці цієї кримінологічної теорії, певна стагнація, інертність, у деяких випадках навіть безперспективність існуючої правоохоронної діяльності, брак нових підходів профілактики злочинності тощо зумов-

люють актуальність, теоретичну і практичну значущість представленої тематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаторами теорії розбитих вікон є американські соціологи Дж. Уілсон й Дж. Келлінг. Цю теорію вони сформулювали у 80-х рр. XX ст., емпірично обґрунтували результативність у запобіганні злочинам. Її дієвість експериментально довели також голландські науковці К. Кайзер, С. Лінденберг та Л. Штег. Незважаючи на певну критику теорії розбитих вікон у контексті однозначності висновку про зв'язок безладу і злочинності (О'Брайн, Б. Велш, Ч. Фаррелл), більшість учених визнають її перспективність з огляду на запобігання злочинам (Д. К. Колс, В. Скоган, Р. Тейлор, Б. Харкорт та ін.).

Метою статті є з'ясування сутності теорії розбитих вікон та виділення напрямів її практичного застосування.

Виклад основного матеріалу. Сутність певного явища та соціального процесу прийнято розкривати через їх визначення. Видається, що сутність теорії розбитих вікон має пізнаватися не лише на підставі її істотних ознак і визначення поняття, а й виділення напрямів її реалізації у сфері запобігання злочинності.

До істотних ознак теорії розбитих вікон пропонується віднести: а) мету – профілактику злочинності; б) суб'єкти (органи місцевого самоврядування, комунальні служби, громадські організації, окремі громадяни, поліція); в) об'єкт запобіжного впливу – антисуспільну поведінку громадян, пошкоджені або знищені об'єкти власності; г) принципи впровадження: практичність, про-

¹ *Примітка.* Наукова стаття підготовлена в межах розробки фундаментальної теми дослідження «Стратегія зменшення можливостей учинення злочинів: теорія і практика» відділу кримінологічних досліджень НДІ ВІПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України.

стоту, економічність; д) форму прояву: вироблення нульової терпимості до злочинності, посилення соціально-правового контролю в місцевих громадах, усунення безладу у громадських місцях; е) місце в системі запобігання злочинності – складову спеціально-кримінологічного запобігання злочинам, окремий напрям стратегії зменшення можливостей учинення злочинів.

Грунтуючись на низці істотних ознак теорії розбитих вікон, їй можна дати визначення в широкому і вузькому значеннях. У широкому розумінні вона є окремим напрямом спеціально-кримінологічного запобігання злочинності через ліквідацію наслідків громадського безладу. При вузькому трактуванні теорія розбитих вікон являє собою одночасно кримінологічну теорію та профілактичний напрям стратегії зменшення можливостей учинення злочинів, виявляється в діяльності передусім органів місцевого самоврядування, комунальних підприємств, окремих громадян та їх об'єднань, поліції, спрямованої на формування нульової терпимості до злочинності, посиленні соціально-правового контролю шляхом усунення наслідків громадського безладу, проявів вандалізму, боротьбі з аморальною й антисоціальною поведінкою громадян, притягненні винних до адміністративної відповідальності.

У 1982 р. у журналі «Атлант» було опубліковано наукову статтю під назвою «Розбиті вікна» (Дж. Вілсон, Дж. Келлінг). У ній автори розглядали питання зв'язку громадського безладу і злочинності, безпеки мешканців міста й поліції. У підсумку після численних бесід із поліцейськими на місцях, проведення опитування місцевого населення автори дійшли висновку, що громадяни зацікавлені у громадському порядку та власній безпеці¹. Вчені обґрунтували, що ознаки безладу та недотримання громадянами прийнятих норм поведінки провокують в оточуючих аналогічну форму поведінки (графіті та стінах, розбиті вікна будинків, сміття на тротуарах, покинуті квартири, наявність необлаштованих пустирів). Уперше заходи цієї кримінологічної теорії були впроваджені в американському місті Бостон у 80-х рр. ХХ ст., згодом – у Нью-Йорку. Тобто розробники цієї теорії припустили й емпіричним шляхом довели, що для запобігання більш суспільно небезпечним правопорушенням необхідно в першу чергу звертати увагу на обмеження менш небезпечних

проявів антисоціальної та аморальної поведінки (вандалізм, вживання спиртних напоїв і паління у громадських місцях, викидання сміття та задоволення природних фізіологічних потреб у невідновлених місцях тощо). Ученими було обґрунтовано, що послаблення соціально-правового контролю в суспільстві як з боку поліції, так і з боку пересічних громадян здатне посилити криміногенність у державі й відповідно призвести до збільшення злочинності й страху громадян перед останньою. На відміну від багатьох підходів протидії злочинності, запропонованих раніше, теорія розбитих вікон відрізняється своєю практичністю, простотою в запровадженні, а головне – економічністю. Це пояснюється тим, що на відміну, наприклад, від загальносоціального запобігання злочинності, яке спрямовується на усунення корінних причин злочинності, указана теорія не вимагає значних матеріальних ресурсів, оскільки частина її заходів може здійснюватися за рахунок населення або коштів місцевих громад.

Довести зв'язок безладу і злочину намагалися не лише кримінологи, а й психологи. Науковці зазначали, що там, де є покинуті будинки із розбитими вікнами, де дорослі не роблять зауважень підліткам, де громадяни розпивають спиртні напої у громадських місцях, а жебраки чіпляються до перехожих, відбуваються незворотні деструктивні психологічні процеси на груповому рівні. І хоча в цей момент ще немає насильницьких нападів, більшість мешканців за таких умов вважатимуть, що злочинність збільшується. Це природно сприятиме підвищенню в людей страху перед злочинністю, психологічної напруженості, що, у свою чергу, зумовлює вторгнення в такий мікрорайон кримінальних елементів. Хоча подібна ситуація не є фатальною, однак великі шанси, що в такому районі вчинятимуться вуличні злочини².

Наприклад, американське місто Детройт уходить до десяти найбільш криміногенних міст у світі. І якщо проаналізувати рівень його благоустрою, структуру населення та якість соціальної захищеності мешканців міста, то згідно з теорією розбитих вікон відповідь щодо причин криміногенності в ньому стає очевидною. Так, Детройт, будучи свого часу гордістю і центром машинобудування у США, перетворився на місто-примару, яке є найбільш неблагополучним у цій державі. Детройт – єдине із сучасних міст, що намагається продати свої руїни Голлівуду як декорації для різних анти-

¹ Wilson J Q, Kelling G L, 'Broken Windows: The police and neighborhood safety' (1982) March. The Atlantic Monthly 29–8.

² Wilson J Q, Kelling G L 29–8

утопій і похмурих сцен найжахливіших злочинів. За кількістю розвалин із Детройтом важко конкурувати: у ньому близько 80 тис. напівзруйнованих і покинутих будинків. У центрі міста знаходяться пусті хмарочоси з вибитими вікнами, які не демонструють через відсутність у влади на це грошей. Крім того, у Детройт-сіті проживає близько 900 тис. мешканців, з яких 82% – афроамериканці¹.

Найбільш яскраво запобіжний потенціал теорії розбитих вікон виявився у Нью-Йорку. Новий підхід до запобігання злочинності в цьому місті розпочався з усунення наслідків вандалізму та інших безладів у метрополітені. Окрім оперативного і систематичного відновлення пошкоджених сидінь, ліквідації розмальованих стін й вагонів, поліція затримувала громадян, які не сплачували за проїзд. Серед них нерідко були особи, які вже мали судимість, незаконно зберігали зброю та наркотики та ін.

Успішна реалізація низки перелічених заходів у межах теорії розбитих вікон наприкінці 90-х рр. XX ст. перетворила Нью-Йорк на один із найбезпечніших мегаполісів США². Представлені факти були підтвержені особисто колишнім мером цього міста Р. Джуліані під час його поїздки до України в 2017 р. Він зазначив, що завдяки впровадженню ще у 1994 р. своєрідної концепції нульової терпимості до злочинності, яка полягала у притягненні до відповідальності осіб навіть за найдрібніші правопорушення, у Нью-Йорку лише за 2 роки вдалося скоротити рівень тяжких злочинів на 30%, а умисних убивств – аж на 50%³.

Наведемо ще кілька емпіричних підтверджень результативності теорії розбитих вікон. Зокрема, голландські дослідники здійснили кілька експериментів. Так, в одному з під'їздів будинку в поштову скриньку було поміщено білий конверт, з якого стирчала банкнота номіналом 5 євро. За першої умови всі поштові скриньки були чистими, а сам під'їзд – прибраним. В іншій ситуації всі скриньки були обмальовані, під'їзд був брудним. Результати експерименту довели, що безлад може провокувати незаконну поведінку, а за іншої – в 2 рази більше. Інший експеримент полягав у тому, що

біля магазину прибрали всі урни та повісили на велосипеди рекламні листівки. При цьому дослідження проводилося за двох умов: за першої умови стіни магазину, перед яким стояли велосипеди, були чистими і біля нього знаходилася відповідна табличка, в якій заборонялося наносити графіті на будинки, а за інших обставин – за наявності вказаної таблички стіни були розмальовані. Результати експерименту виявилися такими, що в першому випадку лише 30% велосипедистів викинули на землю вказані листівки, а у другому вже 60% учасників повели себе некультурно. Таким чином, нехтування заборонами малювати на стінах виявилось серйозним стимулом, що провокував людей порушувати інше правило, – не смітити на вулицях⁴.

Звідси можна констатувати, що науковцям із Нідерландів вдалося встановити, що громадяни частіше порушують існуючі норми поведінки в обставині аналогічного порушення закону з боку інших осіб. Поганий приклад, аморальна чи протизаконна соціальна практика виступають певними сигналами оточуючим, які не лише її копіюють, а й можуть учинити подібні або інші, ще більш суспільно небезпечні дії.

Слід відзначити, що положення вказаної теорії досить часто застосовуються на практиці у США під час реалізації різних програм профілактики злочинності. Так, ще у 80-х рр. XX ст. у місті Ньюпорт-Ньюс (штат Вірджинія) увагу влади привернув високий рівень злочинності в одному з житлових комплексів під назвою «Комплекс Нью-Брайарфільд». Після проведення відповідних досліджень виявилось, що територія цього комплексу є не лише найкриміногеннішою (23% мешканців комплексу були жертвами крадіжки зі зломом), а й найнеоблаштованішою в цьому місті: пожежонебезпечність більшості приміщень; незадовільний стан водопроводу; тріщини у стінах будівель; розбиті вікна квартир тощо. Деякі покинуті господарями приміщення перетворилися на своєрідні притони для наркоманів і домівки для небезпечних злочинців. Згодом поліцейський відділ спільно з представниками громадськості здійснили масштабне облаштування зазначеної території. Пізніше цей комплекс було взагалі демонтовано й побудовано новий разом зі школою й торговельним центром. Ці заходи в межах теорії розбитих вікон позитивно відбилися на рівні зло-

¹ 'Детройт – город призрак?' <<http://kulhazker.blog.tut.by/archives/553>>

² 'Теория разбитых окон' (Obozrevatel 03 февраля 2014) <<http://life.obozrevatel.com/science/24650-teoriya-razbityih-okon.htm>>

³ 'Теория разбитых окон: Аваков знает, как сократить уровень преступности' (INFORESIST 20 ноября 2017) <<https://inforesist.org/teoriya-razbityih-okon-avakov-znaet-kak-sokratit-uroven-prestupnosti/>>

⁴ Keizer K, Lindenberg S, Steg L, 'The Spreading of Disorder' (2008) 322 Science 1681–5.

чинності в зазначеному районі, оскільки крадіжки скоротились аж на 35%¹.

Слід сказати, що окремі елементи теорії розбитих вікон запроваджуються й в Україні. Однак вони реалізуються не стільки для скорочення злочинності, скільки для облаштування українських міст, приведення територій у відповідний стан для більш комфортного проживання їх мешканців. У державі існують навіть окремі рейтинги під назвою «Кращі міста України», «Найбільш упорядковані міста», «Найбільш комфортні для життя міста України». В основу цих рейтингів покладені такі показники, як: рівень медичного і соціального обслуговування; середній розмір заробітної плати; стан злочинності; зайнятість населення; розвиненість міської інфраструктури; стан екології та ін. Окремим критерієм часто називається показник чистоти й облаштування міста².

Міжнародний дослідницький портал **Numbeo** в дослідженні «Індекс якості життя – 2019» до найбільш комфортних міст України відніс Львів, Київ, Одесу та Харків³. За підсумками щорічного рейтингу журналу «Фокус» найкомфортнішими українськими містами для проживання у 2019 р. визнані Київ, Хмельницький та Львів⁴.

Визначення сутності та основних напрямів практичного застосування теорії розбитих вікон у західних країнах дає підстави для виділення перспективних векторів її реалізації в Україні. У правотворчій діяльності пропонується, щоб органи місцевого самоврядування, обласні і міські ради приймали відповідні рішення щодо виділення коштів із місцевих бюджетів на різноманітні соціальні й інфраструктурні проекти. Вони мають спрямовуватися на реалізацію профілактичного ефекту теорії розбитих вікон шляхом приведення в порядок саме тих територій міст і селищ, які є найменш облаштованими, де вчиняється найбільша кількість різних за характером злочинів.

Правозастосовний аспект теорії розбитих вікон полягає в правильній організації господарської діяльності з тим, щоб підняти на новий рівень

місцеву інфраструктуру, роботу транспорту, стан доглянутості місць загального користування. Це необхідно для створення у громадян уявлення про цілковитий контроль місцевою владою над усіма процесами, що відбуваються в місті. Паралельно мають діяти органи поліції щодо оперативного реагування на факти порушення закону, навіть найдрібніші. Перелічені заходи у їх поєднанні повинні згодом сформувавши критичну масу людей, поведінка яких матиме вирішальне значення для поступового обмеження аномії в українському суспільстві. Ідеться про процес наслідування громадянами не антисоціальної, а навпаки, соціально схвальної моделі поведінки. Такий підхід може прискорити формування в державі своєрідної нульової терпимості до злочинності. І до цього слід ставитися не як до фантастики, а як до конкретної мети, що вже досягнута в деяких розвинених західних країнах. Тому без підтримки подібних ініціатив із боку громадянського суспільства шанси на їх упровадження є мінімальними. Для більш послідовної реалізації намічених цілей у межах теорії розбитих вікон виникає необхідність у здійсненні певних заходів:

а) місцевим органам влади слід виділяти кошти на: облаштування місць громадського користування; видалення зі стін будівель графіті; оперативне відновлення пошкоджених об'єктів міської інфраструктури;

б) більш широко залучати громадськість до міських і загальнодержавних суботників;

в) підвищувати ініціативність мешканців багатопверхових будинків до самостійного приведення прибудинкової території в порядок;

г) облаштовувати пустирі та інші великі ділянки міського простору з тим, щоб ними користувалися якомога більше людей і в такий спосіб посилювався б громадський контроль потенційних місць учинення злочинів;

д) покращити освітлення на вулицях міст і селищ;

е) збільшити в містах кількість урн і громадських туалетів;

є) розміщувати на стінах споруд, у під'їздах будинків, на перехрестях доріг попереджувальні оголошення про адміністративну відповідальність та розмір штрафу за антигромадську поведінку;

ж) популяризувати культурну і законну поведінку у школах та закладах вищої освіти шляхом проведення відповідної роз'яснювальної роботи з боку викладацького складу й співробітників

¹ Майоров В И, *Организация деятельности по охране общественного порядка в США, странах Европы и России: учеб. пособ* (Полиграф-Мастер, 2003)

² Колодяжний М Г, 'Антикриміногенний потенціал теорії розбитих вікон' (2014) 2–3 Юридичний журнал 64–7

³ 'Quality of Life Index by City 2020' (NUMBEO) <<https://www.numbeo.com/quality-of-life/rankings.jsp>>

⁴ Мирошниченко С, Батурина А и другие, 'Между экологией и карьерой. Рейтинг самых комфортных городов Украины' (ФОКУС 30 сентября 2019) <https://focus.ua/rating/archive/2019/vsjo_kak_u_liudei>

ків підрозділів патрульної та ювенальної поліції. Для цього слід поширювати реалізацію заходів у межах програм «Шкільний офіцер поліції», що реалізуються з 2017 р. у кількох обласних центрах України¹.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти до таких висновків:

1) злочинність неможливо подолати, тому суспільству залишається контролювати її в певних прийнятних межах;

2) акцент у державній політиці запобігання злочинності має зміститися від каральної практики і банального реагування на вчинені злочини в бік продуманої кримінологічної профілактики;

3) теорія розбитих вікон є сучасною альтернативою багатьом атавізмам у діяльності правоохоронних органів;

¹ Колодяжний М Г, *Стратегія зменшення можливостей учинення злочинів: зарубіжні реалії, перспективи запровадження в Україні: монографія* (Право, 2018) 180–2

4) переваги теорії розбитих вікон перед іншими напрямками профілактики злочинності виявляються у: виробленні у громадян своєрідної нульової терпимості до злочинності; збільшенні відповідальності в пересічних громадян за стан безпеки в місцевих громадах; зменшенні навантаження на видатки державного бюджету внаслідок здійснення частини заходів у межах указаної теорії за рахунок коштів фізичних осіб; покращенні державно-приватного партнерства у сфері профілактики злочинності; зменшенні страху громадян перед злочинністю;

5) ефективність теорії розбитих вікон залежить від дотримання принципу комплексності щодо її поєднання з іншими напрямками запобігання злочинності загально- і спеціально-превентивного характеру;

6) теорія розбитих вікон має стати невід'ємною складовою нової проактивної моделі профілактики злочинності в Україні.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Kolodiaznyi M H, *Stratehiia zmeshennia mozhyvostei uchynennia zlochnyiv: zarubizhni realii, perspektyvy zaprovadzhenia v Ukraini: monohrafiia* [Crime reduction strategy: foreign realities, prospects for implementation in Ukraine: monograph] (Pravo, 2018) (in Ukrainian)
2. Majorov V I, *Organizacija dejatel'nosti po ohrane obshhestvennogo porjadka v SShA, stranah Evropy i Rossii: ucheb. posob* [Organization of Activities of protection of public order in the USA, Europe and Russia: textbook] (Poligraf-Master, 2003) (in Russian)

Journal articles

3. Keizer K, Lindenberg S, Steg L, 'The Spreading of Disorder' (2008) 322 *Science* 1681–5. (in English)
4. Wilson J Q, Kelling G L, 'Broken Windows: The police and neighborhood safety' (1982) *March. The Atlantic Monthly* 29–8. (in English)
5. Kolodiaznyi M H, 'Antykryminohennyi potentsial teorii rozbytykh vikon' [Anti-criminogenic potential of broken windows theory] (2014) 2–3 *Yurydychnyi zhurnal* 64–7 (in Ukrainian)

Websites

6. 'Quality of Life Index by City 2020' (NUMBEO) <<https://www.numbeo.com/quality-of-life/rankings.jsp>> (20.01.2020) (in English)
7. 'Detrojt – gorod prizrak?' [Is Detroit a ghost town?] <<http://kulhazker.blog.tut.by/archives/553>> (20.01.2020) (in Russian)
8. Miroshnichenko S, Baturin A i drugie, 'Mezhdju jekologiej i kar'eroj. Rejting samykh komfortnyh gorodov Ukrainy' [Between ecology and career. Rating of the most comfortable cities in Ukraine] (FOKUS 30 sentjabrja 2019) <https://focus.ua/rating/archive/2019/vsjo_kak_u_liudei> (20.01.2020) (in Russian)
9. 'Teorija razbityh okon' [Theory of Broken Windows] (Obozrevatel 03 fevralja 2014) <<http://life.obozrevatel.com/science/24650-teoriya-razbityih-okon.htm>> (20.01.2020) (in Russian)
10. 'Teorija razbityh okon: Avakov znaet, kak sokratit' uroven' prestupnosti' [The theory of broken windows: Avakov knows how to reduce crime] (INFORESIST 20 nojabrja 2017) <<https://inforesist.org/teoriya-razbityih-okon-avakov-znaet-kak-sokratit-uroven-prestupnosti/>> (20.01.2020) (in Russian)

Колодяжний М. Г. Теорія розбитих вікон: сутність і практика застосування

У статті на підставі ознайомлення із зарубіжною літературою, вивчення сучасного зарубіжного досвіду запобігання злочинності розглядається теорія розбитих вікон та її антикриміногенні можливості. Відстоюється позиція, що сучасна державна політика боротьби зі злочинністю має робити акцент не на каральних, а на нерепресивних напрямках її запобігання. Вони пов'язуються із кримінологічною профілактикою, що включає заходи, які охоплюються теорією розбитих вікон. Остання є складовою стратегії зменшення можливостей для учинення злочинів. Розкрито сутність теорії розбитих вікон. Виділено низку її істотних ознак, які стосуються: мети, суб'єктів, об'єкта запобіжного впливу, принципів, форм прояву, місця в системі запобігання злочинності. Надано визначення поняття теорії розбитих вікон у широкому і вузькому розумінні. Досліджена позитивна практика застосування заходів у межах теорії розбитих вікон у різних містах США. Звертається увага на низку емпіричних досліджень західних учених, що дозволили обґрунтувати ефективність теорії розбитих вікон у профілактиці злочинності. Надано деякі пропозиції щодо запровадження теорії розбитих вікон в Україні у правотворчій та правозастосовній сферах. Підкреслюється, що теорія розбитих вікон має прийти на заміну деяким неієвим напрямкам правоохоронної діяльності. Виділяються переваги вказаної теорії порівняно з іншими векторами боротьби зі злочинністю. Зауважується необхідність поєднання теорії розбитих вікон з іншими загальносоціальними і спеціально-кримінологічними заходами для досягнення її максимальної результативності. Наголошується, що теорія розбитих вікон має стати невід'ємною складовою нової моделі профілактики злочинності в нашій державі.

Ключові слова: теорія розбитих вікон, запобігання злочинності, профілактика злочинності, стратегія зменшення можливостей для учинення злочинів.

Колодяжний М. Г. Теория разбитых окон: сущность и практика применения

В статье раскрыта сущность криминологической теории разбитых окон. Выделен ряд ее существенных признаков, которые касаются: цели, субъектов, объекта предупредительного воздействия, принципов, форм проявления, места в системе предупреждения преступности. Дано определение понятия теории разбитых окон в широком и узком понимании. Изучена позитивная практика применения мер в рамках теории разбитых окон в разных городах США. Обращается внимание на ряд эмпирических исследований западных ученых, которые позволили обосновать эффективность теории разбитых окон в профилактике преступности. Даны некоторые предложения относительно внедрения теории разбитых окон в Украине в правотворческой и правоприменительной сферах. Отмечается, что теория разбитых окон должна стать неотъемлемой составляющей новой модели профилактики преступности в нашей стране.

Ключевые слова: теория разбитых окон, предупреждение преступности, профилактика преступности, стратегия уменьшения возможностей для совершения преступлений.

Kolodyazhny M. G. The broken windows theory: the essence and practice of application

The article studies the broken windows theory and its anti-criminogenic capabilities based on familiarization with foreign literature and the study of the modern foreign experience in crime prevention. The position that the modern state policy of struggling against crime should focus not on punitive, but on non-repressive ways of preventing it, is maintained. They are associated with criminological prophylaxis which includes the broken windows theory. The latter is the part of the strategy of opportunities reducing for committing a crime. The essence of the broken windows theory is revealed. A number of its essential features are identified and which relate to the purpose, subjects, object of the preventive impact, principles, forms of manifestation, and the place in the crime prevention system. The definition of the broken windows theory is given in the broad and narrow senses. The positive practice of applying measures in the framework of the broken windows theory in different cities of the United States is studied. Attention is drawn to a number of empirical studies of the western scientists that have proved the effectiveness of the broken windows theory in crime prevention. Some suggestions for the implementation of the broken windows theory in Ukraine, in the law-making and law-enforcement spheres, were given. It is emphasized that the broken windows theory should replace some ineffective areas of law enforcement. The advantages of this theory in comparison with other vectors of the struggle against crime are highlighted. The necessity to combine the broken windows theory with other general social and special criminological measures to achieve its maximum effectiveness is remarked. It is noted that the broken windows theory should become an integral part of the new model of crime prevention in our country.

Keywords: broken window theory, crime prevention, crime prophylaxis, crimes reducing strategy.

І. В. Однолько, кандидат юридичних наук, доцент, викладач відділу підготовки прокурорів з підтримання публічного обвинувачення в суді інституту спеціальної підготовки Національної академії прокуратури України

РОЛЬ ЗМІ У ВИЯВЛЕННІ ТА ЗАПОБІГАННІ КОРУПЦІЇ

Постановка проблеми. Думки більшості дослідників та показники соціологічних опитувань свідчать, що останніми роками корупція набула ознак системного явища в українському суспільстві. Кількість корупційних правопорушень невинно зростає, проте притягнення винних до належної відповідальності за правопорушення такого роду не завжди відбувається.

У наукових працях і конвенціях міжнародними організаціями переважно обстоюється думка, що для дієвої протидії корупції та подолання цього явища в державі потрібен високий рівень громадянської свідомості. Антикорупційний потенціал населення найкраще демонструють такі чинники, як рівень невдоволення громадськості рівнем корупції всередині держави, антикорупційна активність засобів масової інформації (далі – ЗМІ) та громадських організацій.

Нерідко в науковій літературі ЗМІ називають четвертим сектором влади (після законодавчої, виконавчої та судової влади). Роль зазначеного інституту в протидії корупції є величезною, неоціненою. У більшості провідних держав, де пресі притаманний необхідний рівень незалежності, діяльність ЗМІ у протидії корупції посідає важливе місце в загальнодержавних антикорупційних доктринах. Водночас ЗМІ можуть відігравати й негативну роль у питаннях протидії корупції. Навіть більше, за «підтримки» ЗМІ є можливим зростання рівня корупційної злочинності. Як зазначає О. В. Волянська, зазвичай такі випадки мають місце, коли ЗМІ працюють непрозоро та перебувають у залежності від кого-небудь, від чого, відповідно¹.

¹ Волянська О., 'Антикорупційний потенціал громадянського суспільства в Україні та чинники, що його зумовлюють' (2014) 20 Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства 212–6 <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mtprsa_2014_20_37> (дата звернення 29.08.2019)

Проблема прозорості ЗМІ доволі тривалий час є предметом активного дослідження в міжнародних наукових колах. Актуальна вона й для нашої держави. Пересічні українці поступово втрачають довіру до інформаційних джерел, адже кожен телеканал, видання чи інші різновиди ЗМІ, як правило, захищають чиїсь політичні інтереси, через що майже неможливо отримати об'єктивну оцінку ситуації. Україна за рівнем прозорості ЗМІ знаходиться приблизно на 120 місці в загальносвітовому рейтингу держав. Перебуваючи ближче до кінця рейтингового списку, аніж до його найвищих позицій, наша країна ганебно сусідує з Камбоджею та Перу. Це є неприпустимим для держави з таким потенціалом, не втраченим попри всі негаразди, що спіткали її в останні роки.

Найголовніший спосіб антикорупційної діяльності в ЗМІ – це проведення журналістських розслідувань стосовно фактів корупції та повідомлення правоохоронних органів про такі факти з передачею останнім усіх матеріалів розслідування для можливості відкриття кримінального провадження. З огляду на це надзвичайно важливою є співпраця ЗМІ із правоохоронними органами. На жаль, сьогодні в Україні подібна співпраця перебуває на доволі низькому рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що ґрунтовному вивченню питання ролі ЗМІ у виявленні та запобіганні корупції приділяли увагу такі науковці, як М. І. Мельник, О. М. Бандурка, Ю. І. Гололобова, О. М. Костенко, О. З. Захарчук, С. С. Богунов, В. А. Ліпкан, М. В. Карчевський тощо.

Метою цієї статті є дослідження ролі ЗМІ у виявленні та запобіганні корупції, а також впливу зазначеної інституції у протидії явищу корупції. Для цього поставлено завдання дослідити нормативно-правову базу діяльності ЗМІ в Україні, теоретично-наукове підґрунтя впливу ЗМІ на виявлен-

ня та запобігання корупційним правопорушенням, а також визначити роль, яку відіграють сучасні ЗМІ у боротьбі з корупцією, разом із тим – дослідити проблематику в антикорупційній діяльності українських ЗМІ.

Переходячи до **викладення основного матеріалу**, насамперед окреслимо визначення поняття засобів масової інформації відповідно до законодавства. Згідно з положеннями Закону України «Про інформацію», зокрема ч. 2 ст. 22 зазначеного Закону, засобами масової інформації є засоби, призначені для публічного поширення друкованої або аудіо- та візуальної інформації¹. Під друкованою інформацією розуміють пресу – журнали, газети, разові видання певного тиражу тощо; під аудіо- та візуальною інформацією – телебачення, кіно, радіомовлення, відеозапис та ін.

Інформаційна сфера є важливою частиною буття суспільства. Це підтверджує і той факт, що загрозу в інформаційній сфері визнано однією з реальних загроз національній безпеці України². Проявами загроз в інформаційній сфері є, наприклад, комп'ютерний тероризм, поширення культу жорстокості в ЗМІ, розголошення інформації, що містить державну таємницю, чи конфіденційної інформації тощо.

Основна роль ЗМІ у протидії корупційним правопорушенням полягає в розкритті фактів корупції суспільству з поданням відповідного «сигналу тривоги». Зазвичай це реалізується шляхом проведення журналістських розслідувань. Громадяни повинні усвідомити, що викриття корупційних правопорушень відбудеться в будь-якому разі, якщо в країні ЗМІ працюють на відповідному рівні.

Суспільство має право отримувати повну та достовірну інформацію, й у цьому полягає одна зі специфічних місій ЗМІ. Журналісти повинні сприяти отриманню пересічним громадянином об'єктивної інформації, що має соціальну значущість, з урахуванням різних думок³.

Провідні держави світу відмічають, що найголовніший принцип функціонування ЗМІ – це дотримання незалежності від держави (уряду) та

приватних осіб. Тільки в разі дотримання такого принципу можна казати про корисність від діяльності ЗМІ⁴.

Як було зазначено, в сучасному світі, в тому числі в Україні, роль ЗМІ у протидії корупції неоднозначна. З одного боку, за наслідком висвітлення у медіасюжетах корупційних схем можуть бути відкриті кримінальні провадження щодо винних осіб. Із другого боку, є група бізнесменів, урядовців, інших впливових людей, які фінансують ЗМІ та готові витратити силу-силенну коштів із метою використання ЗМІ для просування власних інтересів. У такому разі діяльність ЗМІ зводиться до того, аби лобіювати інтереси свого патрона (покровителя) й, відповідно, боротися усіма способами з його конкурентами (ворогами). Важливість інформаційного засобу для економічних кланів добре пояснюється через відоме прислів'я: «Хто володіє інформацією – той володіє світом».

Оскільки дуже часто ЗМІ є «ручними» для фінансових магнатів, олігархів, між останніми та їхніми найманими працівниками – журналістами – встановлюються корупційні зв'язки. Як наслідок, замість того, щоб розкривати корупційні схеми за участю високопосадовців, медійники самі долучаються до таких схем. Ідеться не лише про працівників приватних ЗМІ (найчастіше телеканалів), а й державних, на яких урядовці мають певний вплив як представники влади в країні. За таких обставин ЗМІ, на жаль, не є складовою громадянського суспільства, а, навпаки, стають частиною бізнес-проектів та чорних схем.

Під час виконання своїх професійних обов'язків журналісти інколи опиняються в ситуаціях, коли їм пропонують або неправомірну винагороду (наприклад, за неофіційне розголошення конфіденційної інформації або очорнення певної особи в інтересах іншої особи), або можливість отримати якусь інформацію злочинним шляхом – через незаконне заохочення свого джерела. Класичним прикладом недобросовісного виконання своєї роботи журналістами є чорний піар – явище, спрямоване на знищення іміджу юридичної або фізичної особи. Зазвичай чорний піар має приховане фінансування.

Згідно із соціологічними опитуваннями останніх років, на думку більшості громадян в Украї-

¹ Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 №2657-ХІІ *Відомості Верховної Ради України (ВВР)* 1992. №48. Ст. 650.

² Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 №2469-VIII *Відомості Верховної Ради (ВВР)* 2018. №31. Ст. 241.

³ Рогов І, Мама К, Бычкова С (ред), *Основи протидії діяльності корупції* (ОФ 'Транспаренсі Казахстан', ОФП-ПІ 'Интерлігал' в Казахстане 2004).

⁴ Тагарев Т, *Виховання доброчесності та боротьба з корупцією в оборонному секторі: збірник прикладів (компедіум) позитивного досвіду* (Женевський Центр демократичного контролю над збройними силами; Центр досліджень армії, конверсії та роззброєння та інформаційно-консалтингової компанії Defence Express Group 2010) 315.

ні, публікації про факти корупції у вітчизняних ЗМІ є замовними й робляться в межах одвічної політичної та підприємницької боротьби різних груп. Таке громадське уявлення має підґрунтя, адже більшість вітчизняних телеканалів (одного з різновидів ЗМІ) належать олігархам. Власником телеканалу «Інтер» є Д. Фірташ, телеканалом «Україна» володіє Р. Ахметов, «1+1» належить І. Коломойському, «ICTV» та «СТБ» – В. Пінчуку, «5 канал» залишається у власності колишнього президента України та бізнесмена П. Порошенка, «Еспресо ТВ» – А. Яценюка. Це лише частина українських телеканалів, які належать політикам та олігархам. Цікаво, що зазначені телеканали є найбільш популярними в Україні, а отже, саме вони формують громадську думку, подаючи ті чи інші події в найкращому для їх власників світлі.

ЗМІ, які суттєвим чином залежать від або держави, або приватної особи, навряд чи можуть дієво протидіяти корупції, виявляти та запобігати їй, адже подібна діяльність може бути невивіжною тому, хто їх фінансує.

Також варто зауважити, що наведена ситуація щодо телеканалів та власників-олігархів є актуальною не лише для України. На міжнародних журналістських форумах дедалі частіше лунають заклики до отримання ЗМІ інформаційної свободи.

Утім дослідники відмічають, що повної автономії ЗМІ не зможуть домогтися ніколи, адже їх діяльність в будь-якому разі регулюється законом, тобто держава певним чином усе ж таки керує засобами масової інформації.

Відповідно до законодавства України заборонено цензуру та втручання в професійну діяльність журналістів, що, на жаль, не завжди виконується. Упередженість ЗМІ можна пояснити відсутністю фінансової незалежності. Щоразу частіше ЗМІ отримують субсидії ззовні й повинні відробляти ці субсидії, які надаються приватними особами (на думці в яких можлива вигода від позитивно налаштованих до них ЗМІ). Тобто з кожним днем ЗМІ зазнають дедалі більшої комерціалізації, через що об'єктивність відходить на другий план, а на першому залишається потенційний дохід¹.

Слід зазначити, що діяльність ЗМІ з виявлення фактів корупції за допомогою журналістських розслідувань та іншими способами не надто заохочується представниками правоохоронних органів. Таке пояснюється як тим, що правоохоронні орга-

ни доволі часто самі «заражені» корупцією, так і в цілому доволі інертним (пасивним) поводженням вітчизняних правоохоронних органів. Окрім того, самі журналісти інколи наголошують, що їхній матеріал стосовно наявності складу корупційного злочину в діях якогось міністра найпевніше не матиме для останнього жодних наслідків, а ось журналіст, який зробив розслідування та зібрав матеріал, що дає підстави для відкриття кримінального провадження, буде підданий значному тиску з боку третіх осіб. Убачається, що уповноважені структури забули, що відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу України повідомлення в ЗМІ є джерелом інформації про злочин, яке має бути перевірено правоохоронцями². Разом із тим журналісти, які активно протидіють корупції, працюють на виявлення цього явища та запобігання йому, йдуть на великий ризик, адже в Україні непоодинокими є випадки каліцтва, навіть убивств журналістів, які, так би мовити, втрутилися «не у свою справу». Прикладів безліч, зокрема: жорстоке побиття у 2013 р. журналістки Т. Чорновола (розслідувала корупційні зв'язки політичної еліти, начебто мала матеріали, які прямо вказували на корупційні правопорушення тодішнього президента України); зникнення безвісти журналіста В. Климентьєва у 2011 р.; резонансне вбивство Г. Гонгадзе в 2000 р. та безліч інших подібних випадків.

Страх перед можливими наслідками свого розслідування теж робить свою справу. Не відчуваючи захищеності, журналісти віддають перевагу більш безпечним розслідуванням, аніж викриття корупційних схем діяльності політиків, бізнесменів і кримінальних елементів. Аналіз статистичних даних у більшості держав світу дає можливість дійти висновку, що в 2/3 держав нашої планети журналісти працюють під вічною загрозою і їх професійна діяльність реально є небезпечною³.

Цікаво, що самі українські громадяни реагують на новини у ЗМІ щодо корупційних злочинів досить спокійно. По-перше, населенню притаманна суттєва зневіра в можливості встановлення справедливості, оскільки правосуддя в країні зазвичай

² Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI *Відомості Верховної Ради України (ВВР)* 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

³ Тагарев Т (ред), Виховання доброчесності та боротьба з корупцією в оборонному секторі : збірник прикладів (компедіум) позитивного досвіду (Женевський Центр демократичного контролю над збройними силами; Центр досліджень армії, конверсії та роззброєння та інформаційно-консалтингової компанії Defence Express Group 2010) 317.

захищає того, хто сильніший (багатший, впливовіший), а не того, на чиему боці правда. По-друге, громадськість упевнена, що сигнал тривоги в ЗМІ є замовним (зведення політичних рахунків). Така тенденція є дуже прикрою, адже свідчить про певний занепад моральних орієнтирів пересічних українців.

Виправити зазначену негативну тенденцію можливо лише шляхом зміни загальнодержавної антикорупційної стратегії. Мається на увазі, що ЗМІ отримують певну автономію у своїй діяльності, яку у, свою чергу, повинні направити на формування в населення антикорупційного світогляду. Водночас правоохоронні органи зобов'язані миттєво реагувати на тривожні сигнали з боку ЗМІ, а за перешкоджання журналістським розслідуванням треба встановити більш сувору відповідальність¹.

Не менш важливим є запобігання завідомо неправдивим повідомленням у ЗМІ. Для подолання цієї тенденції необхідно запровадити сувору відповідальність за вчинення подібних дій. Маніпулювання суспільною думкою у ЗМІ завдають загрози національній безпеці, й нечесні журналісти повинні усвідомлювати, що вчинення таких діянь передбачає їх притягнення до кримінальної відповідальності. У такому разі, перш ніж вдатися до маніпулювання, особа ретельно обмірковує доцільність його здійснення. Необхідно закріпити криміналізацію поширення завідомо неправдивої інформації, якщо в нашій державі є прагнення використовувати ЗМІ для викриття певних злочинних дій, а не для переслідування власних цілей у вигляді протистояння різних політичних чи економічних сил.

У протидії з корупцією роль ЗМІ та громадянського суспільства величезна. ЗМІ можуть впливати на рівень корупції в країні, виявляти корупційні злочини та запобігати їм, але для забезпечення цього завдання ЗМІ в Україні повинні бути максимально незалежними.

Існує непопулярна думка щодо виведення усіх приватних телеканалів та певних видань з приватного сектору до державного, внаслідок чого медіавласники не зможуть лобіювати свої інтереси, використовуючи ЗМІ. Така думка є слушною в контексті протидії використанню ЗМІ в особистих цілях їх власників, проте навряд чи є доцільним

переведення ЗМІ в державний сектор. По-перше, окреслене вибуття з приватної й передання до державної власності суперечить засадам демократичного суспільства, по-друге, в такому разі лобіювання інтересів не зникне: просуватимуться інтереси не приватної особи, а державних верхів, які матимуть вплив на ЗМІ, до того ж майже безмежний.

Водночас управляти телеканалами та виданнями не може й громадянське суспільство, адже для цього потрібні значні кошти, яких ані в громадських організацій, ані в різних фондах не знайдеться, а жоден меценат без зиску для себе не буде фінансувати подібний проект. Отже, єдиними шляхами досягнення об'єктивності ЗМІ з метою реалізації ними протидії злочинності й, зокрема, запобігання корупційним злочинам, є максимально можлива незалежність ЗМІ та криміналізація поширення завідомо неправдивої інформації.

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, доходимо таких висновків. ЗМІ в Україні – це достатньо потужний антикорупційний важіль впливу в суспільстві, але цілком не реалізований на сьогоднішньому етапі розвитку. На жаль, досить часто ЗМІ не виконують своїх функцій добросовісно, факти виявлення корупції зазвичай мають характер замовного розслідування, спрямованого на погіршення іміджу опонента власника/покровителя ЗМІ (не так погано, якщо розслідування проводять якісно, й особа, діяльність якої розслідувалася, справді брала участь у корупційних схемах; проте трапляються випадки сфабрикованих розслідувань, не підкріплених жодними фактами).

Водночас на цьому проблемі ролі ЗМІ у протидії корупційній злочинності в Україні не вичерпуються. Правоохоронні органи майже не зацікавлені у використанні інформації, отриманої в результаті журналістських розслідувань. Натомість представникам державної влади, які мають на меті лише виключний контроль над ЗМІ, байдуже, що в такому разі засоби масової інформації не можуть повністю реалізувати свого антикорупційного потенціалу.

Крім того, не слід забувати, яка небезпека виникає, коли незалежні ЗМІ та журналісти сміливо виконують свої професійні обов'язки, не боячись ані політичних, ані кримінальних, ані будь-яких інших «авторитетів».

Однозначно в Україні треба більш детально підходити до використання потенціалу ЗМІ в межах реалізації антикорупційної політики, для чого необхідно дати якомога більшу автономію/неза-

¹ Богунов С, Коррупция в современной России: политологический анализ : автореф дис на соискание учен степени канд полит наук (Москва 2012) <<http://www.disscat.com/content/korruptsiya-v-sovremennoi-rossii-politologicheskii-analiz>> (дата звернення: 29.08.2019).

лежність цієї інституції та запровадити більш суворо відповідальність за перешкоджання здійсненню журналістських розслідувань з боку посадових осіб.

Із другого боку, також є потреба посилити відповідальність ЗМІ за поширення завідомо неправ-

дивої інформації з метою попередження випадків лобіювання інтересів приватних осіб, які фінансують ЗМІ або мають на них вплив іншого характеру.

Незалежні ЗМІ – це не лише якісне виявлення та запобігання корупційним правопорушенням, а й показник рівня демократії в країні.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 №4651-VI. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 2013. №9–10, №11–12, №13. St. 88. (in Ukrainian).
2. Pro informatsiiu : Zakon Ukrainy vid 02.10.1992 №2657-XII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 1992. №48. St. 650. (in Ukrainian).
3. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 №2469-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*. 2018. №31. St. 241. (in Ukrainian).

Bibliography

Edited books

1. Taharev T (red), Vykhovannia dobrochesnosti ta borotba z koruptsiieiu v oboronnomu sektori : zbirnyk prykladiv (kompedium) pozytyvnoho dosvidu [Building Integrity and Reduction Corruption in Defence: a Compendium of Best Practices] (The Geneva Centre for Security Sector Governance; Center for Army, Conversion and Disarmament Studies and information consulting company Defence Express Group 2010) (in Ukrainian).
2. Rogov I, Mami K, Bychkova S (red), Osnovy protivodejstvija korruptcii : ucheb. posobie [Anti-corruption Fundamentals: tutorial] (OF "Transparency Kazakhstan", 'Interlegal' in Kazakhstan 2004) (in Russian).

Journal articles

1. Volianska O, 'Antykoruptsiinyi potentsial hromadianskoho suspilstva v Ukraini ta chynnyky, shcho yoho zumovliuiut' [Anticorruption potential of enormous suspension in Ukraine and officials (2014) 20. Methodology, theory and practice of sociological analysis of common suspension 212 <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mtpsa_2014_20_37> (in Ukrainian).

Thesis abstracts

1. Bogunov S, Korruptcija v sovremennoj Rossii: politologicheskij analiz : avtoref dis na soiskanie uchen stepeni kand polit nauk Corruption in modern Russia: a political science analysis: thesis for the degree of candidate of political sciences] (Moskov 2012) <<http://www.dissercat.com/content/korruptsiya-v-sovremennoi-rossii-politologicheskii-analiz>> (in Russian).
2. Gololobova Ju, Sredstva massovoj informacii i prestupnost (kriminologicheskij aspekt) : avtoref. dis. na soiskanie uchen. stepeni kand. jurid. nauk [Media and crime (criminological aspect: thesis for the degree of candidate of law sciences] (Moskov 2002) (in Russian).

Однoлькo I. B. Рoль ЗМІ у виявленні та запобіганні корупції

Статтю присвячено розгляду ролі й впливу ЗМІ у виявленні та запобіганні корупції.

Визначено поняття ЗМІ, розглянуто теоретичні підходи до з'ясування ролі ЗМІ в запобіганні корупційним правопорушенням, досліджено, який вплив мають ЗМІ на виявлення корупції в сучасній Україні, а також проаналізовано проблематику в антикорупційній діяльності ЗМІ та запропоновано шляхи вирішення наявних проблем.

У статті розкривається теоретична основа антикорупційної функції ЗМІ в сучасній державі та зазначається про необхідність максимально незалежного функціонування зазначеної інституції для дієвої протидії злочинності, зокрема корупції. Так, наголошується на можливості засобів масової інформації відігравати важливу роль у виявленні та запобіганні корупційним злочинам лише за умови реальної незалежності ЗМІ та істотної захищеності журналістів, які проводять власні розслідування, та забезпеченні з боку держави змоги працювати в інтересах суспільства, а не лобіювати особисті або державні інтереси.

Як підсумок визначено, що сучасна Україна, яка прагне стати повноправним партнером європейської спільноти й обрала вектор на становлення зразкового демократичного ладу в суспільстві, повинна зосередитися на

питаннях надання максимальної автономії вітчизняним ЗМІ, аби застосовувати цей важіль протидії злочинності, в тому числі корупційній, максимально ефективно.

Ключові слова: ЗМІ, виявлення корупції, незалежність засобів масової інформації, поширення завідомо неправдивої інформації, журналістські розслідування, джерело інформації, інформаційна сфера.

Однолюк І. В. Роль СМІ в виявленні і предотвращенні корупції

Стаття посвячена розгляду ролі і впливу СМІ на виявлення і предотвращення корупції.

Визначено поняття СМІ, розглянуті теоретичні підходи до вивчення ролі СМІ в предотвращенні корупційних правопорушень, досліджено, яке впливу мають СМІ на процес виявлення корупції в сучасній Україні, а також проаналізована проблематика в антикорупційній діяльності СМІ і пропозиції шляхи вирішення існуючих проблем.

В статті розкривається теоретична основа антикорупційної функції СМІ в сучасному державстві і відзначається необхідність максимально незалежного функціонування вказаної інституції для ефективного протидіювання злочинності, зокрема корупції. Особливо підкреслюється можливість засобів масової інформації грати важливу роль в виявленні і предотвращенні корупційних злочинів виключно при умові реальної незалежності СМІ і відповідної захищеності журналістів, які проводять власні розслідування, і забезпечення з боку держави можливості працювати в інтересах суспільства, а не лобіювати особисті чи державні інтереси.

Як висновок визначено, що сучасна Україна, прагнуча стати повноправним партнером європейського суспільства і вибравши вектор на становлення зразкового демократичного устрою в суспільстві, повинна зосередитися на питаннях надання максимальної автономії вітчизняним СМІ, щоб використати даний важіль для протидіювання злочинності, зокрема корупційній, максимально ефективно.

Ключевые слова: СМІ, корупція, незалежність засобів масової інформації, поширення заведомо ложної інформації, журналістські розслідування, джерело інформації, інформаційна сфера.

Odnolko I. V. The role of the media on the detection and prevention of corruption

The article focuses on the role and influence of the media in identifying and preventing corruption.

It is established the concept of the media, discussed theoretical approaches to determine the role of the media in preventing corruption offenses, examined the influence of the media on identifying corruption in modern Ukraine, and also analyzed the issues in anti-corruption media activities and proposed solutions to these problems.

The author reveals the theoretical basis of the anti-corruption function of the media in the modern state and indicates the need for the institution to function as independently as possible in order to effectively combat a crime, in particular corruption.

In the article it is drawn attention to the fact that in the modern world, the media plays an important role in detecting and preventing corruption crimes, but only under the condition of real independence of the media and substantial protection of journalists who carry out investigative journalism. The main task of any state is to allow the media to work in the public interest, and not to lobby someone's personal or state interests.

As a result, it is determined that modern Ukraine, with its desire to become a full partner of European society and its vector on the formation of an exemplary democratic system in society, should focus on providing maximum autonomy to the domestic media in order to use this lever of crime prevention, including corruption, as effectively as possible.

Keywords: mass media, detection of corruption, independence of the media, dissemination of false information, journalistic investigation, information sphere.

А. В. Лапкін, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри судоустрою та прокурорської діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ПИТАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ПРОКУРАТУРОЮ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Постановка проблеми. У листопаді 2019 р. прокуратура остаточно припинила здійснення функції досудового розслідування. Ця подія зумовила повернення наукового інтересу до проблем здійснення цієї функції прокуратурою та іншими органами правопорядку, що визначає вибір теми цієї наукової публікації та її актуальність.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання здійснення прокуратурою функції досудового розслідування було предметом наукових досліджень таких учених, як Ю. М. Грошевий, П. М. Каркач, Г. К. Кожевніков, а також розглядалося в попередніх публікаціях автора¹. Разом із тим наукову розробку цієї проблематики на сьогодні не можна вважати вичерпаною, що зумовлює необхідність її подальшого дослідження.

Метою наукової статті є подолання вказаних теоретичних прогалин і формулювання авторського бачення щодо перспектив удосконалення досудового розслідування, а також можливості його здійснення прокуратурою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до п. 9 Перехідних положень Конституції України прокуратура продовжує виконувати функцію досудового розслідування згідно із чинними законами до початку функціонування органів, яким законом будуть передані відповідні функції. Отже, ця функція, що являла собою діяльність слідчих прокуратури із повного, всебічного та об'єктивного з'ясування обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, належала до тимчасових.

Звертаючись до історії питання, зазначимо, що у Російській імперії розслідування злочинів, що поєднувало оперативну-розшукову та процесуальну діяльність, до 60-х рр. XIX ст. здійснювали орга-

ни поліції. У результаті судової реформи 1864 р. було запроваджено судових слідчих, які проводили розслідування під контролем судів. Після 1917 р. досудове слідство здійснювали судді або народні слідчі, а також слідчі ревтрибуналів, військові слідчі і слідчі по важливих справах Наркомату юстиції. Прокуратура здійснювала функцію досудового розслідування з 1928 р., коли слідчих підпорядкували прокуратурі, яка на той час входила до системи органів юстиції. У 1936 р. всі слідчі органи були виділені із системи органів юстиції та передані в підпорядкування Прокурора СРСР. У результаті, за оцінками тогочасних дослідників, було створено єдину слідчу систему, починаючи від розшукових органів і закінчуючи прокурором². КПК УРСР 1960 р. спочатку поклав функцію попереднього слідства тільки на слідчих органів прокуратури та державної безпеки, однак із 1963 р. ці повноваження були надані також органам внутрішніх справ. Така система органів попереднього розслідування проіснувала в Україні аж до 90-х рр. XX ст.

Концепція судово-правової реформи в Україні 1992 р. передбачала уніфікацію системи попереднього слідства та створення єдиного слідчого органу, який би здійснював розслідування злочинів усіх категорій. Вважалося, що об'єднання органів досудового слідства усуне паралелізм в їх роботі, створить передумови для поліпшення їх технічного оснащення і компетенції слідчих і в результаті підвищить ефективність досудового розслідування. Ця концептуальна модель була закріплена і в п. 9 Перехідних положень Конституції України, яким передбачалося скасування функції попереднього слідства прокуратури після формування системи досудового слідства і введення в дію законів, що регулюють її функціонування.

¹ Lapkin A., 'Pre-judicial investigation in system of functions of prosecutor's office in Ukraine' (2016) 5/3 *Legea si Viața* 31.

© Лапкін А. В., 2020

² Шаргей М., *Кримінальний процес* (Юридичне видавництво НКЮ УРСР 1930) 22.

У подальшому український законодавець відійшов від реалізації проголошених завдань і пішов шляхом диференціації органів досудового розслідування. Так, у 1998 р. створюється ще один слідчий орган – податкова міліція. У Концепції реформування кримінальної юстиції в Україні 2008 р. передбачалося, що досудове слідство має бути покладене на: 1) національну поліцію; 2) фінансову поліцію; 3) військову поліцію; 4) слідчий підрозділ Служби безпеки України; 5) спеціально створений орган досудового розслідування корупційних правопорушень (п. 4 Концепції). Хоча збереження слідчих підрозділів прокуратури в цьому документі не передбачалося, законодавець не наважився відразу ліквідувати досудове слідство в прокуратурі, пішовши, замість цього, шляхом поступового обмеження її підслідності.

У КПК України від 2012 р. було передбачено появу нового органу – Державного бюро розслідувань (ДБР). Збереження за прокуратурою функції досудового розслідування було поставлене в залежність від початку його функціонування, який мав відбутися не пізніше п'яти років із дня набрання чинності КПК України. До цього моменту досудове розслідування відповідних категорій злочинів мали здійснювати слідчі органів прокуратури, а після – закінчувати досудове розслідування розпочатих кримінальних проваджень, але не довше двох років. Після закінчення дворічного строку кримінальні провадження, розпочаті слідчими прокуратури, у тримісячний строк передаються слідчим органів ДБР. Проте процес створення ДБР затягнувся: Закон «Про Державне бюро розслідувань» було прийнято 12 листопада 2015 р., а відповідна постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Державного бюро розслідувань» – 29 лютого 2016 р. Хоча Уряд формально виконав вимоги закону щодо створення ДБР, проте станом на 20 листопада 2017 р. воно фактично не розпочало свою роботу. ДБР повідомило про початок своєї діяльності лише 27 листопада 2018 р., а 20 листопада 2019 р. Генеральна прокуратура України оголосила про припинення прокуратурою функції досудового розслідування та передачу всіх незавершених розслідувань відповідно до ДБР, НАБУ, СБУ і т. д. Отже, з цієї дати функція досудового розслідування прокуратури вважається офіційно припиненою.

Основним аргументом, який наводиться опонентами збереження за прокуратурою України зазначеної функції, є неприпустимість суміщення

в одному органі функцій досудового слідства та нагляду за його законністю. Разом із тим у науковій юридичній літературі бракує доводів на підтримку цієї позиції або ж вони можуть бути спростовані. Так, перехід вітчизняної прокуратури від моделі нагляду за досудовим розслідуванням до процесуального керівництва ним усуває будь-який «конфлікт інтересів» у здійсненні прокуратурою досудового розслідування. Проблема «корпоративної солідарності», що нібито мала місце між слідчим прокуратури і прокурором, є надуманою, оскільки в кримінальному провадженні як слідчий, так і прокурор належать до однієї сторони – обвинувачення, тому конкуренції у їх правових позиціях немає і не може бути. Про це свідчить й відсутність підстав для відводу прокурора в разі його участі у кримінальному провадженні як слідчого і навпаки.

Розглядаючи зарубіжний досвід, варто звернути увагу на п. 3 Рекомендації R (2000) 19 Комітету міністрів Ради Європи про роль публічного обвинувачення в системі кримінального правосуддя від 6 жовтня 2000 р.¹, відповідно до якого в деяких системах прокурори не лише спрямовують та здійснюють нагляд за розслідуванням, а й проводять його. Можливість прокуратури самостійно проводити розслідування, як і те, що роль прокурорів у кримінальних розслідуваннях варіюється від однієї до іншої системи, визнається у п. 4 Висновку Консультативної Ради європейських прокурорів (далі – КРЕП) № 10 (2015) про роль прокурорів у кримінальних розслідуваннях². Розглядаючи ситуації, у яких прокурори проводять розслідування, КРЕП указує, що в межах своїх слідчих функцій прокурори повинні мати принаймні ті самі права та обов'язки, що й інші слідчі органи, а також мати у своєму розпорядженні засоби, необхідні для виконання своїх функцій (пункти 23–24 Висновку). Вивчення зарубіжного досвіду показує, що в багатьох державах прокуратура наділяється повноваженням здійснювати досудове розслідування (Німеччина, Польща, Іспанія, Італія та ін.). Дослідники наголошують, що безпосереднє здійснення розслідування є для

¹ The role of public prosecution in the criminal justice system: Recommendation Rec (2000) 19, adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 6 October 2000. URL: <https://rm.coe.int/16804be55a> (дата звернення 10.03.2020).

² On the role of prosecutors in criminal investigations: Opinion No.10 (2015) of the Consultative Council of European Prosecutors to the Committee of Ministers of the Council of Europe (Strasbourg, 20 November 2015). https://rm.coe.int/1680747720#_ftn5 (дата звернення 10.03.2020).

прокуратур більшості держав характерною, хоча і не обов'язковою, функцією при здійсненні кримінального переслідування¹.

Таким чином, здійснення прокуратурою досудового розслідування в цілому не суперечить міжнародно-правовим стандартам прокурорської діяльності й може розглядатися як один з напрямів участі прокуратури в кримінальному провадженні. Важливо наголосити, що у зверненнях до України резолюціях Парламентської Асамблеї Ради Європи та висновках Венеціанської Комісії здійснення прокуратурою досудового розслідування практично не критикувалося. Отже, аргумент про принципову неможливість такої моделі в зарубіжній і національній практиці є необґрунтованим, оскільки функція досудового розслідування не суперечить обвинувальній моделі прокуратури. Не суперечить вона і чинному національному законодавству України, оскільки здійснення прокуратурою досудового слідства жодним чином не скасовує і не обмежує закріплені Конституцією і законами України права і свободи людини і громадянина.

Це підтверджує й позиція Конституційного Суду України (далі – КСУ), який у 2008 р. розглядав питання здійснення прокуратурою функції досудового слідства за конституційним поданням групи народних депутатів України, які вважали неконституційними положення ст. 17 Закону «Про прокуратуру», якими передбачалася функція попереднього слідства в органах прокуратури, у зв'язку з тим, що прокуратура України перевищує надані їй Конституцією повноваження, оскільки система досудового слідства в Україні сформована і визначена КПК України. При вирішенні цього питання КСУ визнав, що законодавчі положення щодо продовження виконання прокуратурою України цієї функції відповідають Конституції України².

Важливо наголосити, що свого часу позбавлення прокуратури функції досудового розслідування обґрунтовувалося необхідністю створення єдиної системи досудового слідства (слідчого органу). Спроби його створення мали місце у 1997–1999 рр. у вигляді Національного бюро розслідувань України, але зазнали невдачі. Оскільки

формування такої системи фактично не відбулося, то і цей аргумент щодо позбавлення прокуратури вказаної функції втратив актуальність. Разом із тим ідея об'єднання слідчих органів має багатьох прихильників у науковій спільноті, оскільки це дозволить підвищити ефективність досудового розслідування, посилити незалежність слідчих та вимоги до них, покращити їх матеріально-технічне забезпечення тощо. Не зважаючи на те, що вітчизняний законодавець відмовився від створення єдиного слідчого органу, в перспективі Україна має прагнути до уніфікації, а не дроблення органів досудового розслідування. Правильність цієї позиції опосередковано підтверджує, зокрема, рішення КСУ про визнання неконституційним покладення функції досудового розслідування на органи Державної кримінально-виконавчої служби³.

Загалом формування єдиної системи досудового розслідування має включати в себе інституційну, організаційну й процесуальну компоненти, що в єдності забезпечуватимуть її узгодженість й ефективність. Так, інституційна компонента передбачає перегляд наявної системи органів досудового розслідування та перерозподіл компетенції між ними. При цьому передусім необхідно забезпечити незалежність органів досудового розслідування: зовнішню стосовно всіх і внутрішньовідомчу – щодо тих, які є структурними підрозділами правоохоронних органів. На наш погляд, цього можливо досягти за допомогою призначення та звільнення перших керівників усіх органів досудового розслідування (або начальників вищих слідчих підрозділів у межах певного відомства) за консультацією або погодженням із Генеральним прокурором, що має бути елементом відповідного відкритого конкурсу щодо призначення на ту чи іншу посаду, а на місцевому рівні – з керівником відповідної обласної прокуратури (щодо ДБР – із відповідним заступником Генерального прокурора, а щодо НАБУ – керівником САП). Це дозволить, з одного боку, посилити гарантії внутрішньовідомчої незалежності слідчих підрозділів, а з другого – забезпечити ефективну взаємодію між ними та прокуратурою.

¹ Щерба С, Додонов В, 'Повномочия прокуроров на досудебных стадиях в уголовном процессе Германии, Франции, Англии, Италии и Испании' (2011) 6 Законность 55.

² Рішення Конституційного Суду України від 10.10.2008 № 15-рп/2008 (справа про повноваження прокуратури відповідно до пункту 9 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України) URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-08>. (дата звернення 10.03.2020).

³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 216 Кримінального процесуального кодексу України від 24.04.2018 № 3-п/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-18/ed20190111#n49>. (дата звернення 10.03.2020).

Організаційна компонента передбачає подальше вдосконалення організаційної структури слідчих апаратів та статусу їх співробітників. Так, наприклад, важливо забезпечити тісний взаємозв'язок і співпрацю слідчих та оперативних підрозділів, устрій яких повинен бути максимально узгодженим. Ідея створення слідчого апарату, який би сполучав слідчі функції та можливості оперативної діяльності із розкриття, припинення та глибокої профілактики злочинів, висловлювалася ще в радянський період¹. У зарубіжних державах вона успішно апробована досвідом функціонування детективів. На сучасному етапі в Україні її прикладом можна вважати підрозділи детективів НАБУ, а також впроваджений у 2017 р. проект «Поліцейські детективи». Уявляється, що в контексті зближення слідчої та розшукової діяльності перспективним є створення підрозділів детективів у всіх органах досудового розслідування з тим, щоб вони суміщали слідчі й розшукові функції.

При цьому актуальним залишається впровадження єдиного статусу слідчого, що включає однакові вимоги до них, порядок призначення, гарантії незалежності, належний рівень матеріального забезпечення тощо задля усунення відмінностей, які зараз визначаються відомчою належністю слідчих підрозділів. До числа таких єдиних вимог можна віднести, зокрема: громадянство України, наявність вищої юридичної освіти рівня «спеціаліст» або «магістр», володіння державною мовою, належний стан здоров'я, відсутність судимості та стягнень за корупційні правопорушення; достатній рівень професійної компетентності, підтверджений перевіркою на знання законодавства та загальні здібності; відкритий конкурсний порядок зайняття посади; гарантії незалежності та незмінюваності; гарантований базовий рівень оплати праці, встановлений законом та обчислюваний у прожиткових мінімумах для працездатних осіб; установлення кодексів етики; прозорий порядок притягнення до дисциплінарної відповідальності тощо. Уявляється, що вказані вимоги та гарантії мають визначитися в окремому Законі України «Про статус слідчого», тоді як законодавство про органи правопорядку можуть корегувати їх відповідно до специфіки того чи іншого органу.

¹ Горский Г, Научные основы организации и деятельности следственного аппарата в СССР (Воронеж 1970) 57.

Процесуальна компонента формування єдиної системи розслідування в Україні полягає в уточненні підслідності, а також процесуальних аспектів взаємодії між оперативними підрозділами, слідчими та прокурорами у кримінальному провадженні. Відзначимо, що основним гарантом забезпечення процесуальної єдності системи досудового розслідування є прокурор за допомогою наданих йому повноважень з організації та процесуального керівництва досудовим розслідуванням. Фактично єдиний центр процесуального керівництва, засади, порядок і методика його здійснення забезпечують єдність досудового розслідування, вирішують суперечності та усувають порушення при його здійсненні, запобігають паралелізму та конкуренції між органами досудового розслідування, узгоджують та спрямовують їх діяльність. Інститут процесуального керівництва означає процесуальне підпорядкування всіх органів досудового розслідування прокуратурі.

Поряд із цим ми вважаємо обґрунтованим наділення прокуратури повноваженнями щодо здійснення досудового розслідування, реалізація яких повинна мати універсальний, але ситуативний характер. Це означає не відновлення в прокуратурі посад слідчих, а надання прокуророві можливості самостійно здійснювати досудове розслідування будь-якого кримінального правопорушення незалежно від його підслідності (з додержанням особливостей функціонування НАБУ), однак лише в разі необхідності, що визначається прокурором. Таким чином, прокурор за наявності певних нормативно визначених критеріїв (складність справи, резонансний характер, необхідність забезпечення об'єктивності розслідування тощо) має наділитися правом взяти будь-яку справу до свого провадження і самостійно провести розслідування повністю або частково.

Висновки. Хоча розвиток системи досудового розслідування в незалежній Україні пішов шляхом диференціації та збільшення кількості відповідних органів, а також позбавлення прокуратури цієї функції, проте уявляється, що такий підхід не відповідає ані національному історичному досвіду, ані міжнародним стандартам. Зважаючи на це, пропонується переглянути систему органів досудового розслідування, їхню підслідність та статус слідчих у напрямі їх уніфікації, а також надати прокурору повноваження самостійно здійснювати досудове розслідування в будь-якому кримінальному провадженні.

REFERENCES

*List of legal documents***Legislation**

1. On the role of prosecutors in criminal investigations: Opinion № 10 (2015) of the Consultative Council of European Prosecutors to the Committee of Ministers of the Council of Europe (Strasbourg, 20 November 2015). URL: https://rm.coe.int/1680747720#_ftn5 (in English).
2. The role of public prosecution in the criminal justice system: Recommendation Rec (2000) 19, adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 6 October 2000. URL: <https://rm.coe.int/16804be55a> (in English).

Cases

3. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 10.102008 № 15-rp/2008 (sprava pro povnovazhennia prokuratury vidpovidno do punktu 9 rozdil XV «Perekhidni polozhennia» Konstytutsii Ukrainy): URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-08> (in Ukrainian).
4. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) chastyny shostoї statti 216 Kryminalnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy vid 24.04.2018 № 3-r/2018 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-18/ed20190111#n49> (in Ukrainian).

Bibliography**Authored books**

5. Gorskiy G, *Nauchnye osnovy organizatsii i deyatel'nosti sledstvennogo apparata v SSSR* [Scientific basis of organization and activity of investigative apparatus in the USSR] (Voronezh 1970) (in Russian).
6. Sharhei M, *Kryminalnyi protses* [Criminal proceedings] (Iurydychne vydavnytstvo NKIU URSR 1930) (in Russian).

Journal articles

7. Lapkin A, 'Pre-judicial investigation in system of functions of prosecutor's office in Ukraine' (2016) 5/3 *Legea si Viața* 31 (in English).
8. SHCHerba S, Dodonov V, 'Polnomochiya prokurorov na dosudebnyh stadiyah v ugolovnom processe Germanii, Francii, Anglii, Italii i Ispanii' [Powers of pre-trial prosecutors in the criminal proceedings of Germany, France, England, Italy and Spain] (2011) 6 *Zakonnost'* 53 (in Russian).

Лапкін А. В. Питання здійснення прокуратурою досудового розслідування

Стаття присвячена аналізу проблем здійснення прокуратурою досудового розслідування кримінальних правопорушень та доцільності повернення прокуратурі відповідних повноважень. Зроблено висновок, що реформа системи досудового розслідування в незалежній Україні пішла шляхом диференціації та збільшення кількості слідчих органів, а також позбавлення прокуратури цієї функції. Проте це не відповідає історичному досвіду та міжнародним стандартам.

Пропонується переглянути систему органів досудового слідства, їхню підслідність та статус слідчих в напрямі їх уніфікації, а також надати прокурору повноваження самостійно здійснювати досудове розслідування в будь-якому кримінальному провадженні.

Ключові слова: прокурор, кримінальне провадження, досудове розслідування, система органів досудового розслідування.

Лапкин А. В. Вопросы осуществления прокуратурой досудебного расследования

Статья посвящена анализу проблем осуществления прокуратурой досудебного расследования уголовных правонарушений и целесообразности возвращения прокуратуре соответствующих полномочий. Сделан вывод, что реформа системы досудебного расследования в независимой Украине пошла по пути дифференциации и увеличения количества следственных органов, а также лишения прокуратуры этой функции. Однако это не соответствует историческому опыту и международным стандартам.

Предлагается пересмотреть систему органов досудебного следствия, их подследственность и статус следователей в направлении их унификации, а также предоставить прокурору полномочия самостоятельно осуществлять досудебное расследование в любом уголовном производстве.

Ключевые слова: прокурор, уголовное производство, досудебное расследование, система органов досудебного расследования.

Lapkin A. V. Issues of pre-trial investigation by the Prosecutor's Office

The article is devoted to the analysis of the problems of pre-trial investigation of criminal offences by the Prosecutor's Office and the expediency of returning the relevant powers to the Prosecutor's Office. The relevance of the topic of the article is due to the fact that in November 2019 the Prosecutor's Office terminated the function of pre-trial investigation.

The aim of the scientific article is to overcome the existing theoretical gaps in the study of problems of pre-trial investigation by the Prosecutor's Office and to formulate an author's vision of the prospects for improving the pre-trial investigation, as well as the possibility of its implementation by the Prosecutor's Office.

The historical development of the system of pre-trial investigation from the 20th century to the present time, as well as the reform of the system of pre-trial investigation in Ukraine were analyzed. International standards of procuratorial activity and foreign experience of the Prosecutor's Office in this function have also been studied. On the basis of them, it was concluded that the reform of the system of pre-trial investigation in independent Ukraine went along the path of differentiation and increase in the number of investigative bodies, as well as deprivation of the function of the Prosecutor's Office of pre-trial investigation. However, this approach is not in line with domestic historical experience and international standards.

It has been established that the arguments for depriving the Prosecutor's Office of the function of pre-trial investigation were the need to form a single investigative apparatus, as well as the inadmissibility of combining investigative and supervisory powers. At the same time, a single investigative body was never established in Ukraine. The transition to the indictment model of the Prosecutor's Office refutes the argument that the powers of the investigator and the prosecutor should not be combined, as they belong to the same side of the prosecution in criminal proceedings.

On the basis of the above, it is proposed to review the system of pre-trial investigation bodies, their competence and the status of investigators in the direction of their unification, as well as to give the prosecutor the authority to independently carry out pre-trial investigation in any criminal proceedings.

Keywords: *prosecutor, criminal proceedings, pre-trial investigation, system of pre-trial investigation bodies.*

Т. Є. Дунаєва, кандидат юридичних наук, науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального процесу та судустрою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0003-3710-1318

ВПРОВАДЖЕННЯ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження обґрунтовується наявністю прогалин у кримінальному процесуальному законодавстві щодо реалізації профілактичної діяльності особою, яка проводить досудове розслідування, слідчим, прокурором тощо. Проте необхідним для запобігання кримінальним правопорушенням є своєчасне встановлення причин та умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми запобігання кримінальним правопорушенням під час досудового розслідування, зокрема, усунення причин і умов, які сприяли вчиненню, кримінального правопорушення досліджували такі науковці, як О. В. Баганець, Р. М. Балац, А. А. Десятник, Л. М. Лобойко, Л. В. Омельчук, С. М. Смоков, В. М. Тертишник, А. В. Форостяний, О. Г. Шило та ін. Водночас зміни в законодавстві України потребують прийняття профілактичних заходів у цілому та в ході проведення досудового розслідування.

Мета статті – дослідити доцільність відновлення обов'язку уповноваженої особи, яка проводить досудове розслідування, слідчого, прокурора, детектива Національного антикорупційного бюро України встановлювати причини та умови, які сприяли вчиненню кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Що стосується терміна «профілактика», під ним у кримінологічній літературі і на практиці розуміється цілеспрямована діяльність щодо запобігання порушенням будь-яких суспільних норм, усунення причин, що породжують ці порушення. Існують різноманітні напрями соціальної профілактики: санітарна, технічна, медична, ветеринарна, правова

(профілактики правопорушень і злочинів) тощо¹. До правової профілактики належать: профілактика дисциплінарних, адміністративних, цивільно-правових правопорушень і профілактика злочинів (кримінологічна, кримінально-правова, криміналістична, пенітенціарна)².

Сучасне правове буття українського суспільства відзначається двома протилежними тенденціями: прагненням до стандартів демократичної, правової держави, з одного боку, і низьким рівнем правової культури, процвітанню правового безкультур'я, крайнім проявом якого є правовий нігілізм, із другого³.

Сьогодні в Україні відбуваються зміни, що призводять до перетворень у державно-політичній, соціально-економічній та правовій сферах. Побудова правової держави та громадянського суспільства вимагають нових підходів у вирішенні фундаментальних проблем правової культури⁴.

Як зазначає Р. М. Балац, профілактична функція кримінального судочинства, одночасно з іншими завданнями, є об'єктивно зумовленою потребою суспільства та працівників досудового розсліду-

¹ Игошев, К, Шмаров И, 'Социальные аспекты предупреждения преступности' (Юрид. лит., 1980) 20–31; Алексеев А, Герасимов С, Сухарев А, 'Криминологическая профилактика: теория, опыт, проблемы' (НОРМА, 2001)

² Литвинова Г, Литвинов О, 'Профілактика злочинів: управлінський аспект. Нормативно-правові акти та коментарі' (Айлант, 2001) 8–18

³ Бугера О, 'Підвищення рівня правової культури суспільства із використанням можливостей мережі Інтернет' (2018) 1 Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції 193

⁴ Єгоров О, 'Правова культура: поняття, елементи та рівні' (2011) 9 Правничий вісник університету «КРОК» 13

вання Національної поліції України¹. В. В. Голіна та С. С. Шрамко слідчо-судову профілактику вважають складовою частиною стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів (*de lege ferenda*)².

Зазначимо, що до завдань Кримінального кодексу України (далі – КК) належить, окрім правового забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, також і запобігання злочинам. Крім того, у ст. 2 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України виокремлено такі завдання: захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура. Також у чинній Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 р. зазначається, що її метою є розроблення та здійснення комплексу заходів, спрямованих на виявлення й усунення причин і умов злочинів³. Отже, на підставі аналізу зазначених нормативно-правових актів можна зробити висновок, що запобігання злочинам є об'єктивною потребою суспільства.

Звернімо увагу, що у КПК України (1960) існували стаття 23 «Виявлення причин і умов, які сприяли вчиненню злочину» та стаття 23¹ («Подання органу дізнання, слідчого, прокурора в кримінальній справі»), що сприяло виконанню завдань

¹ Балац Р, 'Подання слідчого як засіб реалізації запобігання кримінальним правопорушенням під час досудового розслідування' *Актуальні питання досудового розслідування та тенденції розвитку криміналістичної методики*: тези доповідей всеукраїнської науково-практичної конференції МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ (2018) 23

² Голіна В, Шрамко С, 'Слідчо-судова профілактика як складова частина стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів (*de lege ferenda*)' (2019) 38 *Питання боротьби зі злочинністю*: зб наук пр 23

³ Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 р.: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 р. № 1209-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2011-%D1%80> (дата звернення 20.12.2019)

КК України та більш ефективному запобіганню кримінальним правопорушенням.

Для порівняння слід зазначити, що подібна стаття діє в Кримінально-процесуальному кодексі Республіки Білорусь у розділі 3 «Докази та доказування». Згідно зі ст. 90 («Виявлення причин і умов, які сприяли вчиненню злочину») Кримінально-процесуального кодексу Республіки Білорусь «при провадженні за матеріалами перевірки та кримінальній справі органи кримінального переслідування зобов'язані виявляти причини та умови, які сприяють вчиненню злочину»⁴. У Російській Федерації (далі – РФ) внесення слідчим, дільничним поданням про вжиття заходів по усуненню обставин, що сприяють вчиненню злочинів, та інших порушень закону у ст. 158 КПК РФ подано лише як право, на відміну від ст. 213 КПК РСФСР. У ст. 221 КПК РФ не встановлений перелік питань, які вирішуються прокурором у справі, що надійшла з обвинувальним висновком. А звідси відсутнє і з'ясування питання, чи виявлені причини та умови злочину і чи вжито заходів до їх усунення. Усе це є серйозна прогалина, що негативно позначається на боротьбі зі злочинністю⁵.

Причини та умови, що сприяють вчиненню кримінального правопорушення, – це обставини об'єктивної дійсності та особливості особи обвинуваченого та потерпілого, які зумовили вчинення злочину та створили можливим, власне, його вчинення.

Виявлені у процесі розслідування та відображені в поданні слідчого індивідуальні риси особи, що характеризують певний тип антисуспільної установки, дозволяють прийняти конкретні та найбільш дієві заходи для виправлення. Під умовами, які сприяють вчиненню кримінального правопорушення, розуміються обставини, які полегшили обвинуваченому вчинення кримінального правопорушення та досягнення злочинного результату. Причини та умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, виявляються в процесі провадження комплексу необхідних слідчих дій⁶.

⁴ Уголовно-процесуальный кодекс Республики Беларусь : Закон Республики Беларусь от 16 июля 1999 г. №295-3 URL: http://etalonline.by/document/?regnum=hk9900295&q_id=799631 (дата звернення 20.12.2019)

⁵ Нигматуллин Э. 'Предупреждение преступлений как функция следователя' *Проблемы противодействия преступности в современных условиях*: материалы Международной научно-практической конференции БашГУ (2004) <<http://kalinovskiy-k.narod.ru/b/ufa20041/nigmatullin.htm>> (дата звернення 20.12.2019)

⁶ Тертышник В, *Научно-практический комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Украины* (Аркс 2000) 46

Отже, у чинному КПК України відсутня норма про обов'язок слідчого і форму запобігання кримінальним правопорушенням, зокрема, внесення органом досудового розслідування, прокурором, подання про усунення причин та умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення. Зазначимо, що відповідно до ст. 3 КПК України слідчий – це посадова особа, до обов'язків якої належить лише здійснення досудового розслідування.

Одним із завдань органів досудового розслідування є виявлення причин і умов, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, і вжиття через відповідні органи заходів щодо їх усунення. Так, згідно п. 5 «Положення про органи досудового розслідування Національної поліції України» одним із завдань органу досудового розслідування є виявлення причин і умов, які сприяють учиненню кримінальних правопорушень, і вжиття через відповідні органи заходів щодо їх усунення¹. У зв'язку з цим виникає запитання, чи зобов'язаний слідчий як посадова особа органу досудового розслідування під розслідування кримінального правопорушення виявляти причини й умови, які сприяли його вчиненню?

Створюється колізія між «Положенням про органи досудового розслідування Національної поліції України» (п. 5), Законом України «Про прокуратуру» і КПК України, тому що КПК України не містить вимог щодо встановлення причин і умов вчинення кримінального правопорушення.

Пропоную цю колізію усунути шляхом закріплення у КПК України окремої статті «Виявлення причин і умов, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення, під час досудового розслідування», де б зазначалося, що при провадженні досудового розслідування кримінального провадження уповноважена особа, яка проводить досудове розслідування, слідчий, прокурор зобов'язані виявляти причини й умови, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення. Уповноважена особа, що проводить досудове розслідування, слідчий, прокурор, детектив Національного антикорупційного бюро України встановивши причини й умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, вносять у відповідний державний орган, громадську організацію або посадовій особі подання про вжиття

заходів для усунення цих причин і умов. Якщо в ході досудового розслідування або перевірки буде встановлено, що в діянні особи, яка притягується до кримінальної відповідальності, чи в діяннях інших осіб є ознаки дисциплінарного правопорушення або ці особи повинні бути згідно з чинним законодавством притягнуті до матеріальної відповідальності, орган досудового розслідування, уповноважена особа, що проводить досудове розслідування, слідчий чи прокурор, детектив Національного антикорупційного бюро України зобов'язані порушити в поданні питання про притягнення цих осіб до дисциплінарної або матеріальної відповідальності. Не пізніше як у місячний строк по поданню має бути вжито необхідних заходів, а про результати повідомлено особу, яка надіслала подання. У разі залишення посадовою особою подання без розгляду орган досудового розслідування, уповноважена особа, що проводить досудове розслідування, слідчий чи прокурор, детектив Національного антикорупційного бюро України зобов'язані вжити заходів, передбачених статтями 254–257 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Вважаю, що відповідь на це запитання має бути врегульована на законодавчому рівні. Вбачається за доцільне закріпити у відповідних нормативно-правових актах механізм реалізації виконання слідчим цього завдання, оскільки його відсутність сприяє зростанню злочинності в державі. Адже діяльність слідчого та процесуальні акти, в яких вона відображена, мають запобіжне (профілактичне) значення.

На думку С. М. Смокова та А. А. Десятника, доцільно доповнити КПК України позицією, відповідно до якої сторона обвинувачення, що встановила наявність причин і умов вчинення кримінального правопорушення, вправі внести до відповідного органу, громадської організації чи службової особи подання щодо усунення цих обставин. Зокрема, внесення подання повинно бути правом, а не обов'язком сторони обвинувачення. Водночас необхідно закріпити обов'язок сторони обвинувачення встановлювати вказані обставини для активізації профілактичної діяльності².

Через відсутність у КПК статті про обов'язок сторони обвинувачення доказування причин та умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, призводить до суперечності кодексу

¹ Про організацію діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України : наказ МВС України від 6 липня 2017 р. № 570 URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17> (дата звернення 20.12.2019)

² Смоков С, Десятник А, 'Окремі питання запровадження профілактичної діяльності під час досудового розслідування' (2015) 1 Вісник кримінального судочинства 115

з чинним Законом України «Про прокуратуру»¹. Наразі доцільно саме в КПК України закріпити вимогу, відповідно до якої особа, що проводить досудове розслідування, має займатися профілактичною діяльністю, оскільки прокурор позбавлений можливості вимагати від органів досудового розслідування, щоб вони виявляли причини й умови, які сприяли вчиненню кримінальних правопорушень, і вживали заходів до їх усунення.

Слід також підтримати пропозицію О. В. Баганця та Л. В. Омельчук щодо доповнення чинного КПК України внесенням подання на розгляд державних органів та посадових осіб² та погодитися з А. В. Форостяним, що КПК доцільно доповнити статтею, яка б визначала вимоги до подання слідчого, прокурора, а також детектива Національного антикорупційного бюро України про усунення причин і умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення³. Підкреслюю, що без встановлення всієї сукупності негативних обставин, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, неможливо досягти успіху в протидії криміналь-

ним правопорушенням, та й взагалі запобіжна (профілактична) функція є загальнодержавною⁴.

Висновки. На сучасному етапі розвитку держави слідчий не здійснює функцію щодо запобігання вчиненню кримінальних правопорушень, оскільки вона не закріплена в чинному КПК України. Отже, відсутнє і з'ясування питання, чи виявлені причини та умови злочину і чи вжито заходів до їх усунення, що є серйозною прогалиною, яка негативно позначається на ефективності боротьби зі злочинністю. Існує колізія між «Положенням про органи досудового розслідування Національної поліції України» (п. 5), Законом України «Про прокуратуру» і КПК України, тому що КПК України не містить вимог щодо встановлення причин і умов вчинення кримінального правопорушення. Цю колізію пропоную усунути шляхом закріплення у КПК України окремої статті «Виявлення причин і умов, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення, під час досудового розслідування».

Отже, на підставі вищевикладеного, вважаю за доцільне переглянути кримінальне процесуальне законодавство України в частині відновлення обов'язку уповноважених осіб, які проводять досудове розслідування, встановлювати причини та умови, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення, оскільки це сприятиме кращому виконанню завдань КК України та КПК України.

⁴ Юрчишин В, 'Класифікація функцій прокурора у досудовому розслідуванні' (2014) 2 Адвокат 33

¹ Баганець О, 'Доказування причин та умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення' (2013) 8 Юридична Україна 84

² Баганець О, 86; Омельчук Л, 'Следственная профилактика преступлений, связанных с ненадлежащим исполнением профессиональных обязанностей медицинскими работниками по Уголовному кодексу Украины' (2012) 23 Экономика и право Казахстана 45–46

³ Форостяний А, 'Профілактична діяльність детективів Національного антикорупційного бюро України' (2015) 10 Юридична наука 196–198

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Pro orhanizatsiyu diyal'nosti orhaniv dosudovoho rozsliduvannya Natsional'noyi politsiyi Ukrayiny : nakaz MVS Ukrayiny vid 06.07.2017 r №570. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17> (in Ukrainian)
2. Pro skhvalennya Kontseptsiyi realizatsiyi derzhavnoyi polityky u sferi profilaktyky pravoporushen' na period do 2015 r.: rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 30 lystopada 2011 r. №1209-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2011-%D1%80> (in Ukrainian)
3. Ugolovno-protsessual'nyy kodeks Respubliki Belarus' : Zakon Respubliki Belarus' ot 16 iyulya 1999 g. №295-3. URL: http://etalonline.by/document/?regnum=hk9900295&q_id=799631 (in Russian)

Bibliography

Authored books

4. Tertyshnik V, *Nauchno-prakticheskiy kommentariy k Ugolovno-protsessual'nomu kodeksu Ukrainy* [Scientific and practical commentary on the Code of Criminal Procedure of Ukraine] (Arsis, 2000) (in Russian)
5. Igoshev, K, Shmarov I, *Sotsial'nyye aspekty preduprezhdeniya prestupnosti* [Social Aspects of Crime Prevention] (Yurid. lit. 1980) (in Russian)
6. Alekseyev A, Gerasimov S, Sukharev A, *Kriminologicheskaya profilaktika: teoriya, opyt, problemy* [Criminological prophylaxis: theory, experience, problems] (Norma 2001) (in Russian)

7. Litvinova G, Litvinov O, *Profilaktika zlochiniv: upravlins'kiy aspekt. Normativno-pravovi akti ta komentari* [Prevention of malignant diseases: a management aspect. Normative legal acts and comments] (Aylant 2001) (in Ukrainian)

Journal articles

8. Bahanets' O, 'Dokazuvannya prychn ta umov, shcho spryaly vchynennu kryminal'noho pravoporushennya' [Proof of the reasons and conditions that contributed to the commission of the criminal offense] (2013) 8 Yurydychna Ukrayina 83 (in Ukrainian)
9. Bugera O, 'Pidvyshchennya rivnya pravovoyi kul'tury suspil'stva iz vykorystannam mozhyvostey merezhi Internet' [Increasing the level of the legal culture of society using the possibilities of the Internet] (2018) 1 Aktual'ni problemy vitchyznyanoyi yurysprudentsiyi 193 (in Ukrainian)
10. Golina V, Shramko S, 'Slidcho-sudova profilaktyka yak skladova chastyna stratehiyi zmeshennya mozhyvostey vchynennya zlochiniv (de lege ferenda)' [Investigative and court prophylactics as a part of the crime reducing strategy] (2019) 38 Pytannia borotby zi zlochynnistiu – Issues of crime prevention 23 (in Ukrainian)
11. Egorov O, 'Pravova kul'tura: ponyattya, elementy ta rivni' [Legal Culture: Concept, Elements and Levels] (2011) 9 Pravnychyy visnyk Universytetu «KROK» 13 (in Ukrainian)
12. Omel'chuk L, 'Sledstvennaya profilaktika prestupleniy, svyazannykh s nenadlezhashchimi ispolneniyem professional'nykh obyazannostey meditsynskimi robotnikami po Ugolovnomu kodeksu Ukrainy' [Investigative prevention of crimes related to improper performance of professional duties by medical personnel under the Criminal Code of Ukraine] (2012) 23 Ekonomika i pravo Kazakhstana (in Russian)
13. Smokov S, Desyatnyk A, 'Okremi pytannya zaprovadzhennya profilaktychnoyi diyal'nosti pid chas dosudovoho rozsliduvannya' [Separate issues of preventive measures during pre-trial investigation] (2015) 1 Visnyk kryminal'noho sudochynstva 111 (in Ukrainian)
14. Forostyanyu A, 'Profilaktychna diyal'nist' detektyviv Natsional'noho antykoruptsiynoho byuro Ukrainy' [Preventive Activities of Detectives of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine] (2015) 10 Yurydychna nauka 193 (in Ukrainian)
15. Yurchyshyn V, 'Klasyfikatsiya funktsiy prokurora u dosudovomu rozsliduvanni' [Classification of the functions of the prosecutor in the pre-trial investigation] (2014) 2 Advokat 30 (in Ukrainian)

Conference paper

16. Balats R, 'Podannya slidchoho yak zasib realizatsiyi zapobihannya kryminal'nym pravoporushenniam pid chas dosudovoho rozsliduvannya [Investigator's submission as a means of preventing criminal offenses during pre-trial investigation] Aktual'ni pytannya dosudovoho rozsliduvannya ta tendentsiyi rozvytku kryminalistychnoyi metodyky. Tezy dopovidey vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnur. sprav (2018) (in Ukrainian)

Websites

17. Nigmatullin E, 'Preduprezhdeniye prestupleniy kak funktsiya sledovatelya' [Crime prevention as a function of the investigator] Problemy protivodeystviya prestupnosti v sovremennykh usloviyakh: materialy Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii BashGU (2004) <<http://kalinovsky-k.narod.ru/b/ufa20041/nigmatullin.htm>> (in Russian).

Дунаєва Т. Є. Впровадження профілактичної діяльності під час досудового розслідування кримінальних правопорушень в Україні

У статті досліджено актуальні питання впровадження профілактичної діяльності під час досудового розслідування кримінальних правопорушень в Україні. Розглянуто законодавче регулювання профілактичної діяльності уповноваженої особи, яка проводить досудове розслідування, слідчого, прокурора, детектива Національного антикорупційного бюро України щодо встановлення причин та умов, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення. Встановлено, що на сучасному етапі розвитку держави слідчий не здійснює функцію щодо запобігання вчиненню кримінальних правопорушень, оскільки вона не закріплена в чинному Кримінальному процесуальному кодексі України. Отже, виявлено, що відсутнє і з'ясування питання, чи виявлені причини та умови злочину і чи вжито заходів до їх усунення, що є серйозною прогалиною, яка негативно позначається на ефективності боротьби зі злочинністю. Існує колізія між «Положенням про органи досудового розслідування Національної поліції України» (п. 5), Законом України «Про прокуратуру» і Кримінальним процесуальним кодексом України, тому що Кримінальний процесуальний кодекс України не містить вимог щодо встановлення причин і умов вчинення кримінального правопорушення. Запропоновано шляхи вдосконалення кримінального процесуального зако-

нодавства України з метою поліпшення його якості. Доводиться необхідність удосконалення Кримінального процесуального кодексу України в частині відновлення обов'язку уповноважених осіб, які проводять досудове розслідування, встановлювати причини та умови, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення.

Ключові слова: профілактична діяльність, кримінальне судочинство, досудове розслідування, причини та умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, подання, дізнання.

Дунаева Т. Е. Внедрение профилактической деятельности во время досудебного расследования уголовных правонарушений в Украине

В статье исследованы актуальные вопросы внедрения профилактической деятельности во время досудебного расследования уголовных правонарушений в Украине. Рассмотрено законодательное регулирование профилактической деятельности уполномоченного лица, производящего досудебное расследование, следователя, прокурора, детектива Национального антикоррупционного бюро Украины относительно установления причин и условий, способствующих совершению уголовного правонарушения. Установлено, что на современном этапе развития государства следователь не осуществляет функцию по предотвращению совершения уголовных преступлений, поскольку она не закреплена в действующем Уголовном процессуальном кодексе Украины. Итак, отсутствует и выяснение вопроса, выявлены причины и условия преступления и приняты меры к их устранению, что является серьезным пробелом, который негативно сказывается на эффективности борьбы с преступностью. Существует коллизия между «Положением об органах досудебного расследования Национальной полиции Украины» (п. 5), Законом Украины «О прокуратуре» и Уголовным процессуальным кодексом Украины, потому что Уголовный процессуальный кодекс Украины не содержит требований по установлению причин и условий совершения уголовного преступления. Предложены пути совершенствования уголовного процессуального законодательства Украины с целью улучшения его качества. Обосновывается необходимость усовершенствования Уголовного процессуального кодекса Украины в части возобновления обязанности уполномоченных лиц, производящих досудебное расследование, устанавливать причины и условия, способствующие совершению уголовного правонарушения.

Ключевые слова: профилактическая деятельность, уголовное правонарушение, досудебное расследование, причины и условия, способствующие совершению уголовного правонарушения, представление, дознание.

Dunaieva T. Ye. Implementation of preventive activities during the pre-trial investigation of criminal offenses in Ukraine

The article explores topical issues of preventive measures implementation during pre-trial investigation of criminal offenses in Ukraine. The legislative regulation of preventive activity of the authorized person conducting the pre-trial investigation, the investigator, the prosecutor, the detective of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine in determining the causes and conditions that contributed to the commission of the criminal offense is considered. It is established that at the present stage of development of the state the investigator does not perform the function of preventing the commission of criminal offenses, since it is not enshrined in the current Criminal Procedure Code of Ukraine. Therefore, there is also a lack of clarification as to whether the causes and conditions of the crime have been identified and whether steps have been taken to address them, which is a serious gap that negatively affects the effectiveness of the fight against crime. There is a conflict between the «Regulations on Pre-trial Investigation Bodies of the National Police of Ukraine» (paragraph 5), the Law of Ukraine «On the Prosecutor's Office» and the Criminal Procedure Code of Ukraine, since the Criminal Procedure Code of Ukraine does not contain requirements for establishing the reasons and conditions for committing a criminal offense. The expediency of fixing in the normative-legal act of the mechanism of realization of execution by the investigator of this task is substantiated, since its absence contributes to the increase of crime in the state. Ways to improve the criminal procedural legislation of Ukraine in order to improve its quality are proposed. It is necessary to improve the Criminal Procedure Code of Ukraine as regards the renewal of the duty of authorized persons conducting pre-trial investigation, to establish the reasons and conditions that contributed to the commission of the criminal offense.

Keywords: preventive activity, criminal proceedings, pre-trial investigation, reasons and conditions that contributed to the commission of a criminal offense, submission, inquiry.

Трибуна докторанта, аспіранта і здобувача

УДК 343.1

DOI:10.31359/2079-6242-2020-39-91

В. В. Березюк, аспірант, Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ОСНОВНІ ПРАВИЛА ФІКСУВАННЯ СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Постановка проблеми. Чинний кримінальний процесуальний закон містить лише загальні положення щодо фіксування судового провадження. А ось процесуальний порядок здійснення повного фіксування судового провадження кримінальним процесуальним законом детально не регламентований. Такий порядок прописаний в Інструкції про порядок роботи з технічними засобами фіксування судового процесу (судового засідання), затверджений наказом Державної судової адміністрації України № 108 від 20.09.2012 р. із відповідними змінами (далі Інструкція), пункт 1.1. якої містить твердження, що ця Інструкція встановлює єдиний порядок роботи зі звукозаписувальними технічними засобами фіксування судового провадження. Але останні зміни до Інструкції були внесені в 2013 р., попри те, що норми кримінального процесуального права в частині фіксування судового провадження суттєво змінювалися (зокрема, запровадження з 1 січня 2019 р. повної відеофіксації судового засідання). Таким чином, актуальність звернення до питання основних правил фіксування судового провадження зумовлена впровадженням нового процесуального законодавства, яке, у свою чергу, впровадило новели правого регулювання такого правового інституту, як інститут фіксування судового провадження.

Аналіз останніх досліджень. Різні аспекти фіксування судового провадження досліджували такі вчені, як В. В. Білоус, В. А. Дем'янчук, Т. М. Добровольська, В. В. Король, В. В. Леоненко, З. В. Макарова, Н. М. Максимішин, В. Т. Маляренко, М. І. Сірий та ін. Однак проблемним питанням процесуального порядку фіксування судового провадження вченими-процесуалістами не приділялося належної уваги.

Мета статті. Сформулювати основні правила фіксування судового провадження у кримінальному судочинстві.

Виклад основного матеріалу. Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК) встановлені загальні правила фіксування судового провадження.

Так, ч. 5 ст. 27 КПК визначає порядок забезпечення під час судового розгляду повного фіксування судового засідання та процесуальних дій за допомогою звуко- та відеозаписувальних технічних засобів. Глава 5 КПК «Фіксування кримінального провадження. Процесуальні рішення» містить загальні положення, які стосуються фіксування, що здійснюється під час кримінального провадження взагалі. У цій главі КПК лише контекстно можна «побачити» положення, що безпосередньо стосуються фіксування саме судового провадження. У главі 28 КПК зазначено про те, що секретар судового засідання повідомляє про здійснення повного фіксування судового розгляду, а також про умови фіксування судового засідання.

Аналізуючи вищезазначені положення чинного кримінального процесуального закону, доходимо висновку про те, що в ньому викладені лише загальні положення щодо фіксування судового провадження. А ось процесуальний порядок здійснення повного фіксування судового провадження кримінальним процесуальним законом детально не регламентований. Така ситуація не найкращим чином впливає на якість здійснення діяльності щодо фіксування судового провадження, породжує неоднозначне тлумачення норм закону, а відтак, не сприяє досягненню мети фіксування судового провадження, яка являє собою певний бажаний результат, що має публічний характер і спрямований на забезпечення дотримання прав та законних інтересів кожної людини і громадянина, які є суб'єктами стадії судового провадження, незалежно від статусу та суб'єктивного інтересу цих осіб, та забезпечення можливості захисту їхніх

прав і законних інтересів шляхом їх відновлення у разі порушення.

Однак для того, щоб будь-яка діяльність була успішною, ефективною і мала свій результат, заради якого вона здійснюється, необхідно визначити послідовність такої діяльності, напрямок її руху, мету та суб'єктів, які її здійснюють. Отже, майбутні якісні показники процесуальної діяльності напряму залежать від дотримання процедурних моментів (порядку) її здійснення, які повинні мати своє відображення у кримінальному процесуальному законі.

Як зазначили В. С. Зеленецький та Л. М. Лобойко, такий порядок регламентований кримінально-процесуальним законом, у зв'язку з чим він іменується процесуальним. Під таким порядком розуміється встановлений кримінально-процесуальним законом режим здійснення процесу, який передбачає здійснення компетентними органом чи посадовою особою у певній послідовності системи процесуальних дій, які у своїй єдності мають наслідком прийняття законного та обґрунтованого рішення. А сутність такого порядку зводиться до необхідності дотримання компетентними органами відповідного режиму законності та технологічних правил¹. Тобто задля того, щоб мета діяльності щодо фіксування судового провадження була досягнута, така діяльність має здійснюватися в певному порядку. Це зумовлює необхідність виконання правил, за якими має здійснюватися фіксування судового провадження. Дотримання таких правил є обов'язковим, оскільки їх порушення тягне негативні наслідки як для сторін та інших учасників судового провадження, так і для судового провадження в цілому.

Розглянемо, що являють собою загальні правила фіксування судового провадження.

Відповідно до ст. 3 КПК судове провадження – це стадія кримінального провадження, яка включає підготовче судове провадження, судовий розгляд і ухвалення та проголошення судового рішення, провадження з перегляду судових рішень в апеляційному, касаційному порядку, а також за нововиявленими або виключними обставинами. Тобто стадія судового провадження складається з кількох відносно самостійних процесів, кожен з яких характеризується певною тривалістю і закінчується прийняттям відповідного процесуального рішення.

¹ Зеленецький В. С., Лобойко Л. М. *Доследственный уголовный процесс: монография*. (ООО «Східний видавничий дім» 2012) 222

Л. М. Лобойко визначає стадії як відносно самостійні частини кримінального процесу, кожна з яких має власні завдання, специфічне коло учасників і процесуальних засобів діяльності, проходить притаманні тільки для неї етапи і завершується прийняттям певного рішення, яким вона, як правило, трансформується в наступну стадію².

Згідно з чинним КПК суд бере участь на всіх стадіях кримінального процесу, але з урахуванням нової концепції процесу доказування відбувається виключно під час розгляду справи в суді. Зважаючи на це саме судові стадії можна вважати основними в системі кримінального процесу. Усебічне дослідження доказів та вирішення справи по суті, шляхом винесення рішення, яке може стати остаточним, здійснюється на стадії судового розгляду. Завданням інших судових стадій є перегляд судового рішення за скаргами сторін. На практиці не кожна справа обов'язково проходить усі вищезазначені стадії, однак наявність багаторівневої процедури перегляду у вітчизняному кримінальному процесі свідчить про можливість кожної людини відстояти свої права, уникнути судової помилки. Таким чином, якщо ми говоримо, що метою фіксування судового провадження є захист прав і законних інтересів усіх учасників судового провадження, то така мета є спільною для всіх стадій судового провадження, виходячи з чого впливає перше правило: повне фіксування має здійснюватися на всіх без винятку судових стадіях кримінального провадження.

Відповідно до п. 7 ч. 2 ст. 412 КПК судове рішення у будь-якому разі підлягає скасуванню, якщо в матеріалах провадження відсутній журнал судового засідання або технічний носій інформації, на якому зафіксовано судове провадження в суді першої інстанції. Тобто відсутність у матеріалах провадження журналу судового засідання або технічного носія інформації законодавцем віднесено до істотних порушень вимог кримінального процесуального закону і тягне безумовне скасування судового рішення, з чого випливає, що фактично за відсутності журналу судового засідання чи технічного носія відповідає суд. Але ж суд (суддя) не здійснює фіксування судового провадження безпосередньо і, відповідно, бере участь у фіксуванні судового провадження опосередковано, а саме через секретаря судового засідання. Але відсутність нормативної регламентації процесуального статусу

² Лобойко Л. М. *Кримінальний процес: навчальний посібник* (Ваіте 2014) 21

секретаря судового засідання під час фіксування судового провадження призводить до того, що за його дії чи бездіяльність відповідає суд (суддя), який ухвалив рішення. Тоді виходить, що секретар судового засідання під час фіксування судового провадження має діяти від імені суду (судді), який розглядає справу. Але ж у такому випадку суд повинен мати процесуальні інструменти впливу на секретаря судового засідання, наприклад, шляхом визначення у кримінальному процесуальному законі його (секретаря судового засідання) прав та обов'язків саме щодо фіксування судового засідання.

На думку деяких учених, зокрема А. Т. Комзюка, В. М. Бевзенко, Р. С. Мельника, обов'язок секретаря судового засідання зводиться лише до вчинення дій обслуговуючого характеру, що спрощують процедуру розгляду та вирішення справи або ж забезпечують її нормальний перебіг¹.

Така позиція, на нашу думку, не є достатньо обґрунтованою, зокрема, через те, що секретар судового засідання згідно зі ст. 79 КПК підлягає відводу у випадках, установлених кримінальним процесуальним законом, а відтак, у цьому елементі його правового статусу він урівнюється з таким учасником судового провадження, як суд (судді). А тому роль обслуговуючого персоналу у процесі, відведена секретарю судового засідання вищезазначеними вченими, на нашу думку, не відповідає реальному статусу цього учасника кримінального процесу.

Крім того, якщо на сьогодні процедура фіксування судового провадження все ж таки не повністю технологічна і в ній присутній людський фактор в особі секретаря судового засідання, який, фіксуючи судові провадження, до того ж діє від імені суду, то і секретар судового засідання, у свою чергу, також повинен мати процесуальні інструменти задля забезпечення якості фіксування під час судового провадження. Лише констатації обов'язку здійснювати таке фіксування секретарем судового засідання не достатньо. Повноваження секретаря судового засідання щодо фіксування судового засідання, процедура її здійснення, послідовність його дій мають бути визначені кримінальним процесуальним законом. Із цього виведемо друге правило фіксування судового провадження: статус секретаря судового засідання під час фіксування судового провадження та його алгоритм

дій повинен бути визначений кримінальним процесуальним законом.

У ч. 4 ст. 107 КПК зазначено, що фіксування кримінального провадження в суді під час судового провадження є обов'язковим. У такий спосіб констатується імперативна вимога щодо фіксування судового провадження. Пунктом 2 ч. 1 ст. 103 КПК передбачена така форма фіксування кримінального провадження (судового, зокрема), як носій інформації, на якому за допомогою технічних засобів зафіксовані процесуальні дії. Діяльність секретаря судового засідання щодо створення такого носія кримінальним процесуальним законодавством не регламентована. Відтак, питання процедури його створення законодавцем знов залишено на розсуд секретаря судового засідання, що на практиці призводить до того, що в одному випадку секретар судового засідання створює технічний носій після кожного судового засідання, в іншому – створює технічний носій шляхом запису на нього всіх проведених судових засідань одночасно вже після винесення та проголошення судового рішення, що може мати наслідком втрату записів певних засідань або може вплинути на якість зафіксованої процесуальної інформації.

Відтак, доля всього кримінального провадження, судового рішення, яке є результатом процесуальної роботи суду, прокурора, потерпілого, обвинуваченого, захисника, експертів, спеціалістів, перекладачів, свідків, значною мірою залежить від суб'єктивних чинників (якості роботи, розсуду та відповідальності секретаря судового засідання тощо), що, на нашу думку, не є правильним. Тому обов'язок секретаря судового засідання здійснювати запис судового засідання одразу після його закінчення на матеріально-технічний носій (створювати такий носій) незалежно від того, чи закінчено воно процесуальним рішенням, чи оголошена перерва, має бути закріплено на законодавчому рівні. А в разі порушення такої вимоги законодавець мав би встановити відповідальність певної уповноваженої особи за такі дії чи бездіяльність. Виходячи з вищевикладеного, третім правилом є: матеріально-технічний носій, на якому зафіксований перебіг судового провадження, відповідальна особа зобов'язана створювати наприкінці кожного судового засідання.

Крім того, законодавчої регламентації потребує і формат, в якому створюється та зберігається технічний носій процесуально значимої інформації. Причому такий формат повинен бути однаковий для всіх стадій судового провадження, а також має

¹ Комзюк А. Т., Бевзенко В. М., Мельник Р. С. *Адміністративний процес України: навчальний посібник*. (Прецедент 2007) 182

бути заздалегідь відомим сторонам та учасникам судового провадження задля їхнього усвідомлення можливості відтворити зафіксовану інформацію, оскільки кримінальний процесуальний закон закріплює право учасників процесу отримувати запис судового засідання на будь-якій його стадії повністю чи частково (ч. 5 ст. 107 КПК). З метою уніфікації матеріально-технічних носіїв, на яких зафіксований перебіг судового провадження, законодавчо закріплені мають бути і вимоги до комплексів, що здійснюють процес запису. Дотримання цих вимог допоможе уніфікувати інформацію, отриману та зафіксовану в перебігу судового розгляду, що, у свою чергу, забезпечить можливість безперешкодного її використання особами, задіяними в судовому провадженні та в судах різних інстанцій. Виходячи з вищевикладеного, визначимо четверте правило: процесуальна інформація, яка міститься на матеріально-технічному носії, має бути зафіксована в певному форматі, який має бути заздалегідь відомий сторонам та учасникам судового провадження.

Окремою формою фіксування судового провадження є журнал судового засідання. Така форма фіксування судового засідання запроваджена КПК 2012 р. і прийшла на заміну протоколу судового засідання. У ст. 108 КПК зазначено, що під час судового засідання ведеться журнал судового засідання, який підписується секретарем. Ким саме ведеться такий журнал, зазначена стаття КПК не визначає. Однак, виходячи з логіки, якщо журнал судового засідання підписує секретар, то, відповідно, він же його і веде (хоча протокол судового засідання за КПК 1960 р., який вів секретар судового засідання, окрім останнього, мав підписати суддя). Через це на практиці маємо випадки, коли одні секретарі судового засідання в журналі судового засідання зазначають лише час і назву процесуальної дії, другі вносять короткий зміст показань учасників процесу, треті детально описують кожен проведений процесуальну дію і тощо. Таким чином, знову маємо ситуацію, коли кількість та повнота відомостей, що вносяться до журналу судового засідання, залежать від компетентності, відповідальності, а іноді і від бажання секретаря судового засідання. Крім того, суд (суддя), який за відсутності такого журналу судового засідання отримує скасоване судові рішення (вирок), не має жодних, передбачених законодавством процесуальних повноважень у будь-який спосіб впливати на обсяг зафіксованої в журналі судового засідання

процесуально значимої інформації, окрім як у не-процесуальний спосіб (шляхом усних роз'яснень, прохань та вимог), що, на наше переконання, є неприпустимим в діяльності суду.

Журнал судового засідання – це єдиний передбачений чинним процесуальним законодавством паперовий носій процесуально значимої інформації перебігу судового провадження. Але якщо журнал судового засідання фактично може стати роздрукований папір, на якому зазначено лише час та назву процесуальної дії, то яке процесуальне значення має це джерело процесуальної інформації? Очевидно, не дуже велике. А відтак, у разі пошкодження технічного носія, на якому зафіксовано судові провадження, навіть за наявності журналу судового засідання, відтворити весь його перебіг не виявляється можливим, що, по суті, нівелює значення такої процесуальної діяльності, як фіксування судового провадження. Таким чином, виходячи з вищевикладеного виводимо п'яте правило фіксування судового провадження: паперовий носій зафіксованої під час судового провадження інформації (будь то журнал судового засідання чи стенограма) має забезпечувати можливість точного відтворення інформації щодо перебігу судового провадження, яка міститься на матеріально технічному носії.

Частина 2 ст. 27 КПК містить загальне правило про відкритість розгляду кримінальних справ у суді та вичерпний перелік винятків із загального положення у вигляді випадків, коли саме є можливим закритий розгляд справи судом. Рішення про проведення судового засідання в закритому режимі є, по суті, законним обмеженням конституційного принципу гласності й можливе лише в чітко визначених законом випадках, а метою такого обмеження є захист інтересів неповнолітніх осіб з урахуванням особливостей їх психіки, недостатність соціальної зрілості та життєвого досвіду; охорона суспільної моралі та інтересів потерпілої особи у статевих злочинах; обмеження розголошення відомостей про особисте і сімейне життя або обставини, які принижують гідність особи, тобто захист конституційного права кожної особи на невтручання в її особисте життя; захист охоронюваної законом таємниці; необхідність забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у справі. А відтак, якщо кримінальний процесуальний закон визначає виключний перелік випадків, коли законно може бути обмежено принцип гласності, то необхідно також визначити і правовий режим

створення, зберігання та використання інформації, яка знаходиться на матеріально-технічному носії і містить відомості, отримані в умовах законного обмеження принципу гласності. Відповідно до ч. 4 ст. 27 КПК кримінальне провадження в закритому судовому засіданні суд здійснює з додержанням правил судочинства, передбачених цим Кодексом. Окремо для цих випадків правила судочинства чинним КПК не визначені, однак, ймовірно, маєтись на увазі дотримання процедури судового розгляду, яка передбачає, зокрема, повне фіксування судового провадження технічними засобами та ведення журналу судового засідання.

Закрите судове засідання – це окремий процесуальний режим (з певними, передбаченими кримінальним процесуальним законом обмеженнями засади гласності та відкритості, що передбачає право всіх громадян безпосередньо знайомитися в доступній формі з його перебігом, тобто отримувати з можливістю розповсюдження інформацію, яка безпосередньо пов'язана з реалізацією правових норм у сфері судочинства) ведення судового провадження чи його частини, який передбачає законне обмеження принципу гласності і, відповідно, обмеження прав, передбачених цією засадою.

А як бути з процесуальною інформацією про перебіг судового провадження, отриманою в умовах обмеженого доступу (закрите судове засідання або його частина), яка міститься на технічному носії та в журналі судового засідання? На нашу думку, відповідь очевидна і має бути викладена у шостому правилі фіксування судового провадження: технічний носій та журнал судового засідання, на яких зафіксована отримана в закритому судовому засіданні процесуальна інформація щодо перебігу судового провадження чи його частини, має створюватися, зберігатися та використовуватися в тому самому режимі, в якому таке засідання або його частина проводилися, тобто мати обмежений доступ.

Висновки. Дотримання основних правил фіксування судового провадження забезпечить високу якість не лише самої кримінальної процесуальної діяльності щодо фіксування судового провадження, а й дасть можливість уникнути процесуальних порушень під час перебігу судового розгляду, внаслідок чого можуть бути порушені права, свободи та законні інтереси учасників процесу та/або які можуть потягнути скасування судового рішення.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Zelenetskiy, V. S., Loboiko, L. M. *Dosledstvennyiy ugovolnyiy protsess*. (ООО «Shidniy vidavnichiy dim» 2012) (in Ukrainian)
2. Loboiko, L. M. *Kryminalnyi protses: navchalnyi posibnyk*. (Vaite 2014) (in Ukrainian)
3. Komziuk, A. T., Bevzenko, V. M., Melnyk, R. S. *Administratyvnyi protses Ukrainy: navchalnyi posibnyk*. (Pretsedent 2007) (in Ukrainian)

Березюк В. В. Основні правила фіксування судового провадження

Стаття присвячена дослідженню проблемних питань процесуального порядку фіксування судового провадження, яке визначено конституційною засадою кримінального провадження, та його законодавчої регламентації. Звертається увага на залежність якості фіксування судового провадження від суб'єктивних та об'єктивних факторів та необхідність процесуальної регламентації порядку фіксування судового провадження. У статті сформульовано науковий результат у вигляді авторського визначення основних правил фіксування судового провадження, за умови дотримання яких має бути підвищена якість кримінальної процесуальної діяльності щодо фіксування судового провадження, що, у свою чергу, має забезпечити високий рівень, дотримання прав, свобод і законних інтересів учасників судового провадження у кримінальному процесі та можливість відновлення цих прав у разі порушення.

Ключові слова: кримінальне судочинство, процесуальний порядок, фіксування судового провадження, правила фіксування судового провадження, належна якість процедури, основні засади судочинства.

Березюк В. В. Основные правила фиксации судебного производства

Статья посвящена исследованию проблемных вопросов процессуального порядка фиксации судебного производства, которое определено конституционным принципом уголовного производства, и его законодательной

регламентации. Обращается внимание на зависимость качества фиксации судебного производства от субъективных и объективных факторов и необходимость процессуальной регламентации порядка фиксации судебного производства. В статье сформулирован научный результат в виде авторского определения основных правил фиксации судебного производства, при условии соблюдения которых должно быть повышено качество уголовной процессуальной деятельности по фиксации судебного производства, что, в свою очередь, должно обеспечить высокий уровень соблюдения прав, свобод и законных интересов участников судебного производства в уголовном процессе и возможность восстановления этих прав в случае их нарушения.

Ключевые слова: уголовное судопроизводство, процессуальный порядок, фиксация уголовного производства, правила фиксации судебного производства, надлежащее качество процедуры, основные принципы судопроизводства.

Berezyuk V. V. Basic rules for recording court proceedings

The article is devoted to the study of problematic issues of the procedural order of fixation of court proceedings, which is determined by the constitutional principle of criminal proceedings and its legislative regulation. It draws attention to the dependence of quality of court proceedings fixation on subjective and objective factors and necessity of procedural regulation of court proceedings fixation procedure. The article formulates the scientific result in the form of the author's definition of the basic rules of fixation of court proceedings. In particular, such as: full recording should be carried out at all stages of criminal proceedings without exception; the status of the court clerk at the record of court proceedings and his algorithm of action must be determined by criminal procedural law; the material carrier on which the course of court proceedings is recorded, the responsible person is obliged to create at the end of each court session; the procedural information contained on the logistical medium must be recorded in a certain format, which must be known in advance to the parties and participants in the court proceedings; the paper media recorded during the court proceedings (be it a court log or a transcript) should enable accurate reproduction of the court proceedings information contained in the material carrier; the technical medium and log of the court at which the procedural information regarding the course of the court proceedings or part thereof, recorded in closed court proceedings, should be created, stored and used in the same mode in which such a court or part thereof was held, that is to say, restricted access. If the above rules are adhered to, the quality of criminal proceedings concerning the recording of court proceedings should be improved, which in turn should ensure a high level of respect for rights, freedoms and legitimate interests of participants of court proceedings in criminal proceedings, and the possibility of restoration of these rights in case of violation.

Keywords: criminal proceedings, appointment, fixing of criminal proceedings, proper quality of procedure, basic principles of legal proceedings.

Ю. В. Лимаренко, аспірантка відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса, НАПрН України

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ БОРОТЬБИ З ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ОПИТУВАННЯ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Постановка проблеми. Домашнє насильство – явище, що бере свій початок від часів виникнення інституту сім'ї, існує зараз та, швидше за все, не буде викоренено в найближчому майбутньому. Характеризуючись масовістю вчинення, домашнє насильство вже давно вийшло за рамки приватних відносин завдяки трансформації сприйняття суспільством цієї проблеми.

Домашнє насильство – проблема, про яку необхідно говорити та вирішувати її на всіх рівнях держави та суспільства. Усвідомлення правоохоронцями небезпечності вчинення домашнього насильства та їх готовність прийти на допомогу потерпілій особі може врятувати життя багатьом тим із них, що звертаються до правоохоронних органів.

Актуальність проведеного нами дослідження є безперечною, оскільки на цей час відсутні регіональні дослідження думки працівників правоохоронних органів м. Харкова та Харківської області. Однак це є необхідним у питанні розробки заходів запобігання та протидії домашньому насильству.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню питань запобігання та протидії домашньому насильству присвятили свої роботи такі вчені, як А. Б. Блага, О. В. Бойко, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, Н. О. Гуторова, О. М. Джу́жа, Л. Келлі, Л. В. Крижна, М. Г. Кузнецов, О. Г. Кулик, К. Б. Левченко, І. В. Опришко, Г. О. Христова, Д. А. Шестаков, О. Д. Шинкаренко та ін.

Метою статті є дослідження результатів анонімного анкетування працівників поліції для більш ретельного вивчення практичної сторони питання та вдосконалення заходів запобігання та протидії домашньому насильству.

Виклад основного матеріалу. Після вчинення домашнього насильства першим, з ким жертва спілкується, є працівник поліції, який має врахо-

увати вразливий стан особи. Таким чином, правоохоронці стають першоджерелами важливої інформації, яка допомагає припинити акт насильства, ізолювати жертву від нападника, а в подальшому притягнути агресора до відповідальності.

З метою встановлення думки працівників правоохоронних органів, які займаються припиненням фактів домашнього насильства, щодо шляхів і напрямів подолання насильства в сім'ї нами було проведено анонімне анкетування 133 працівників секторів превенції відділів та відділень поліції ГУНП у Харківській області. Основним критерієм відбору респондентів була їх безпосередня робота із випадками домашнього насильства в м. Харкові та Харківській області.

Як відомо, Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» було прийнято 7 грудня 2017 р. Ним уведено термін «домашнє насильство» та описано можливі форми його прояву. Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами», який набрав чинності 11 січня 2019 р. до Кримінального кодексу України було внесено ст. 126¹ «Домашнє насильство». У цьому зв'язку першим завданням стало з'ясування думки правоохоронців щодо криміналізації вказаного діяння. Більшість респондентів (85%) позитивно ставляться до цього факту. П'ятнадцять відсотків опитаних негативно ставляться до внесення такої статті до Кримінального кодексу України і вважають, що адміністративної відповідальності для кривдників було б достатньо.

Чи є домашнє насильство приватною справою? Третина опитаних харківських поліцейських

вважає, що це справа, яка не повинна виходити за межі сім'ї. Вони пояснюють свою думку тим, що до моменту завдання тілесних ушкоджень всі сімейні сварки залишаються за зачиненими дверима. Необхідність втручання поліції у сімейні конфлікти вони вбачають у випадках звернення до правоохоронних органів лише членів сім'ї та наявності тяжких наслідків. Тобто, якщо до правоохоронних органів звертаються сторонні особи, які стали свідками насильства, наприклад сусіди, то втручання не є обов'язковим. Якщо жертва не зазнала тілесних ушкоджень, а лише потерпає від психологічного пресингу, від позбавлення коштів для існування, можливості працювати або навчатися, від можливості спілкуватися з друзями або взагалі позбавлена контактів з усім зовнішнім світом, то це «не є вагомими причинами» для поліцейського втручання. Хоча більшість респондентів підтримують думку щодо публічності домашнього насильства.

З моменту криміналізації домашнього насильства пройшло не надто багато часу, але навіть зараз у працівників Національної поліції, які виїжджають на виклики з приводу домашнього насильства, сформувалася певна думка стосовно ефективності застосування санкції ст. 126¹ КК України до кривдників. Нагадаємо, що домашнє насильство карається громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до двох років.

Майже 91% респондентів вважають, що санкцією ст. 126¹ КК України досягається мета запобігання і протидії домашньому насильству, 7,5% не погоджуються з цим і 2,3% наголошують на тому, що норми статті взагалі не застосовуються. Думка останніх підтверджується кількістю заяв, які надходять до суду з вимогами зобов'язати певний районний відділ ГУНП у Харківській області внести відомості до ЄРДР та розпочати розслідування справи.

Застосуванню санкції статті передують сукупність заходів, що становлять механізм усунення проявів домашнього насильства. Одним з таких спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству є терміновий заборонний припис.

Терміновий заборонний припис виноситься кривднику уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України в разі існування безпосередньої загрози життю чи здоров'ю постраждалої особи з метою негайного припинення

домашнього насильства, недопущення його продовження чи повторного вчинення. У терміновому заборонному приписі може міститися зобов'язання щодо залишення, заборона на вхід та перебування в місці проживання (перебування) постраждалої особи, заборона в будь-який спосіб контактувати з постраждалою особою¹.

Реальність застосування заборонного припису викликає багато запитань. Тож цікавою видається думка поліцейських із цього приводу: чи є все ж таки терміновий заборонний припис належним заходом протидії домашньому насильству? Понад 80% респондентів позитивно оцінюють введення такого заходу до законодавства та практики правоохоронної діяльності. Але існують певні труднощі, на яких наголошують 19,5% опитаних.

Серед проблем, з якими найчастіше стикаються правоохоронці, лідируючі позиції займає відсутність детального порядку виконання такого заходу протидії домашньому насильству. Його реалізації не допомагає навіть наявність Порядку винесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового заборонного припису стосовно кривдника, затвердженого наказом МВС України від 1 серпня 2018 р. № 654. За 2018 р. у м. Харкові та Харківській обл. було винесено лише 9 термінових заборонних приписів стосовно кривдників, що становить 0,1% із 6 651 зареєстрованого виклику.

Терміновий заборонний припис повинен вноситися працівником уповноваженого підрозділу органів Національної поліції України за власною ініціативою, або за заявою постраждалої особи після проведення оцінки ризиків з метою гарантування безпеки постраждалій особі.

Оцінка ризиків здійснюється відповідно до Порядку проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства, затвердженого Наказом Міністерства соціальної політики України та МВС України від 13 березня 2019 р. № 369/180. Метою проведення оцінки ризиків є визначення імовірності продовження або повторного вчинення домашнього насильства в конкретній ситуації шляхом заповнення форми оцінки ризиків за факторами небезпеки. Така форма містить 27 запитань стосовно попередньої, теперішньої та майбутньої обстановки в сім'ї та шкалу визначення рівня небезпеки. Форма заповнюється на основі відпо-

¹ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07 груд. 2017 р. № 2229. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення 04.11.2019)

відей за бесідою з постраждалою особою або її представником. Заповнивши форму, працівник уповноваженого підрозділу органів Національної поліції України визначає рівень небезпеки та приймає рішення щодо винесення або невинесення термінового заборонного припису. У разі «низького» та «середнього» рівнів небезпеки заборонний припис виноситься на розсуд поліцейського, якщо рівень небезпеки «високий», то припис виноситься обов'язково¹.

Інші питання, на яких акцентують увагу правоохоронці, є такими: відсутність належного контролю за кривдником і, як наслідок, безперешкодний доступ кривдника до постраждалої особи. Контроль за виконанням термінового заборонного припису покладено на уповноважені підрозділи органів Національної поліції України.

Відповідно до положень Порядку винесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового заборонного припису стосовно кривдника на заступника начальника уповноваженого підрозділу поліції, визначеного відповідальним згідно з наказом керівника цього підрозділу, покладаються обов'язки щодо контролю за додержанням вимог ведення:

- журналу видачі бланків термінових заборонних приписів стосовно кривдника;
- журналу обліку термінових заборонних приписів стосовно кривдника;
- журналу реєстрації повідомлень про місце тимчасового перебування кривдника, якому винесено терміновий заборонний припис².

Тобто вказаний Порядок містить положення щодо контролю лише стосовно реєстрації місця тимчасового перебування кривдника, якому винесено терміновий заборонний припис. Водночас у п. 6 ч. 1 ст. 10 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» зазначено, що до повноважень уповноважених підрозділів органів Національної поліції України у сфері запобігання та протидії домашньому насильству належить здійснення контролю за виконанням кривдниками спеціальних заходів протидії до-

машньому насильству протягом строку їх дії. Ця норма містить загальні положення і не має конкретизації.

Разом із тим п. 13 ч. 1 ст. 1 Закону однією зі складових профілактичного обліку визначає здійснення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України організаційно-практичних заходів щодо контролю за дотриманням кривдником тимчасових обмежень його прав та виконанням обов'язків, покладених на нього у зв'язку із вчиненням домашнього насильства.

Таким чином, законодавством визначено відповідальних осіб за здійснення контролюючих функцій, але не деталізовано процедуру такого контролю за поведінкою кривдника. Нормативно-правові акти не містять положень стосовно процесу недопущення контакту правопорушника з потерпілою стороною, його впливу на жертву, гарантування безпечного середовища для особи, яка зазнала домашнього насильства.

Перешкодою на шляху винесення термінового заборонного припису працівниками Національної поліції України в Харківській області, як і по всій території України, є впевненість частини правоохоронців у тому, що в разі, якщо особа, що вчинила домашнє насильство, є власником житла, з якого його необхідно виселити на 10 діб, то таке виселення є незаконним. Така позиція обґрунтовується колізіями, з якими стикаються поліцейські після прийняття нового Закону, Порядку та внесення змін до КК України.

Дійсно, положення стосовно виселення кривдника із житла, яке належить йому на праві приватної власності, суперечить деякою мірою нормам чинного законодавства. Відповідно до ст. 41 Конституції України кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю. Право приватної власності є непорушним. Зобов'язання залишити місце свого проживання кривдником на 10 днів є обмеженням права користування власністю і не ототожнюється з обмеженням права розпорядження. До того ж власник має право здати житло в оренду та навіть продати його, що створить для потерпілої особи лише додаткові незручності, замість безпечного середовища.

Отже, поліцейські наголошують на недосконалості законодавчого забезпечення виконання термінового заборонного припису.

Також дискусійним є питання щодо місця перебування кривдника після винесення йому заборонного припису протягом 10 днів. У разі відмови добровільно залишити місце перебування жертви

¹ Порядок проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства: затв. наказом М-ва соціальної політики України та М-вом внутрішніх справ України від 13 березня 2019 р. № 369/180. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0333-19#n15> (дата звернення 04.11.2019)

² Порядок винесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового заборонного припису стосовно кривдника: затв. наказом М-ва внутрішніх справ України від 01 серпня 2018 р. № 654. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0965-18> (дата звернення 04.11.2019)

працівники поліції мають право застосовувати заходи примусового характеру. Однак у законодавстві відсутні вказівки стосовно того, де весь цей час має знаходитися виселена особа. Цілком імовірно, вона залишатиметься на вулиці, якщо не має іншого приміщення або не має можливості знайти інше житло. Віддаючи пріоритет безпеці постраждалої особи, впровадження термінового виселення, безперечно, є дієвим інструментом моментальної ізоляції від агресивного нападника. Але водночас воно може спровокувати проблеми зі здоров'ям та навіть смерть кривдника в разі виселення в зимовий час без надання іншого помешкання. Вісімнадцять відсотків респондентів вважають, що пошуком тимчасового місця перебування має займатися сам кривдник. Це нібито його проблема, яку він повинен вирішити самостійно. Але, на наш погляд, це є завданням держави.

За результатами проведеного нами дослідження, майже 72% поліцейських секторів превенції відділів та відділень поліції ГУНП у Харківській області вважають, що належним місцем перебування кривдника в період дії заборони має бути спеціальний ізолятор, до якого можна помістити особу без відповідного рішення суду, оскільки домашнє насильство переважно вчиняється у вихідні та в нічний час.

Поміщення особи в такий ізолятор забезпечить жертву насильства від впливу кривдника і дасть поліції можливість цілодобового нагляду за його поведінкою. З одного боку, створення такого ізолятора вирішить питання стосовно контролю за виконанням заборонного припису, а з другого – фактично позбавить агресора свободи на 10 днів.

Виходом з такої ситуації може стати створення спеціальних притулків для кривдників на час дії заборони з обов'язковим проходженням останніми програми для кривдників. Під час перебування в такому притулку особа має навчитися вирішувати конфлікти без застосування насильницьких методів та контролювати спалахи гніву. У разі створення таких притулків питанням, що потребуватиме обов'язкового вирішення, буде виділення відповідного фінансування для їх створення. Відповідно до Типового положення про притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі, притулки фінансуються за рахунок коштів засновника та інших джерел, не заборонених законодавством. Засновником є місцевий орган виконавчої влади, орган місцевого

самоврядування [6]¹. Таким чином, фінансування притулку для кривдників може здійснюватиметься за рахунок коштів місцевого бюджету. Але наразі це питання залишається невирішеним та потребує подальшого дослідження.

Висновки. Проаналізувавши отриману інформацію, можна зробити такі висновки.

1. Криміналізація домашнього насильства підтримується більшістю опитаних поліцейських. У цьому питанні важливим є усвідомлення правоохоронцями та суспільством у цілому того факту, що домашнє насильство не можна ігнорувати, байдуже проходити повз та відмовляти в допомозі. Жертва, яка зазнала насильства з боку рідної людини та наважилася звернутися до поліції, зробила великий крок, який потребує підтримки. Рішучі дії поліції запевняють постраждалу особу в тому, що їй є на кого розраховувати і що вона не залишиться зі своєю проблемою сам на сам.

2. Запровадження термінового заборонного припису в процесі протидії домашньому насильству – важливий та необхідний крок для забезпечення жертви від кривдника. Дієвість такого спеціального заходу доведена практикою застосування багатьох розвинених країн, але в Україні загалом та в Харківському регіоні, зокрема, поліція ставиться з обережністю до винесення заборонного припису.

3. На перший погляд, можна зробити висновок про невисокий або середній рівні небезпеки в сім'ях, які звернулися до поліції. Це стало причиною відмови у винесенні заборонного припису або застосуванні будь-яких інших захисних дій. Однак маємо справу з небажанням поліцейських брати на себе відповідальність за винесення таких заборонних приписів через недосконалість законодавчої бази, механізму виконання такого припису кривдником, контролю за його поведінкою, неможливість повної ізоляції жертви від нападника та існування можливості для кривдника подати позов до суду з вимогою усунути перешкоди в здійсненні ним права користування та розпорядження своїм майном, яке йому надає цивільне законодавство.

4. Питання тимчасового місця перебування кривдника потребує негайного законодавчого вирішення, оскільки неможливо досягти відчутного результату запобігання домашньому насильству.

¹ Про затвердження Типового положення про притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі: постанова Каб. Міністрів України від 22.08.2018 р. №655. *Офіційний вісник України*. 2018. №68. Ст. 2310.

REFERENCES

*List of legal documents***Legislation**

1. Pro zapobihannia ta protydiuu domashnomu nasylstvu : Zakon Ukrainy vid 07 hrud. 2017 r. №2229. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (in Ukrainian)
2. Poriadok provedennia otsinky ryzykiv vchynennia domashnoho nasylstva: zatv. nakazom M-va sotsialnoi polityky Ukrainy ta M-vom vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 13 bereznia 2019 r. № 369/180. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0333-19#n15> (in Ukrainian)
3. Poriadok vynesennia upovnovazhenymy pidrozdilamy orhaniv Natsionalnoi politsii Ukrainy terminovoho zaboronnoho prypysu stosovno kryvdnyka: zatv. nakazom M-va vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 01 serpnia 2018 r. №654. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0965-18> (in Ukrainian)
4. Pro zatverdzhennia Typovoho polozhennia pro prytulok dlia osib, yaki postrazhdaly vid domashnoho nasylstva ta/ abo nasylstva za oznakoiu staty: postanova Kab. Ministriv Ukrainy vid 22.08.2018 r. №655. Ofitsiyni visnyk Ukrainy. 2018. №68. St. 2310. (in Ukrainian)

Лимаренко Ю. С. Проблемні питання боротьби з домашнім насильством (за результатами опитування працівників правоохоронних органів Харківської області)

У статті розглядаються результати анкетування працівників секторів превенції відділів та відділень поліції ГУНП в Харківській області щодо їх ставлення до криміналізації домашнього насильства, його публічності, винесення та реалізації термінового заборонного припису. Метою статті є дослідження думки працівників поліції для більш ретельного вивчення практичної сторони питання та вдосконалення заходів запобігання та протидії домашньому насильству.

У статті виділено прогалини, що існують на сьогодні в законодавстві, яке регулює питання запобігання домашньому насильству. Через недосконалість законодавчого забезпечення працівники поліції з обережністю ставляться до застосування термінового заборонного припису як до заходу протидії домашньому насильству. Така ситуація зумовлена й досі не вирішеним питанням щодо місця перебування кривдника у разі винесення йому такого припису.

Автор пропонує такі заходи для покращення ситуації запобігання та протидії домашньому насильству: усунути колізії в законодавстві, які перешкоджають поліцейським виконувати свої обов'язки зі здійснення заходів протидії домашньому насильству; створити притулки для кривдників за аналогією притулків для осіб, які постраждали від насильства; досягти нульової толерантності до домашнього насильства в суспільстві шляхом.

Ключові слова: домашнє насильство, криміналізація, терміновий заборонний припис, кривдник.

Лимаренко Ю. С. Проблемные вопросы борьбы с домашним насилием (по результатам опроса сотрудников правоохранительных органов Харьковской области)

В статье рассматриваются результаты анкетирования работников секторов превенции отделов и отделений полиции ГУНП в Харьковской области по вопросу их отношения к криминализации домашнего насилия, его публичности, проблем вынесения и реализации срочного запретительного предписания. Целью статьи является исследование мнение сотрудников полиции для более тщательного изучения практической стороны вопроса и совершенствования мер предупреждения и противодействия домашнему насилию.

В статье выделены пробелы, которые существуют сегодня в законодательстве, регулирующем вопросы предотвращения домашнего насилия. Из-за несовершенства законодательного обеспечения работники полиции с осторожностью относятся к применению срочного запретительного предписания как средству противодействия домашнему насилию. Такая ситуация обусловлена до сих пор не решенным вопросом места пребывания обидчика в случае вынесения ему такого предписания.

Автор предлагает следующие меры для улучшения ситуации предотвращения и противодействия домашнему насилию: устранить коллизии в законодательстве, которые препятствуют полицейским выполнять свои обязанности по осуществлению мер противодействия домашнему насилию; создать приюты для обидчиков по аналогии приютов для лиц, пострадавших от насилия; достичь нулевой толерантности к домашнему насилию в обществе.

Ключевые слова: домашнее насилие, криминализация, срочное запретительное предписание, обидчик.

Lymarenko Yu. S. Problematic issues of combating domestic violence (according to the results of a survey of law enforcement officers of Kharkiv region)

The article deals with results of questioning of the employees of the prevention departments and police departments of MDNP in the Kharkiv region regarding their attitude to the criminalization of domestic violence, its publicity, problems of issuing and implementing urgent barring order. The aim of the article is to study the results of an anonymous questioning of police officers to more thoroughly study the practical side of the issue and improve measures to prevent and combat domestic violence.

The article highlights the gaps that exist today in the legislation governing the prevention of domestic violence. Due to imperfect legislative provisions, police officers are wary of using an urgent barring order as a means of countering domestic violence. This situation is due to the still unresolved issue of the location of the offender in the event of the issuance of such an order.

The lack of proper control over the offender and his unhindered access to the victim is also a huge problem today. The legislation defines persons responsible for exercising controlling functions over the behavior of the abuser, but there are not any norms governing the procedure for this control. The absence of norms that detail the process of minimizing or completely eliminating contact between the abuser and the victim, the impossibility of its impact on the life and health of the victim, gives rise to repeated domestic violence with serious consequences.

The author proposes the following measures to improve the situation of preventing and combating domestic violence: eliminate conflicts in the law that prevent police officers from fulfilling their obligations to implement measures to combat domestic violence; detail the process of control and monitoring the behavior of the offender to eradicate his detrimental effect on the victim; create shelters for abusers by analogy with shelters for victims of violence; to achieve zero tolerance for domestic violence in society.

Keywords: *domestic violence, criminalization, urgent barring order, offender.*

С. О. Муха, аспірант кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ПІДСТАВИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ З ПЕРЕДАЧЕЮ ОСОБИ НА ПОРУКИ

Постановка проблеми. Віднесення звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки до дискреційних повноважень суду має передбачати наявність у національному законодавстві достатньої чіткості визначення межі та способу здійснення відповідного права з метою забезпечення громадянам того мінімального рівня захисту, на який вони мають право згідно з принципом верховенства права в демократичному суспільстві. Водночас формулювання підстав застосування вказаного виду звільнення від кримінальної відповідальності у ст. 47 Кримінального кодексу України (далі – КК) законодавцем здійснено з використанням оціночних понять, які не мають нормативного закріплення, що в сукупності з іншими обставинами породжує певні протиріччя у судовій практиці та численні дискусії на теоретичному рівні.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Поняття та зміст підстав звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки піддавалися вивченню багатьма вченими, зокрема Ю. В. Бауліним, Г. Б. Віттенбергом, О. О. Дудоровим, С. Г. Келіною, Є. С. Назимком, Т. Б. Ніколаєнко, Н. Є. Рогатинською та ін.

Метою цієї статті є визначення підстав звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки.

Виклад основних положень. У попередніх публікаціях нами вже обґрунтовувалося, що підставами звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки є: 1) *щире каяття особи, яка вчинила злочин*; 2) *наявність клопотання підприємства, установи чи організації про взяття особи на поруки*¹.

¹ Муха С, 'Передумова звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки' (2019) 37 Питання боротьби зі злочинністю 135–136.

Стосовно першої підстави у кримінально-правовій теорії вчені нерідко звертаються до тлумачення поняття «щире каяття», адже його значення не обмежується лише положеннями ст. 47 КК. Зокрема, законодавець розглядає щире каяття як обов'язкову складову дійового каяття (ст. 45 КК), обставину, що пом'якшує покарання (п. 1 ч. 1 ст. 66 КК), а також як умову звільнення неповнолітнього від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ч. 1 ст. 105 КК).

За своїм змістом щире каяття є відображенням внутрішнього (психічного) стану особи, основою якого є глибокі внутрішні переживання того, що сталося, моральне засудження своєї злочинної поведінки, усвідомлення вини, почуття сорому, докорів сумління². М. Є. Григор'єва вказує, що викликати подібний стан можуть і такі відчуття, як совість, усвідомлення й розуміння відповідальності за вчинений злочин, громадянський обов'язок, повага до суспільних норм і правил поведінки, норм моральності і закону тощо³. Каяття завжди означає перелом у свідомості винного, викликає в ньому прагнення заглибити і спокутувати свою провину, рішучість не вчиняти злочин у майбутньому⁴.

Водночас у випадку звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі ст. 47 КК щире розкаяння має свідчити про її *бажання спокутувати провину перед колективом підприємства, установи чи організації та виправити свою*

² Нікіфорова Т, 'Проблеми змісту деяких обставин, які пом'якшують покарання, передбачених ч.1 ст.66 КК України' (2008) 3 Форум права 380–387 <http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2008_3_55> (дата звернення 12.03.2020).

³ Григор'єва М, 'Звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дійовим каяттям' (дис канд юрид наук, Нац юрид акад. України ім Я Мудрого 2007) 148.

⁴ Гуляев А, 'Чистосердечное раскаяние лица, совершившего преступление' (1991) 13 Советская юстиция 6.

поведінку¹. На цю обставину також звернув увагу Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ (далі – ВССУ) у справі № 5-5128км13 (ухвала від 17 грудня 2013 р.), який у мотивувальній частині свого рішення серед обов'язкових ознак щирого каяття в контексті ст. 47 КК назвав визнання особою своєї вини, осуд свого вчинку й щиросердне запевнення трудового колективу в тому, що вона виправдає його довіру, не ухилитиметься від заходів виховного характеру та не порушуватиме громадський порядок².

Практика доводить, що основною формою прояву щирого каяття є *повне визнання особою своєї вини та правдива розповідь про всі відомі їй обставини вчиненого злочину*. Якщо особа приховує суттєві обставини вчиненого злочину, що значно ускладнює його розкриття, визнає свою вину лише частково для того, щоб уникнути справедливого покарання, її каяття не можна визнати щирим, справжнім³.

Зокрема, Касаційний кримінальний суд Верховного Суду (далі – ККС ВС) неодноразово називав твердження судів першої інстанції про наявність в особи щирого каяття формальними з тих підстав, що визнання вини мало місце лише на стадії судових дебатів під тиском досліджених у суді доказів⁴. Аналогічну оцінку апеляційні суди надавали каяттю особи, встановлення якого попередніми судами обмежувалося лише з'ясуванням його наявності в обвинуваченого, який до того ж не визнавав свою провину на досудовому розслідуванні⁵. Хоча мали

місце випадки, коли відмова надавати показання у кримінальному провадженні на досудовому розслідуванні з посиланням на положення статей 62, 63 Конституції про презумпцію невинуватості та відсутність відповідальності за відмову від надання показань щодо себе судом не вважалася такою, що свідчить про відсутність в особі щирого каяття⁶.

Також ККС ВС наголошує на тому, що розкаяння насамперед має виражатися в *намаганні особи відшкодувати завдані злочином збитки, бажанні виправити наслідки вчиненого*⁷. Водночас зустрічаються судові рішення, в яких помилково стверджується про відсутність щирого каяття, якщо завдана шкода не була відшкодована. Так, Біловодським районним судом Луганської області у справі № 408/1982/17-к (ухвала від 19 травня 2017 р.) з указаних мотивів відмовлено у задоволенні клопотання прокурора про звільнення неповнолітньої від кримінальної відповідальності у зв'язку з її передачею на поруки колективу Біловодської загальноосвітньої школи I–III ступенів. Разом із тим із тексту ухвали вбачається, що винна особа висловила готовність, за можливості, за допомогою матері добровільно відшкодувати майнову шкоду потерпілій⁸. Проте судом не було

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67158090> (дата звернення 04.05.2019); ухвала Апеляційного суду Миколаївської області від 24 квітня 2018 р. у справі № 483/1729/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73613792> (дата звернення 04.05.2019).

⁶ Ухвала Апеляційного суду Івано-Франківської області від 22 лютого 2017 р. у справі № 348/327/16-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64872581> (дата звернення 04.05.2019).

⁷ Постанова Касаційного кримінального суду Верховного суду від 22 березня 2018 р. у справі № 759/7784/15-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73029783> (дата звернення 04.05.2019); постанова Касаційного кримінального суду Верховного суду від 29 листопада 2018 р. у справі № 536/159/16-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78330117> (дата звернення 04.05.2019); постанова Касаційного кримінального суду Верховного суду від 28 березня 2019 р. у справі № 588/678/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80919040> (дата звернення 04.05.2019); постанова Касаційного кримінального суду Верховного суду від 22 листопада 2018 р. у справі № 331/5313/16-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78299029> (дата звернення 04.05.2019), постанова Касаційного кримінального суду Верховного суду від 11 квітня 2019 р. у справі № 440/1659/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81234929> (дата звернення 04.05.2019), постанова Касаційного кримінального суду Верховного суду від 19 липня 2018 р. у справі № 134/890/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75473858> (дата звернення 04.05.2019) та інші.

⁸ Ухвала Біловодського районного суду Луганської області від 19 травня 2017 р. у справі № 408/1982/17-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66811923> (дата звернення 04.05.2019).

¹ Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності: постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05> (дата звернення: 12.03.2020).

² Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17 грудня 2013 р. у справі № 5-5128км13. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/37346858> (дата звернення 04.05.2019).

³ Щепоткіна В (упоряд), *Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо призначення покарання* (Київ 2019) 21.

⁴ Постанова Касаційного кримінального суду Верховного суду від 22 листопада 2018 р. у справі № 331/5313/16-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78299029> (дата звернення 04.05.2019), постанова Касаційного кримінального суду Верховного суду від 04 квітня 2019 р. у справі № 750/11386/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81107647> (дата звернення 04.05.2019).

⁵ Ухвала Апеляційного суду Волинської області від 05 вересня 2017 р. у справі № 161/1536/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/68712004> (дата звернення 04.05.2019); ухвала Апеляційного суду Волинської області від 09 червня 2017 р. у справі № 167/43/17. URL:

надано належної оцінки цьому факту. У подальшому, скасовуючи зазначене рішення місцевого суду, Апеляційний суд Луганської області вказав, що мало місце неправильне застосування закону про кримінальну відповідальність, оскільки ст. 47 КК не містить обов'язкової умови відшкодування шкоди, завданої злочиним¹.

Також вважаємо помилковою позицію, коли наявність розкаяння, крім добровільного відшкодування шкоди, фактично так само ставиться в залежність від наявності таких обставин, як з'явлення із зізнанням, сприяння розкриттю чи розслідуванню злочину тощо².

Так, по-перше, виходячи з положень статей 45, 66 КК вищевказані види посткримінальної поведінки мають самостійне кримінально-правове значення, оскільки перелічені в законі поряд із щирим каяттям, а тому можуть бути лише додатковими критеріями оцінки каяття як щирого. По-друге, за ними одними неможливо встановити, чи дійсно людина жалкує про вчинене діяння, чи насправді вона усвідомила його небезпечність і негативну сутність, чи дійсно вона розкаюється, чи лише старанно імітує за допомогою цих дій щире каяття, насправді бажаючи лише досягти для себе звільнення від кримінальної відповідальності³.

Варто зазначити, що у вітчизняній доктрині кримінального права питання можливого виключення з положень КК про звільнення особи від кримінальної відповідальності такої умови, як щире каяття, підіймалося неодноразово. Серед головних причин для законодавчих змін слід відзначити складність встановлення на практиці щирості в емоційних переживаннях особи, яка вчинила злочин, а також в її посткримінальній поведінці. Можливими варіантами для заміни щирого каяття науковці називають з'явлення із зізнанням та повне визнання особою своєї вини⁴.

¹ Ухвала Апеляційного суду Луганської області від 06 липня 2017 р. у справі № 408/1982/17-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/67590830> (дата звернення 04.05.2019).

² Ухвала Апеляційного суду Херсонської області від 29 квітня 2016 р. у справі № 653/1154/15-к: URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57486099> (дата звернення 04.05.2019); ухвала Апеляційного суду Херсонської області від 22 лютого 2016 р. у справі № 661/1882/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/56055310> (дата звернення 04.05.2019).

³ Житний О, 'Щире каяття як умова звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із дійовим каяттям' (2002) 19 Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ 31–37 <http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2002_19_10> (дата звернення 12.03.2020)

⁴ Григор'єва М, 'Щире каяття як складовий елемент підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності'

На перший погляд, подібні пропозиції є доволі слушними, оскільки вказані обставини мають більш об'єктивний характер на відміну від щирого каяття, яке є явищем морально-психічним⁵. Однак з урахуванням наведеної практики ККС ВС запропоновані зміни до ст. 47 КК у цій частині наразі вважаємо передчасними. На користь такого висновку свідчить таке. Так, звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її передачею на поруки не є обов'язком суду. Тобто законодавець дає можливість суду керуватися власною правосвідомістю в прийнятті відповідного рішення, акцентуючи при цьому увагу саме на необхідності комплексної оцінки суб'єктивного ставлення винної особи до вчиненого злочину. Надання прерогативи поведінковому підходу, у свою чергу, матиме наслідком формалізацію передачі особи на поруки. Більше того, закріплення каяття як підстави такого звільнення відповідає також зарубіжному досвіду. Зокрема, відповідно до ст. 40 Кримінального кодексу Литовської Республіки серед підстав звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки є повне визнання особою своєї вини та каяття у вчиненні злочинного діяння.

Другою підставою звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки є наявність *клопотання колективу підприємства, установи, організації про передачу особи на поруки*. На відміну від першої, ця підстава є процесуальною за своїм характером, оскільки відображає форму волевиявлення того чи іншого колективу про готовність взяти особу на поруки з метою її подальшого виправлення та попередження вчинення нових злочинів.

Вказане клопотання є зверненням колективу, прийнятого на його загальних зборах, до слідчого, прокурора або суду з мотивованим проханням звільнити певну особу члена колективу від кримінальної відповідальності за вчинений нею злочин та визначенням взаємних зобов'язань колективу і цієї особи протягом строку порук: колектив зобов'язується взяти особу під контроль і здійснювати щодо неї заходи виховного характеру, а ця особа, у свою чергу, зобов'язується виправдати довіру колективу законослухняною

(2006) 33 Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ 196–201. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2006_33_30> (дата звернення 12.03.2020); Житний О

⁵ Житний О

поведінкою та сумлінною працею на підприємстві, в установі або організації, не ухилитися від заходів виховного характеру колективу, дотримуватися правил співжиття в побуті та громадських місцях¹.

Необхідно зазначити, що чинним законодавством не визначено будь-яких обов'язкових вимог як до змісту, так і до форми самого клопотання колективу підприємства, установи, організації про взяття особи на поруки. Постановою Пленуму Верховного Суду України (далі – ВСУ) «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» від 23 грудня 2005 р. № 12 передбачено лише, що клопотання має бути оформлене протоколом загальних зборів колективу, який долучається до справи.

Водночас судова практика доводить, що клопотання колективу підприємства, установи, організації про передачу особи на поруки має містити чітке прохання звільнити особу від кримінальної відповідальності та передати її на поруки відповідному колективу із зазначенням вищевказаних взаємних зобов'язань колективу та правопорушника, а також обґрунтування прийнятого рішення. У протоколи загальних зборів колективу обов'язково відображається інформація щодо загальної (штатної) чисельності працівників підприємства, установи, організації та кількості присутніх членів колективу на самих зборах. Конкретизації заходів виховного характеру, періодичність їх здійснення колективом, визначення чітких методів їх контролю та реагування на порушення цих заходів у клопотанні не вимагається².

Разом із тим серед учених та правозастосовувачів і досі тривають гострі суперечки на предмет того, колектив якого саме підприємства, установи, організації має право брати особу на поруки. Так, відповідно до науково-практичного коментаря Загальної частини КК за загальною редакцією В. Я. Тація колектив підприємства, установи та організації, який має на увазі ст. 47 КК, утворюють особи, які своєю працею чи навчанням беруть участь у його (її) діяльності. При цьому такого колективу не утворюють члени громадського

об'єднання (профспілкової організації, політичної партії, різних товариств тощо)³.

Аналогічна позиція відображена й у низці судових рішень, у тому числі прийнятих ВСУ та ВССУ. Так, ухвалюючи рішення від 22 липня 2010 р. у справі № 5-1226км13 про задоволення касаційного подання заступника Генерального прокурора України про скасування постанови міськрайонного суду про звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її передачею на поруки Хмельницькому крайовому (обласному) козацькому товариству, колегія суддів судової палати ВСУ у кримінальних справах зауважила, що це товариство є громадським об'єднанням, члени якого за змістом закону не утворюють колективу підприємства, установи чи організації, який може взяти особу на поруки⁴. Такий аргумент покладено і в основу рішення ВССУ від 5 березня 2013 р. у справі № 5-1226км13, яким постановою суду першої інстанції про передачу особи на поруки громадському об'єднанню «Федерація волейболу м. Севастополя» скасовано у зв'язку з неправильним застосуванням закону про кримінальну відповідальність⁵.

Іншу думку із зазначеного питання викладено в науково-практичному коментарі КК за редакцією М. І. Мельника та М. І. Хавронюка, автори якого доводять, що з відповідним клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності також може звернутися колектив політичної партії або іншого громадського об'єднання, членом якого є той, хто вчинив злочин, оскільки у ст. 47 КК відсутнє застереження, що колектив має бути саме трудовим⁶.

Подібне тлумачення закону про кримінальну відповідальність також відображене в судовій практиці. Так, ВСУ ухвалою від 21 травня 2009 р. у справі № 5-1891км09 залишено без змін постанову Краснолиманського міського суду Донецької області від 19 травня 2008 р., якою особу,

³ Баулін Ю та ін., *Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар* (Право 2013) т 1, 185.

⁴ Ухвала Верховного Суду України від 22 липня 2010 р. у справі № 5-1890км10. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/10614320> (дата звернення 04.05.2019).

⁵ Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05 березня 2013 р. у справі № 5-1226км13. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/29972761> (дата звернення 04.05.2019).

⁶ Мельник М, Хавронюк М (ред), *Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України* (10-те вид, Дакор 2018) 140; Луценко Ю, *Звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України* (Право 2015) 103.

¹ Баулін Ю, *Вибрані праці* (Право 2013) 395; Луценко Ю, *Звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України* (Право 2015) 103

² Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 04.01.2017 р. у справі № 569/17360/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/63904732> (дата звернення 04.05.2019)

обвинувачену у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 367 КК, звільнено від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею її на поруки громадській організації «Краснолиманський територіальний комітет профспілки залізничників і транспортних будівельників України дорпрофсожа Донецької залізниці». У мотивувальній частині суд зазначив, що передача особи на поруки колективу громадської організації не є порушенням закону, оскільки зі змісту ст. 47 КК не випливає, що особа може бути передана на поруки лише трудовому колективу підприємства, установи чи організації або за місцем її навчання¹. Законність передачі особи на поруки громадській організації «Ветерани органів внутрішніх справ Білоцерківського МВ ГУ МВС України в Київській області» підтверджено й ухвалою ВССУ від 17 грудня 2013 р. у справі № 5-5128км13². Указану правову позицію також зайняв Старобільський районний суд Луганської області у справі № 431/3152/17 (ухвала від 27 липня 2017 р.), який передав обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 309 КК, на поруки політичній партії «Наш Край»³. Відповідно до третього підходу правом клопотати про взяття особи на поруки також наділені й територіальні громади в особі відповідних органів місцевого самоврядування. Зокрема, у справі № 173/760/16-к колегія суддів судової палати в кримінальних справах ВССУ в ухвалі від 6 березня 2017 р. погодилася з рішенням попередніх інстанцій, яким непрацюючого пенсіонера, обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 119 КК, передано на поруки територіальній громаді в особі Пушкарівської сільської ради. Відмовляючи в задоволенні касаційної скарги прокурора, суд зазначив, що відповідно до положень статей 1, 2, 6, 10, 16 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» сільська рада є представницьким органом місцевого самоврядування, яка складається з депутатів і відповідно до закону наділяється правом

представляти інтереси територіальної громади, тобто колективу жителів, об'єднаних постійним проживанням у межах села, і приймати рішення від їх імені. Сільська рада є юридичною особою, а тому виступає як організація, що об'єднує групу осіб мешканців села для спільної діяльності та задоволення спільних інтересів. Ураховуючи, що обвинувачений проживає на території указаної територіальної громади та відповідно є її членом, рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі ст. 47 КК визнано таким, що відповідає закону⁴. Аналогічне рішення прийнято ВСУ 30 листопада 2009 р. у справі № 5-4311км09⁵.

Для вітчизняної кримінально-правової доктрини та судової практики вказаного роду розбіжності не є новими, оскільки єдиною позицією щодо того, який колектив має право брати особу на поруки, не вдалося досягнути ще за часів дії Кримінального кодексу УРСР (далі – КК УРСР) від 28 грудня 1960 р. та інших колишніх союзних республік. Так, на той час відповідно до ст. 51 КК УРСР право клопотати про взяття особи на поруки належало громадським організаціям та трудовим колективам. Водночас із позиції І. М. Гуткіна, відповідним правом володіли не всі організації, а лише ті, до яких належав правопорушник. Окрім того, іншим членам організації ця особа також мала бути відомою в спільній праці або ж навчанні.⁶ Розділяв його погляди і В. Г. Степанов, який стверджував, що на поруки особа може бути передана виключно тій громадській організації, члени якої пов'язані спільністю трудового процесу⁷.

Інші науковці, зокрема, Г. А. Гальперін, Ф. А. Ползков, Г. А. Мендельсон, не виключали можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності на відповідній підставі навіть у разі відсутності в такої особи місця роботи (з поважних причин – за ред. Г. А. Мендельсона) або ж якщо вона не навчається. В указаних випадках

¹ Ухвала Верховного Суду України від 21 травня 2009 р. у справі № 5-1891км09: URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/3743947> (дата звернення 04.05.2019).

² Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05 березня 2013 р. у справі № 5-5128км13. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/29972761> (дата звернення 04.05.2019).

³ Ухвала Старобільського районного суду Луганської області від 27 липня 2017 р. у справі № 431/3152/17: URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/68012657> (дата звернення 04.05.2019).

⁴ Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 06 березня 2017 р. у справі № 173/760/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/65169622> (дата звернення 24.11.2019).

⁵ Ухвала Верховного Суду України від 10 листопада 2009 р. у справі № 5-4311км09. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/6820556> (дата звернення 24.11.2019).

⁶ Гуткін І, *Передача на поруки органами дознання: учебное пособие* (ВШ МВД РСФСР 1961) 25.

⁷ Степанов В, 'Передача на поруки в советском уголовном процессе' (автореф дис канд юрид наук, Ленинградский гос ун-т 1966) 12

на поруки їх могли брати квартальні чи будинкові комітети, громадські організації за місцем мешкання особи¹.

Виходячи з чинних положень кримінального і кримінального процесуального законодавства, вважаємо, що на нормативно-правовому рівні не передбачено будь-яких формальних обмежень у праві громадських організацій брати особу на поруки, оскільки сполучення слів «підприємство, установа, організація» законодавцем фактично використовується як мовне кліше для позначення будь-якої юридичної особи, створеної відповідно до закону незалежно від організаційно-правової форми. Водночас, урахувавши той факт, що звільнення від кримінальної відповідальності за ст. 47 КК передбачає застосування до відповідної особи заходів виховного характеру, використання яких, у свою чергу, законодавчо регламентовано саме в діяльності трудових та педагогічних колективів, підтримуємо позицію прихильників більш вузького тлумачення положень ст. 47 КК, за яким зазначений колектив підприємства, установи, організації утворюють особи, які своєю працею чи навчанням беруть участь у його діяльності.

Віднесення до поняття колективу, який має право брати особу на поруки, територіальної громади, з нашої точки зору, також є помилковим, тому що громада не утворює юридичної особи публічного права. Більше того, вона не є колективом тієї чи іншої ради як представницького органу місцевого самоврядування. Згідно зі ст. 6 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» територіальна громада є первинним суб'єктом місцевого самоврядування, основним носієм його функцій та повноважень. Таким чином, на поруки сільській, селищній та міській радам можна передати виключно особу, яка є членом трудового колективу такої ради. Відповідна позиція також підтримується в сучасній судовій практиці².

¹ Гальперин И, Полозков Ф, *Участие общественности в советском уголовном процессе* (Госюриздат 1961) 46; Мендельсон Г, *Передача на поруки лиц, совершивших преступления, не являющие большой общественной опасности* (Моск. ун-т 1963) 39–40.

² Ухвала Апеляційного суду Закарпатської області від 21 червня 2018 р. у справі № 302/126/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74947631> (дата звернення 24.11.2019); ухвала Апеляційного суду Закарпатської області від 18 червня 2018 р. у справі № 302/19/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74790543> (дата звернення 24.11.2019); Ухвала Апеляційного суду Донецької області від 23 жовтня 2018 р. у справі № 243/6224/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77422556> (дата звернення 24.11.2019).

Крім того, клопотання про взяття особи на поруки має безпосередньо виходити від усього колективу підприємства, установи, організації або ж їх відокремленого підрозділу (філії, представництва тощо). Не можуть розглядатися як підстави звільнення від кримінальної відповідальності за ст. 47 КК клопотання колективу структурного підрозділу підприємства, установи, організації, а також окремої групи осіб, що не становлять організаційної єдності (близьких родичів, знайомих і т.д.). Здоволенню не мають підлягати навіть клопотання керівників підприємств, установ, організації про передачу особи на поруки. Як справедливо зауважив Г. Б. Віттенберг, справа не в тому, що цим органам не можна довіряти, важливим є той факт, що особа передається на поруки саме колективу, який має усвідомлювати всю відповідальність за взяті на себе обов'язків з виправлення та перевиховання правопорушника³.

Однак у супереч вищевказаній вимозі продовжують мати місце випадки неправильного застосування закону. Так, Апеляційним судом Дніпропетровської області у справі № 211/3740/15-к 27 жовтня 2016 р. на підставі апеляційної скарги прокурора було скасовано ухвалу Довгинцівського районного суду м. Кривого Рогу, якою обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 185 КК, звільнено від кримінальної відповідальності у зв'язку з його передачею на поруки колективу бригади поїзда Криворізької пасажирської вагонної дільниці, яка є структурним підрозділом регіональної філії «Придніпровська залізниця» ПАТ «Українська Залізниця». Апеляційний суд погодився з доводами прокурора, що винний перебував у трудових відносинах саме з Криворізькою пасажирською вагонною дільницею, а не бригадою поїзду, тому клопотання про передачу особи на поруки мало бути подано колективом відокремленого структурного підрозділу регіональної філії ПАТ «Українська Залізниця»⁴. Аналогічне порушення допущено Дрогобицьким міськрайонним судом Львівської області, яким особу передано на поруки одній із навчальних груп державного вищого на-

³ Віттенберг Г, 'Освобождение от уголовной ответственности и наказания с применением мер общественного воздействия' (дис д-ра юрид наук, б/и 1969).

⁴ Ухвала Апеляційного суду Дніпропетровської області від 27 жовтня 2016 р. у справі № 211/3740/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/62259182> (дата звернення 04.05.2019).

вчального закладу «Дрогобицький коледж нафти і газу». Скасовуючи рішення зазначеного суду, Апеляційний суд Львівської області ухвалою від 16 березня 2018 р. у справі № 442/3930/17 підкреслив, що в цьому випадку звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі ст. 47 КК України могло бути прийняте лише за результатами розгляду клопотання загальних зборів усього колективу ДВНЗ «Дрогобицький коледж нафти і газу», а не однієї групи¹.

Ураховуючи вищевикладене, значення клопотання про передачу особу на поруки не обмежується його роллю процесуальної підстави звільнення від кримінальної відповідальності, це добровільно дане зобов'язання колективу вжити вичерпних заходів виховного характеру до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, з метою забезпечення її виправлення. При цьому, ведучи мову про досягнення цілей звільнення від кримінальної відповідальності, доволі дискусійним залишається питання щодо можливості передачі на поруки винного за наявності особливих відносин між ним і колективом, зокрема, у випадку, коли такою особою є керівник підприємства, установи або організації.

Відповідно до правової позиції ККС ВС у справі № 187/1221/16-к (ухвала від 19 червня 2018 р.) перебування особи на керівних посадах в установі, колективу якої вона передається на поруки за його клопотанням, не є перешкодою для її звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 47 КК України, оскільки положення кримінального та кримінального процесуального законодавства не містять будь-якої заборони передачі директора на поруки колективу².

¹ Ухвала Апеляційного суду Львівської області від 16 березня 2018 р. у справі № 442/3930/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72878960> (дата звернення 04.05.2019).

² Ухвала Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 19 червня 2018 р. у справі № 187/1221/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74927275> (дата звернення 04.05.2019).

Разом із тим ми розділяємо іншу точку зору, що попри відсутність прямих заборон не можна вважати виправданою передачею на поруки колективу особу за вищевказаних обставин³, оскільки коли останній наділений значними важелями впливу щодо членів колективу (зокрема, правом приймати і звільняти з роботи, вирішувати питання про застосування до працівників заохочень й дисциплінарних стягнень), колектив фактично позбавлений можливості реального впливу на таку особу, застосування заходів виховного характеру та реагування в установленій законом спосіб у разі невиконання умов передачі особи на поруки.

Висновки. Проведеним аналізом визначених ст. 47 КК підстав звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки встановлено, що у кримінально-правовій теорії та судовій практиці залишається низка питань, які супроводжуються відсутністю єдиного бачення їх вирішення. Однак, ураховуючи, що вказаний вид звільнення від кримінальної відповідальності не є імперативним обов'язком суду, а його дискреційним повноваженням, у встановленні наявності або відсутності підстав такого звільнення суд у кожному випадку переважно керується власною правосвідомістю. Орієнтирами при цьому виступають відповідний рівень усвідомлення винним наслідків вчиненого та бажання спокутувати провину перед колективом відповідної юридичної особи, а також можливість останнього забезпечити реальне виправлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

³ Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 12 листопада 2015 р. у справі № 5-1926км15. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/53570726> (дата звернення 04.05.2019); ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 12 вересня 2017 р. у справі № 617/1961/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/68885543> (дата звернення 04.05.2019); Ухвала Апеляційного суду Кіровоградської області від 12 січня 2016 р. у справі № 404/2181/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/54998215> (дата звернення 04.05.2019).

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Pro praktyku zastosuvannya sudamy Ukrainy zakonodavstva pro zvilnennia osoby vid kryminalnoi vidpovidalnosti: postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 23 hrudnia 2005 r. № 12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05> (in Ukrainian).

Cases

2. Постанова Касацiйного кримiнального суду Верховного суду вiд 04 квітня 2019 р. у справi № 750/11386/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81107647> (in Ukrainian).
3. Постанова Касацiйного кримiнального суду Верховного суду вiд 11 квітня 2019 р. у справi № 440/1659/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81234929> (in Ukrainian).
4. Постанова Касацiйного кримiнального суду Верховного суду вiд 19 люпня 2018 р. у справi № 134/890/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75473858> (in Ukrainian).
5. Постанова Касацiйного кримiнального суду Верховного суду вiд 22 березня 2018 р. у справi № 759/7784/15-k. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73029783> (in Ukrainian).
6. Постанова Касацiйного кримiнального суду Верховного суду вiд 22 листопада 2018 р. у справi № 331/5313/16-k. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78299029> (in Ukrainian).
7. Постанова Касацiйного кримiнального суду Верховного суду вiд 28 березня 2019 р. у справi № 588/678/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80919040> (in Ukrainian).
8. Постанова Касацiйного кримiнального суду Верховного суду вiд 29 листопада 2018 р. у справi № 536/159/16-k. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78330117> (in Ukrainian).
9. Ухвала Апелиацiйного суду Волинської облaсти вiд 05 вересня 207 р. у справi № 161/1536/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/68712004> (in Ukrainian).
10. Ухвала Апелиацiйного суду Волинської облaсти вiд 09 червня 2017 р. у справi № 167/43/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67158090> (in Ukrainian).
11. Ухвала Апелиацiйного суду Дnipропетровської облaсти вiд 27 жовтня 2016 р. у справi № 211/3740/15-k. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/62259182> (in Ukrainian).
12. Ухвала Апелиацiйного суду Донецької облaсти вiд 23 жовтня 2018 р. у справi № 243/6224/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77422556> (in Ukrainian).
13. Ухвала Апелиацiйного суду Закарпатської облaсти вiд 18 червня 2018 р. у справi № 302/19/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74790543> (in Ukrainian).
14. Ухвала Апелиацiйного суду Закарпатської облaсти вiд 21 червня 2018 р. у справi № 302/126/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74947631> (in Ukrainian).
15. Ухвала Апелиацiйного суду Ивано-Франківської облaсти вiд 22 лютого 2017 р. у справi № 348/327/16-k. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64872581> (in Ukrainian).
16. Ухвала Апелиацiйного суду Кiровоградської облaсти вiд 12 сiчня 2016 р. у справi № 404/2181/15-k. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/54998215> (in Ukrainian).
17. Ухвала Апелиацiйного суду Луханської облaсти вiд 06 люпня 2017 р. у справi № 408/1982/17-k. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/67590830> (in Ukrainian).
18. Ухвала Апелиацiйного суду Львівської облaсти вiд 16 березня 2018 р. у справi № 442/3930/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72878960> (in Ukrainian).
19. Ухвала Апелиацiйного суду Херсонської облaсти вiд 22 лютого 2016 р. у справi № 661/1882/15-k. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/56055310> (in Ukrainian).
20. Ухвала Апелиацiйного суду Херсонської облaсти вiд 29 квітня 2016 р. у справi № 653/1154/15-k. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57486099> (in Ukrainian).
21. Ухвала Апелиацiйного суду Миколаївської облaсти вiд 24 квітня 2018 р. у справi № 483/1729/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73613792> (in Ukrainian).
22. Ухвала Бiловодського районного суду Луханської облaсти вiд 19 травня 2017 р. у справi № 408/1982/17-k. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66811923> (in Ukrainian).
23. Ухвала Верховного Суду України вiд 10 листопада 2009 р. у справi № 5–4311 км09. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/6820556> (in Ukrainian).
24. Ухвала Верховного Суду України вiд 21 травня 2009 р. у справi № 5–1891 км09. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/3743947> (in Ukrainian).
25. Ухвала Верховного Суду України вiд 22 люпня 2010 р. у справi № 5–1890 км10. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/10614320> (in Ukrainian).
26. Ухвала Висьчого спецiалiзованого суду України з розгляду цивильних i кримiнальних справ вiд 17 грудня 2013 р. у справi № 5–5128 км13. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/37346858> (in Ukrainian).
27. Ухвала Висьчого спецiалiзованого суду України з розгляду цивильних i кримiнальних справ вiд 04 сiчня 2017 р. у справi № 569/17360/15-k. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/63904732> (in Ukrainian).

28. Ukhvala Vyshchoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozghliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav vid 05 bereznia 2013 r. u spravi № 5–5128 km13. URL:<http://reyestr.court.gov.ua/Review/29972761> (in Ukrainian).
29. Ukhvala Vyshchoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozghliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav vid 06 bereznia 2017 r. u spravi № 173/760/16-k. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/65169622> (in Ukrainian).
30. Ukhvala Vyshchoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozghliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav vid 12 lystopada 2015 r. u spravi № 5–1926 km15. URL:<http://reyestr.court.gov.ua/Review/53570726> (in Ukrainian).
31. Ukhvala Vyshchoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozghliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav vid 12 veresnia 2017 r. u spravi № 617/1961/15-k. URL:<http://reyestr.court.gov.ua/Review/68885543> (in Ukrainian).
32. Ukhvala Kasatsiinoho kryminalnogo sudu Verkhovnoho Sudu vid 19 chervnia 2018 r. u spravi № 187/1221/16-k. URL:<http://reyestr.court.gov.ua/Review/74927275> (in Ukrainian).
33. Ukhvala Starobil'skoho raionnogo sudu Luhanskoï oblasti vid 27 lypnia 2017 r. u spravi № 431/3152/17: URL:<http://reyestr.court.gov.ua/Review/68012657> (in Ukrainian).

Bibliography

Authored books

1. Baulin Yu ta in, *Kryminalnyi kodeks Ukrainy: naukovo-praktychnyi komentar* [Criminal code of Ukraine: scientific and practical commentary] (Pravo 2013) t 1 (in Ukrainian)
2. Baulin Yu, *Vybrani pratsi* [Selected works] (Pravo 2013) (in Ukrainian)
3. Halperyn I, Polozkov F, *Uchastye obshchestvennosti v sovetskom uholovnom protsesse* [Public participation in the Soviet criminal process] (Hosiuryzdat 1961) (in Russian)
4. Hutkyn I, *Peredacha na poruky orhanamy doznanyia: uchebnoe posobyie* [Bail by the inquiry agencies: study guide] (VSh MVD RSFSR 1961) (in Russian)
5. Lutsenko Yu, *Zvlnennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti za zlochyny proty osnov natsionalnoi bezpeky Ukrainy* [Discharge from criminal responsibility for crimes against the bases of national security of Ukraine] (Pravo 2015) (in Ukrainian)
6. Mendelson H, *Peredacha na poruky lyts, sovershyvshykh prestupleniya, ne yavliaiushchye bolshoi obshchestvennoi opasnosti* [Bail of persons who have committed crimes that are not of great public danger] (Mosk. un-t 1963) (in Russian)

Edited books

7. Melnyk M, Khavroniuk M (red), *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnogo kodeksu Ukrainy* [Scientific and practical commentary of the Criminal Code of Ukraine] (10-te vyd, Dakor 2018) (in Ukrainian)
8. Non-author books
9. Shchepotkina V (uporiad), *Ohliad sudovoï praktyky Kasatsiinoho kryminalnogo sudu u skladi Verkhovnoho Sudu shchodo pryznachennia pokarannia* [Review of the case-law of the Court of Cassation within the Supreme Court on sentencing] (b/v 2019) (in Ukrainian)

Journal articles

10. Hryhorieva M, 'Shchyre kaiattia yak skladovyi element pidstavy zvlnennia osoby vid kryminalnoi vidpovidalnosti' [Sincere repentance as an integral part of the basis for discharge of a person from criminal responsibility] (2006) 33 Visnyk Kharkivskoho natsionalnogo universytetu vnutrishnikh sprav <http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2006_33_30> (in Ukrainian)
11. Hul'iaev A, 'Chystoserdechnoe raskaianye lytsa, sovershyvsheho prestuplenye' [The sincere repentance of the offender] (1991) 13 Sovetskaia yustytysia (in Russian)
12. Zhytnyi O, 'Shchyre kaiattia yak umova zvlnennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti u zviazku iz diiovym kaiattiam' [Sincere repentance as a condition for discharge from criminal liability in view of effective repentance] (2002) 19 Visnyk Kharkivskoho natsionalnogo universytetu vnutrishnikh sprav <http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2002_19_10> (in Ukrainian)
13. Mukha S, 'Peredumova zvlnennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti u zviazku z peredacheiu osoby na poruky' [The precondition of discharge from criminal responsibility in view of admission by bail] (2019) 37 Pytannia borotby zi zlochynnistiu (in Ukrainian)
14. Nikiforova T, 'Problemy zmistu deiakykh obstavyn, yaki pomiakshuiut pokarannia, peredbachenykh ch.1 st.66 KK Ukrainy' [Problems of the content of some circumstances that mitigate the punishment provided for in part 1 of the Article 66 of the Criminal Code of Ukraine] (2008) 3 Forum prava <http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2008_3_55> (in Ukrainian)

Dissertations

15. Vytenberh H, 'Osvobozhdenye ot uholovnoi otvetstvennosti y nakazaniya s pryemeneniyem mer obshchestvennoho vozdeistviya' [Discharge from criminal liability and punishment with the application of measures of public influence] (dys d-ra yuryd nauk, b/y 1969) (in Russian)
16. Hryhorieva M, 'Zviltennia osoby vid kryminalnoi vidpovidalnosti u zviazku z yii diiovym kaiattiam' [Discharge of a person from criminal liability in view of effective repentance] (dys kand yuryd nauk, Nats yuryd akad Ukrainy im Ya Mudroho 2007) (in Ukrainian)
17. Thesis abstracts
18. Stepanov V, 'Peredacha na poruky v sovetskom uholovnom protsesse' [Bail in the Soviet criminal trial] (avtoref dys kand yuryd nauk, Lenynhradskiy hos un-t 1966) (in Russian)

**Муха С. О. Підстави звільнення від кримінальної відповідальності
у зв'язку з передачею особи на поруки**

Статтю присвячено проблемам теорії та практики, пов'язаним із підставами звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки, якими є щире каяття та клопотання колективу підприємства, установи, організації про передачу особи на поруки.

Установлено низку питань, що супроводжуються відсутністю єдиного бачення їх вирішення в кримінально-правовій теорії та судовій практиці.

Зроблено висновок, що в установленні наявності або відсутності підстав такого звільнення суд у кожному випадку переважно керується власною правосвідомістю. Орієнтирами при цьому виступають відповідний рівень усвідомлення винним наслідків вчиненого та бажання спокутувати провину перед колективом відповідної юридичної особи, а також можливість останнього забезпечити реальне виправлення та перевиховання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Ключові слова: звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки, щире каяття.

**Муха С. А. Основания освобождения от уголовной ответственности
в связи с передачей лица на поруки**

Статья посвящена проблемам теории и практики, связанным с основаниями освобождения от уголовной ответственности в связи с передачей лица на поруки, каковыми являются искреннее раскаяние и ходатайство коллектива предприятия, учреждения, организации о передаче лица на поруки.

Установлен ряд вопросов, сопровождающихся отсутствием единого видения их решения в уголовно-правовой теории и судебной практике.

Сделан вывод, что в установлении наличия или отсутствия оснований такого освобождения суд в каждом случае преимущественно руководствуется собственным правосознанием. Ориентирами при этом выступают соответствующий уровень осознания виновным последствий совершенного и желание искупить вину перед коллективом соответствующего юридического лица, а также возможность последнего обеспечить реальное исправление и перевоспитание лица, совершившего уголовное правонарушение.

Ключевые слова: освобождение от уголовной ответственности, освобождение от уголовной ответственности в связи с передачей лица на поруки, искреннее раскаяние.

Mukha S. O. The grounds of discharge from criminal responsibility in view of admission by bail

The article deals with the problems of theory and practice related to the grounds for discharge from criminal responsibility in view of admission by bail, which are sincere repentance and petition of the staff of the enterprise, institution, organization for bail.

From the analysis of law enforcement practice it is concluded that the main form of sincere repentance is full recognition of guilt and a true tell of all known circumstances of the crime. In addition, repentance must, first of all, be expressed in the person's attempt to make good the damage caused by the crime, the desire to rectify the consequences of the act.

As for a petition of the collective of an enterprise, institution, organization of admission of a person on bail, the requirements formulated in practice for the content of such petition were defined.

Attention is paid to the problem of which the collective of the enterprise, institution, organization has the right to bail. The position according to which the said staff is formed by persons who, through their work or study, participate in its activity is maintained.

Consideration is given to the possibility of the offender being bailed out in the presence of special relations between him and the staff, in particular, where such person is the head of an enterprise, institution or organization. In this regard, it is argued that admission by bail in such cases cannot be considered justified.

It is concluded that in determining the existence or absence of grounds for such release, a court in each case is mainly guided by its own legal consciousness. Reference is made to the appropriate level of awareness of offenders of the consequences of an act and the desire to redeem the guilt in front of a collective of respective legal entity, as well as the possibility of a collective to ensure a real correction and re-education of a person who committed a criminal offense.

Keywords: *discharge from criminal responsibility, discharge from criminal responsibility in view of admission by bail, sincere repentance.*

О. І. Остроглядів, начальник Приморського РВ поліції у м. Одеса Головного управління Національної поліції в Одеській області, підполковник поліції

ДЕТЕРМІНАЦІЯ КОРИСЛИВИХ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ У ВЕЛИКИХ МІСТАХ ПРИЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ (ВІКТИМОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Постановка проблеми. Останніми роками проблема вивчення та запобігання корисливій злочинності проти власності все більше турбує правоохоронні органи й пересічних громадян. Традиційно правоохоронні органи здійснюють вплив на злочинців вже після вчинення ними злочинів, при цьому не приділяючи належної уваги чинникам, що детермінують злочинність. Поза увагою правоохоронців залишається жертва злочину, яка є обов'язковим елементом переважної більшості корисливих злочинів проти власності. Разом із цим для переважної більшості корисливих злочинів проти власності, вчинених у великих містах, саме віктимність особи часто є одночасно і детермінуючим фактором, і обов'язковим елементом у механізмі поновлення порушених прав, і об'єктом захисту від протиправних дій як таких. Узагальнена інформація про віктимізацію часто є важливим елементом для отримання правоохоронними органами комплексної картини не лише про закономірності місця, часу, способів та знарядь вчинення злочину, а й про потенційних жертв, які стають об'єктами злочинних посягань. У сукупності це виступає підґрунтям для налагодження ефективної профілактики, спрямованої на недопущення вчинення аналізованих злочинів. Наведене зумовлює необхідність **актуалізації** наукових досліджень, присвячених вивченню жертви корисливих злочинів проти власності у великих містах України, у тому числі й у Причорноморських регіонах України.

Аналіз наукових досліджень та наукових публікацій. Питанням детермінації корисливих злочинів, зокрема, ролі жертви у механізмі злочинної поведінки правопорушника у великих містах, а так само питанням віктимологічної профілактики корисливих злочинів проти власності в різні

часи приділяли увагу такі вчені, як В. О. Туляков, який є одним із фундаторів вітчизняної науки у сфері пізнання жертви злочину¹. Б. М. Головкін, В. В. Голіна, О. М. Джужа, В. В. Василевич та Є. М. Моїсєєв вивчали віктимологічну характеристику і розробляли заходи запобігання загальнокримінальній корисливій злочинності². В. С. Батиргарєєва досліджувала вказаний феномен під час вивчення соціально-правових та кримінологічних проблем розбоїв, а пізніше – рецидивної злочинності³. О. Г. Кулик, І. В. Наумова, А. А. Бова досліджували соціально-демографічні та кримінологічні ознаки осіб, які потерпіли від корисливих злочинів проти власності⁴. С. В. Албул розробив кримінологічну характеристику корисливо-насилницьких злочинів щодо іноземних громадян і запропонував шляхи зниження рівня віктимності вказаної категорії громадян⁵. Є. Ф. Азаров досліджував цю тему в межах запобігання корисливим злочинам на залізничному транспорті⁶; С. М. Алфьоров аналізував корисливу злочинність у розрізі

¹ Туляков В А, 'Учение о жертве преступления: социально-правовые основы' (дис д-ра юрид наук Одесская нац юрид академ, 2002). 394 с.

² Джужа О М (ред), Кримінологічна віктимологія: навч. посіб. (Атіка, 2006) 124–144; Голіни В В, Головкіна Б М (ред), *Віктимологія: навч посіб* (Право, 2017)

³ Батиргарєєва В С, *Кримінологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло: монографія* (Одіссей, 2003); Батиргарєєва В С, *Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми: монографія* (Право, 2009)

⁴ Кулик О Г, Наумова І В, Бова А А, *Злочинність в Україні: фактори, тенденції, протидія: (2002–2014 рр.): монографія* (ДНДІ МВС України, 2015) 282–290

⁵ Албул С В, 'Кримінологічна характеристика корисливо-насилницьких злочинів відносно іноземних громадян' (дис канд юрид наук, Одеська нац юрид акад, 2005)

⁶ Азаров Є Ф, 'Запобігання корисливим злочинам на пасажирському залізничному транспорті України' (авторєф дис канд юрид наук, Харк нац ун-т внутр справ, 2017)

аналізу та запобігання злочинності в курортному регіоні¹. А. М. Бабенко приділяв увагу вивченню регіональних особливостей корисливої злочинності проти власності². Не зважаючи на велику кількість публікацій з означеного напрямку, проблема вивчення детермінації віктимної поведінки і розробки віктимологічної профілактики корисливої злочинності проти власності у великих містах Причорноморського регіону ще не виявилася предметом самостійного аналізу.

Мета статті полягає у виявленні основних детермінант віктимізації населення від корисливої злочинності проти власності у великих містах Причорноморського регіону України та розробці на цій основі системи віктимологічної профілактики цих злочинів.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У межах нашого дослідження варто погодитися із сучасними кримінологами, які звертають увагу на кримінологічну однорідність феномену крадіжок, грабежів, розбоїв та вимагань з огляду на спільність причинної детермінації. У цьому сенсі слід вести мову не лише про єдність детермінації вчинення злочинів у великому місті, а й про спільність детермінації віктимної поведінки³. Переважна більшість детермінант віктимізації громадян від корисливих злочинів проти власності, що вчиняються у великих містах, так чи інакше зводиться до економічних, соціальних, правових та психологічних факторів⁴.

¹ Алфьоров С М, 'Діяльність органів внутрішніх справ по протидії злочинності у курортних регіонах (кримінологічне дослідження на матеріалах Запорізької області)' (дис канд юрид наук Нац. ун-т внутр. справ, 2003)

² Бабенко А М, *Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір: монографія* (ОДУВС, 2014); Бабенко А М, 'Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання' (дис д-ра юрид наук Класич приват ун-т, 2015); Бабенко А М, 'Регіональні особливості злочинності у містах та сільських районах Запорізької, Дніпропетровської та Харківської областей' (2018) 36 Питання боротьби зі злочинністю 42–60; Бабенко А М, 'Територіально-просторовий аналіз злочинності у населених пунктах Одеської області' (2017) 2(9). Вісник Асоціації Кримінального права України <http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/12/11_Babenko.pdf> (дата звернення 10.02.2019); Бабенко А М, Конопельський В Я, Чекмарьова І М, *Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності у прикордонних регіонах Причорномор'я материкової України: монографія* (Право, 2019)

³ Алиев Н Т, 'Современный грабеж: криминологические проблемы. Бизнес в законе' (2011) 6 Экономико-юридический журнал 141

⁴ Джужа О М (ред), *Кримінологічна віктимологія: навч. Посіб* (Атіка, 2006) 137–143; Батиргарєєва В С, Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми: монографія (Право, 2009) 146–159

За даними кримінологічних досліджень, велику роль у вчиненні корисливих злочинів проти власності на території великого міста належить провокуючій поведінці самих потерпілих⁵. Характерно, що близько 70% опитаних засуджених осіб відповіли ствердно на запитання про наявність вини в потерпілого. При з'ясуванні питання, у чому саме виражалася вина і провокаційна поведінка жертв, відповіді засуджених розподілилися у такий спосіб. Засуджені за кишенькові крадіжки зазначили про: неухважність потерпілої особи (60%); перебування жертви в нетверезому стані (25%); легковажну демонстрацію жертвою гаманця з грошима в громадських місцях (15%). Засуджені за квартирні крадіжки вказали на: запрошення жертвою малознайомих і зовсім незнайомих людей до себе (40%); нетверезий стан жертви (33%); безтурботне і недбале ставлення жертви до заощаджень (27%). Засуджені за шахрайство засвідчили переважно про: жадібність і одночасно довірливість жертви (70%). Таким чином, більшість засуджених за вчинення кишенькових крадіжок та шахрайства орієнтуються при вчиненні злочину на психологічні властивості особи потерпілих, що виявляються в конкретній ситуації⁶.

Разом із тим більшість наведених ученими детермінант самі по собі не породжують віктимності від корисливих злочинів проти власності у великому місті, а лише визначають її інтенсивність, структуру та динаміку в конкретних умовах, конкретному місці та в конкретний час⁷.

За результатами вивчення 325 кримінальних справ про корисливі злочини проти власності, які вчинялися в таких мегаполісах, як Одеса, Миколаїв та Херсон, нами встановлено, що потерпілі особи самі часто сприяли вчиненню злочинів стосовно них. За нашими даними, віктимності жертв найчастіше сприяло їх необережне поводження з матеріальними цінностями. У 60% випадків крадіжок жертва вільно поводитися зі своїм майном: розміщувала телефон, гроші, гаманець і т. д. у легкодоступних для злочинця елементах одягу, неуважно слідкувала за особистими аксесуарами (сумки, барсетки і т. д.); необачно залишала речі без догляду, демонструвала в громадському місці наяв-

⁵ Джужа О М (ред), *Кримінологічна віктимологія: навч. посіб* (Атіка, 2006) 142

⁶ Джужа О М (ред), *Кримінологічна віктимологія: навч. посіб* (Атіка, 2006) 142

⁷ Варчук Т В, Вишневецький К В, *Віктимологія: учебн. Пособие* (ЮНИТИ-ДАНА; Закон и право, 2008) 120

ність великих сум грошей, дорогих прикрас тощо. Нами зафіксовано, що чверть випадків крадіжок, грабежів та розбоїв, вчинених в Одесі, Миколаєві та Херсоні, були пов'язані із зайняттям особою підприємницькою, комерційною, банківською та іншою діяльністю без дотримання правил особистої безпеки. Як правило, потерпілі залишали в салонах автомобілів сумки з великими сумами грошей, пересувалися з ними без належної охорони, здійснювали обмін валюти або проводили банківські операції при сприятливих для нападу обставинах. Не менш поширеними виявилися особиста безпечність; провокаційна поведінка жертви; образи та погрози потерпілого на адресу злочинця або третіх осіб. Така поведінка нами зафіксована у 23% випадків вчинення грабежів, 17% розбійних нападів і 15% вимагань, що мали місце на території великих міст.

У цьому сенсі велика частина рекомендацій із віктимологічного запобігання корисливим злочинам проти власності зводиться до порад відмови від пізніх виходів на вулицю, уникання відвідувань нічних кафе, клубів, барів та ресторанів¹. Водночас саме такий спосіб проведення часу притаманний великим містам, особливо для мегаполісів курортного типу. Крім того, графік роботи, транспортні проблеми змушують велику кількість громадян великого міста пересуватися саме у вечірній або нічний час. Також відсутня об'єктивна можливість для зниження соціальної активності в громадських місцях осіб, які відвідують курортні міста в період свят, відпочинку, туристичних турів, адже графік функціонування подібних місць передбачає певні особливості. Ми вважаємо, що відвідування громадських міст у нічний та вечірній час є не стільки ознакою віктимності населення, скільки прорахунками місцевих органів влади та правоохоронних органів у забезпеченні громадської безпеки на території великих міст. У зв'язку з цим ефективно запобігання корисливим злочинам проти власності у великому місті не зводиться до окремих порад та рекомендацій, а потребує розробки цілої системи заходів, спрямованих на комплексне зниження рівня цих злочинів у містах.

Традиційно під віктимологічною профілактикою розуміють систему взаємопов'язаних, орга-

¹ Каменских О В, 'Виктимологическая профилактика корыстно-насильственных преступлений (грабежей и разбойных нападений) совершаемых в общественных местах и на улицах на примере УРФО' (2019) 1 (19) Виктимология 41–2; Джужа О М (ред), *Кримінологічна віктимологія: навч. посіб* (Атіка, 2006) 143–150

нізаційно забезпечених державних, громадських й індивідуальних заходів, спрямованих на виявлення та усунення або нейтралізацію чинників, що формують особисту чи масову можливість стати жертвою злочину². У кримінологічній літературі справедливо зазначається, що зусилля, які спрямовуються на зниження рівня віктимності, прямо впливають на зниження злочинності, оскільки запобігання злочинності може здійснюватися не лише шляхом впливу на осіб, які можуть вчинити злочини, а й через зниження кількості осіб, які можуть стати жертвами злочинних посягань³. Отже, віктимізація є зворотною стороною процесу криміналізації, а отже, є й важливим напрямом запобігання та профілактики корисливих злочинів проти власності у великому місті.

У цьому контексті віктимологічна профілактика у великому місті розглядається як відносно самостійний і найбільш ефективний різновид запобігання корисливій злочинності проти власності. Вона спрямована на захист населення від корисливих злочинців некаральними засобами і має невичерпні можливості для закріплення в населення невіктимних форм поведінки. У цьому контексті А. М. Бабенко прямо наголошує, що віктимологічна профілактика переслідує гуманну мету – зниження віктимізації жертв злочинності, що призводить до усунення та нейтралізації причин та умов вчинення злочинів методами, які не пов'язані із кримінальним переслідуванням потенційних злочинців⁴.

В юридичній літературі виділяють різні види віктимологічної профілактики: 1) загальну (загальносоціальну); 2) спеціальну; 3) індивідуальну⁵; 4) видову⁶; 5) невідкладну віктимологічну профілактику⁷. *Загальносоціальна віктимологічна профілактика* включає сукупність заходів, спрямованих на вирішення соціальних, економічних, культурних, виховних та інших проблем, які спри-

² Джужа О М (ред), *Кримінологічна віктимологія: навч. посіб* (Атіка, 2006) 111

³ Репецкая А Л (ред), *Виктимологическая характеристика региональной преступности и ее предупреждение: монография* (Academia, 2009) 24–35

⁴ Бабенко А М, *Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір: монографія* (ОДУВС, 2014) 369

⁵ Джужа О М (ред), *Кримінологічна віктимологія: навч. посіб* (Атіка, 2006) 112–113

⁶ Денисов С Ф, Денисова Т А, Кулик С Г, Шеремет О С, *Кримінологія. Загальна частина: альбом схем* (ПАТ «ПВК «Десна», 2015) 351

⁷ Копилова М, 'Віктимологічний аспект профілактики злочинів проти власності на курортах АР Крим' (2010) 9 Підприємництво. Господарство. Право 159

яють усуненню та нейтралізації факторів та процесів віктимізації населення великого міста¹. На спеціальному рівні віктимологічна профілактика здійснюється державними органами, громадськими організаціями й окремими громадянами, які мають своєю спеціальною метою попередження злочинів шляхом недопущення реалізації віктимних властивостей окремих груп осіб². Індивідуальний рівень охоплює профілактичні заходи стосовно осіб, які, враховуючи їх поведінку або сукупності особистісних характеристик, можуть із великою ймовірністю стати жертвами корисливих злочинів проти власності. Ці заходи спрямовані на підвищення захисних реакцій, а також на забезпечення особистої, майнової та іншої безпеки громадян, які проживають у великих містах³.

На практиці антивіктимна поведінка прищеплюється населенню правоохоронними органами шляхом закріплення стійкої звички до повсякденної невіктимної поведінки. Так звані антивіктимні знання, у свою чергу, сприяють закріпленню навичок безпечної поведінки. Вони виконують й інші важливі регулятивні соціальні функції в суспільстві; сприяють вихованню в населення соціально корисних якостей, посилюють не репресивний, а профілактичний потенціал у запобіганні корисливій злочинності проти власності на рівні великих міст⁴.

Віктимологічні заходи із запобігання корисливій злочинності проти власності у великому місті можна згрупувати відповідно до прийнятої у кримінології класифікації і умовно поділити на дві групи⁵. До першої можна віднести заходи, спрямовані на усунення ситуацій, які можуть призвести до завдання шкоди від корисливих злочинів проти власності: виготовлення і поширення спеціальних пам'яток про те, як уникнути вчинення злочину і не стати жертвою; інформування громадян про стан злочинності на території міста і його районів; доведення через засоби масової інформації най-

більш небезпечних місць та способів вчинення злочинів проти власності; надання практичної та консультативної допомоги громадянам із технічного та фізичного захисту від можливого проникнення в будівлю⁶. Друга група заходів орієнтується на індивідуальну профілактику і спрямована на роботу з особами (чи окремими групами) з підвищеним ризиком віктимізації. Така робота спрямовується на забезпечення особистої безпеки можливої жертви. Ці заходи спрямовуються на осіб, діяльність або соціальне становище яких передбачають підвищений інтерес до них з боку злочинців. Віктимологічні заходи включають інформування і навчання таких осіб, установа особистої охорони, захисних технічних засобів, навчання прийомам самозахисту, надання засобів індивідуального захисту тощо⁷.

У кримінологічній літературі перераховується різноманітний спектр форм і методів віктимологічної профілактики, що можуть застосовуватися для запобігання корисливим злочинам проти власності у великому місті. Серед найбільш дієвих на практиці можна визначити такі: надання своєчасної психологічної чи матеріальної допомоги жертвам злочинів; організацію спеціальних центрів із реабілітації жертв злочинів; роз'яснення через ЗМІ можливих варіантів поведінки під час нападу або наявності реальної загрози життю, здоров'ю чи майну; доведення до населення знань про психологічні аспекти поведінки злочинців та потерпілих; надання рекомендацій стосовно способів і варіантів захисту фізичної та майнової недоторканності; прищеплювання навичок розпізнання небезпечних ситуацій; профілактику рецидиву віктимізації, тобто перешкоджання повторному потерпанню від злочинів⁸.

Висновки. Для переважної більшості корисливих злочинів проти власності, учинених у великих містах, віктимність окремих категорій громадян часто є детермінуючим фактором вчинених злочинів, обов'язковим елементом для поновлення по-

¹ Джу́жа О М (ред), *Кримінологічна віктимологія: навч. посіб* (Атіка, 2006) 111

² Джу́жа О М (ред), *Кримінологія: підручник* (Юрінком Інтер, 2002) 126

³ Джу́жа О М (ред), *Кримінологія: підручник* (Юрінком Інтер, 2002) 126

⁴ Бабенко А М, 'Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання'(дис д-ра юрид наук Класич приват ун-т, 2015) 369–370

⁵ Копилова М, 'Віктимологічний аспект профілактики злочинів проти власності на курортах АР Крим'(2010) 9 Підприємництво. Господарство. Право 159–162; Якімова Є Д, 'Віктимологіческая профилактика преступности: содержание и задачи' (2014) 1 (1) Виктимология 55–58

⁶ Копилова М, 'Віктимологічний аспект профілактики злочинів проти власності на курортах АР Крим'(2010) 9 Підприємництво. Господарство. Право 159–162; Якімова Є Д, 'Віктимологіческая профилактика преступности: содержание и задачи' (2014) 1 (1) Виктимология 55–58

⁷ Копилова М, 'Віктимологічний аспект профілактики злочинів проти власності на курортах АР Крим'(2010) 9 Підприємництво. Господарство. Право 159–162; Якімова Є Д, 'Віктимологіческая профилактика преступности: содержание и задачи' (2014) 1 (1) Виктимология 55–58

⁸ Бабенко А М, 'Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання'(дис д-ра юрид наук Класич приват ун-т, 2015) 369–370

рушених прав та об'єктом захисту від протиправних дій. За результатами вивчення феномену корисливої злочинності проти власності у великих містах Причорноморського регіону, нами зафіксовано тісний зв'язок між віктимними рисами потенційних потерпілих та поведінкою винних осіб у механізмі злочинної події). Як і, власне, детермінація злочинів досліджуваної категорії, переважна більшість чинників віктимізації громадян від корисливих злочинів проти власності, що вчиняються у великих містах, так або інакше зводиться до економічних, соціальних, правових та психологічних факторів. Віктимологічна профілактика корисливих злочинів

проти власності на рівні мегаполісів насамперед передбачає те, що так звана антивіктимна поведінка прищеплюється населенню правоохоронними органами шляхом закріплення стійкої звички до повсякденної невіктимної поведінки. Так звані антивіктимні знання, у свою чергу, сприяють закріпленню навичок безпечної поведінки. Разом із тим вони виконують й інші важливі регулятивні соціальні функції в суспільстві, як-от: сприяють вихованню в населення соціально корисних якостей, посилюють не репресивний, а профілактичний потенціал у запобіганні корисливій злочинності проти власності на рівні великих міст.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Babenko A M, *Zapobihannia zlochynnosti v rehionakh Ukrainy: kontseptualno-metodolohichniy ta prakseolohichniy vymir: monohrafiia* [Crime prevention in the regions of Ukraine: conceptual-methodological and praxeological dimension: monograph] (ODUVS, 2014) (in Ukrainian)
2. Babenko A M, Konopelskyi V Ya, Chekmarova I M, *Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia zlochynnosti u prykordonnykh rehionakh Prychornomoria materykovoї Ukrainy: monohrafiia* [Criminological characteristics and crime prevention in the border regions of the Black Sea coast of mainland Ukraine: monograph] (Pravo, 2019) (in Ukrainian)
3. Batyrhareieva V S, *Kryminolohichna kharakterystyka ta poperedzhennia rozboiv, poiednanykh z pronyknenniam u zhytlo: monohrafiia* [Criminological characteristics and prevention of robberies combined with penetration into housing: a monograph] (Odissei, 2003) (in Ukrainian)
4. Batyrhareieva V S, *Retsydyvna zlochynnist v Ukraini: sotsialno-pravovi ta kryminolohichni problemy: monohrafiia* [Recidivism in Ukraine: socio-legal and criminological problems: a monograph] (Pravo, 2009) (in Ukrainian)
5. Varchuk T V, Vishneveckij K V, *Viktymologiya: uchebn: posobie* [Victimology: a textbook] (YUNITI–DANA; Zakon i pravo, 2008) (in Russian)
6. Denysov S F, Denysova T A, Kulyk S H, Sheremet O S, *Kryminolohiia. Zahalna chastyna: albom skhem* [Criminology. General part: album of schemes] (PAT «PVK «Desna», 2015) (in Ukrainian)
7. Kulyk O H, Naumova I V, Bova A A, *Zlochynnist v Ukraini faktory, tendentsii, protydiia: (2002–2014 rr.): monohrafiia* [Crime in Ukraine factors, tendencies, counteraction: (2002–2014): monograph] (DNDI MVS Ukrainy, 2015) (in Ukrainian)

Edited books

8. Holiny V V, Holovkina B M (red), *Viktymolohiia: navch posib* [Victimology: textbook] (Pravo, 2017) (in Ukrainian)
9. Dzhuzha O M (red), *Kryminolohichna viktymolohiia: navch. posib* [Criminological victimology: textbook] (Atika, 2006) (in Ukrainian)
10. Dzhuzha O M (red), *Kryminolohiia: pidruchnyk* [Criminology: a textbook] (Iurinkom Inter, 2002) (in Ukrainian)
11. Repeckaya A L (red), *Viktymologicheskaya harakteristika regional'noj prestupnosti i ee preduprezhdenie: monografija* [Victimological characteristics of regional crime and its prevention: a monograph] (Academia, 2009) (in Ukrainian)

Journal articles

12. Aliev N T, 'Sovremennyj grabezh: kriminologicheskie problemy. Biznes v zakone' [Modern robbery: criminological problems. Business in law] (2011) 6 Ekonomiko-yuridicheskij zhurnal 140–143 (in Russian)
13. Babenko A M, 'Rehionalni osoblyvosti zlochynnosti u mistakh ta silskykh raionakh Zaporizkoi, Dnipropetrovskoi ta Kharkivskoi oblasti' [Regional features of crime in cities and rural areas of Zaporizhia, Dnipropetrovsk and Kharkiv regions] (2018) 36 Pytannia borotby zi zlochynnistiu 42–60 (in Ukrainian)
14. Babenko A M, 'Terytorialno-prostorovyї analiz zlochynnosti u naselenykh punktakh Odeskoi oblasti' [Territorial and spatial analysis of crime in the settlements of Odessa region] (2017) 2(9). Visnyk Asotsiatsii Kryminalnoho prava Ukrainy <http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/12/11_Babenko.pdf> (in Ukrainian)

15. Kamenskih O V, 'Viktimologicheskaya profilaktika korystno-nasil'stvennyh prestuplenij (grabezhej i razbojnyh napadenij) sovershaemyh v obshchestvennyh mestah i na ulicah na primere URFO' [Victimological prevention korystno-violent crimes (assaults and robberies) committed in public places and in the streets of the example URFO] (2019) 1 (19) Viktimologiya 40–45 (in Russian)
16. Kopylova M, 'Viktymolohichniy aspekt profilaktyky zlochyniv proty vlasnosti na kurortakh AR Krym' [Victimological aspect of prevention of crimes against property in the resorts of the Autonomous Republic of Crimea] (2010) 9 Pidpriemnytstvo. Hospodarstvo. Pravo 159–162 (in Ukrainian)
17. Yakimova E D, 'Viktimologicheskaya profilaktika prestupnosti: soderzhanie i zadachi' [Victimological crime prevention: content and objectives] (2014) 1 (1) Viktimologiya 55–58 (in Russian)

Dissertations

18. Albul S V, 'Kryminolohichna kharakterystyka koryslyvo-nasylnytskykh zlochyniv vidnosno inozemnykh hromadian' [Criminological characteristics of mercenary and violent crimes against foreign nationals] (dys kand yuryd nauk, Odeska nats yuryd akad, 2005) (in Ukrainian)
19. Alforov S M, 'Diialnist orhaniv vnutrishnikh sprav po protyidii zlochynnosti u kurortnykh rehionakh (kryminolohichne doslidzhennia na materialakh Zaporizkoi oblasti)' [Activity of law-enforcement bodies on counteraction to crime in resort regions (criminological research on materials of the Zaporozhye area)] (dys kand yuryd nauk Nats. un-t vnutr. sprav, 2003) (in Ukrainian)
20. Babenko A M, 'Rehionalna zlochynnist v Ukraini: zakonmirnosti, determinatsiia ta zapobihannia' [Regional crime in Ukraine: patterns, determination and prevention] (dys d-ra yuryd nauk Klasych pryvat un-t, 2015) (in Ukrainian)
21. Tulyakov V A, 'Uchenie o zhertve prestupleniya: social'no-pravovye osnovy' [The doctrine of the victim of crime: social and legal foundations] (dis d-ra yurid nauk Odesskaya nac yurid akadem, 2002) (in Russian)
22. Thesis abstracts
23. Azarov Ye F, 'Zapobihannia koryslyvym zlochynam na pasazhyrskomu zaliznychnomu transporti Ukrainy' [Prevention of mercenary crimes on passenger railway transport of Ukraine] (avtoref dyc kand yuryd nauk, Khark nats un-t vnutr. sprav, 2017) (in Ukrainian)

Остроглядюв О. І. Детермінація корисливих злочинів проти власності у великих містах Причорноморського регіону (віктимологічний аспект)

У статті представлені результати віктимологічної характеристики корисливих злочинів у великих містах Причорноморського регіону України. Констатовано, що пізнання такого чинника детермінації, як віктимізація населення, є одним із важливіших шляхів запобігання корисливим злочинам. Відзначено, що для переважної більшості цих корисливих злочинів віктимність окремих категорій громадян є не лише детермінуючим чинником вчинених злочинів, а й обов'язковим елементом для поновлення порушених прав, а так само об'єктом захисту від протиправних дій. Наводяться різноманітні форми віктимологічної профілактики, які можуть застосовуватися для запобігання корисливим злочинам у великому місті. Серед найбільш дієвих на практиці можна визначити такі: надання своєчасної психологічної чи матеріальної допомоги жертвам злочинів; організацію спеціальних центрів із реабілітації жертв злочинів; роз'яснення через ЗМІ можливих варіантів поведінки під час нападу або наявності реальної загрози життю, здоров'ю або майну; доведення до населення психологічних аспектів поведінки злочинців та потерпілих; надання рекомендацій стосовно способів і варіантів захисту фізичної та майнової недоторканості; прищеплювання навичок розпізнання небезпечних ситуацій; профілактику рецидиву віктимізації, тобто перешкодження повторному потерпанню від злочинів.

Ключові слова: корислива злочинність, регіон, велике місто, Причорноморський регіон, детермінація злочинності, жертва злочину, віктимна поведінка, запобігання злочинності.

Остроглядюв А. И. Детерминация корыстных преступлений против собственности в крупных городах Причерноморского региона (виктимологический аспект)

В статье представлены результаты виктимологической характеристики корыстных преступлений в крупных городах Причерноморского региона Украины. Констатировано, что познание такого фактора детерминации, как виктимизация населения, является одним из важнейших путей предотвращения корыстных преступлений. Отмечено, что для подавляющего большинства данных корыстных преступлений виктимность отдельных категорий граждан выступает не только детерминирующим фактором совершения преступлений, но и обязательным элементом для восстановления нарушенных прав, а так же объектом защиты от противоправных действий. Приводятся различные формы виктимологической профилактики, которые могут применяться для

предотвращения корыстных преступлений в большом городе. Среди наиболее действенных на практике можно назвать такие из них: предоставление своевременной психологической или материальной помощи жертвам преступлений; организацию специальных центров по реабилитации жертв преступлений; разъяснения через СМИ возможных вариантов поведения при нападении или наличии реальной угрозы жизни, здоровью или имуществу; доведение до населения психологических аспектов поведения преступников и потерпевших; предоставление рекомендаций по способам и вариантам защиты физической и имущественной неприкосновенности; привитие навыков распознавания опасных ситуаций; профилактику рецидива виктимизации, то есть воспрепятствование повторной виктимизации граждан.

Ключевые слова: корыстная преступность, регион, большой город, Причерноморский регион, детерминация преступности, жертва преступления, виктимное поведение, предупреждение преступности.

Ostrohliadov O. I. Determination of mercenary crimes against property in large cities of the Black Sea region (victimological aspect)

The article presents the results of the victimological characteristics of mercenary crimes in large cities of the Black Sea region of Ukraine. It has been ascertained that the knowledge of such a determination factor as victimization of the population is one of the most important ways to prevent self-serving crimes. It is noted that for the vast majority of these mercenary crimes, the victimization of certain categories of citizens is not only a determining factor in the commission of crimes, but also an indispensable element for the restoration of violated rights, as well as an object of protection against illegal actions. Various forms of victimological prophylaxis are given that can be used to prevent self-serving crimes in a big city. Among the most effective in practice are the following: providing timely psychological or material assistance to victims of crime; organization of special centers for the rehabilitation of crime victims; clarification through the media of possible behaviors in case of an attack or the presence of a real threat to life, health or property; bringing to the population the psychological aspects of the behavior of criminals and victims; providing recommendations on ways and options for protecting physical and property integrity; inculcation of hazard recognition skills; prevention of recurrence of victimization (obstruction of repeated victimization of citizens).

Keywords: mercenary crime, region, big city, Black Sea region, crime determination, crime victim, victim behavior, crime prevention.

Я. О. Тализіна, прокурор відділу прокуратури Київської області, аспірант Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ПИТАННЯ ЗАЛУЧЕННЯ ОСОБИ ДО КОНФІДЕНЦІЙНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇЇ БЕЗПЕКИ ЯК УЧАСНИКА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Постановка проблеми. У ХХІ ст. світ зіштовхується з надзвичайно швидким розвитком технологій. Це значною мірою впливає на спосіб вчинення багатьох злочинів, ускладнюючи роботу правоохоронних органів щодо їх розслідування. Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України), прийнятий у 2012 р., «подарував» слідчому дієвий механізм для документування тяжких і особливо тяжких кримінальних правопорушень – негласні слідчі (розшукові) дії (далі – НСРД). За вісім років свого існування інститут НСРД у вітчизняному кримінальному процесі набув достатньо широкого застосування. Однак відсутність чітких інструкцій щодо використання різних видів НСРД та їх подібність оперативно-розшуковим заходам стали причиною неоднозначної практики застосування НСРД під час досудового розслідування різних за складами злочинів кримінальних проваджень, численних виправдувальних вироків та діаметрально протилежних роз'яснень судів касаційної інстанції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Однією з найпоширеніших проблем під час використання НСРД у кримінальному провадженні є неправильне використання слідчим конфіденційного співробітництва, яке передбачене ст. 275 КПК України. Цьому питанню вже приділялася увага вітчизняними науковцями С. Р. Тагієвим, О. О. Подобним, М. А. Погорецьким та ін. Значний внесок у теоретичний доробок конфіденційних відносин зі слідчим зробили Д. Б. Сергеева, С. М. Салтиков та К. В. Антонов, висвітливши проблеми залучення конфідентів до кримінального провадження та використання наданої ними інформації як доказу в суді. М. В. Тимчаль, О. А. Осауленко, В. В. Павловський та ін. досить детально дослід-

дили проблеми гарантування безпеки учасникам кримінального судочинства як окремого інституту кримінального процесу. Однак, на нашу думку, залучення особи до конфіденційного співробітництва слідчим та гарантування безпеки конфіденту є невід'ємними один від одного елементами кримінального провадження, тому розглядати їх необхідно у взаємозв'язку.

Відсутність єдиного підходу до розуміння конфіденційного співробітництва, цілісного уявлення щодо алгоритму його застосування та порядку забезпечення безпеки осіб, які добровільно погодилися співпрацювати з правоохоронними органами, зумовлює актуальність обраної теми. Помилки, яких сьогодні припускаються слідчі, залучаючи осіб до конфіденційного співробітництва, впливають на якість досудового розслідування та можуть стати причиною несприятливого винних до кримінальної відповідальності, поставити під загрозу життя і здоров'я конфіденційних співробітників та їхніх близьких. Напрацювання єдиного правильного механізму використання конфіденційного співробітництва та забезпечення безпеки конфідентів як учасників кримінального провадження є **метою** нашого дослідження, зумовлюючи його практичну значущість.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проаналізувавши матеріали кримінальних проваджень, С. М. Салтиков запропонував керуватися таким алгоритмом для залучення особи до конфіденційного співробітництва: письмова згода особи-конфідента; постанова слідчого про залучення до конфіденційного співробітництва; протокол попередження про недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування та/або пам'ятка про процесуальні права й обов'язки

конфідента; постанова слідчого про забезпечення конфіденційних відомостей про особу; повідомлення прокурору про факт залучення особи до конфіденційного співробітництва¹.

Ми погоджуємося, що такий перелік процесуальних документів є достатньо повним для виконання завдань кримінального провадження, однак, на нашу думку, запропонований алгоритм не є універсальним та не здатен гарантувати безпеку конфідента. Крім того, чинним кримінальним процесуальним законодавством слідчого не наділено повноваженнями виносити постанову «про забезпечення конфіденційних відомостей про особу», адже це лише один із численних заходів забезпечення безпеки, передбачених Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві». Відповідно до ст. 22 вказаного Закону слідчий може прийняти рішення про застосування заходів безпеки до конфіденційного співробітника та передати відповідну постанову на виконання органу, на який покладено здійснення заходів безпеки. А вже цей орган уповноважений вирішувати, який саме захід безпеки доцільно застосовувати в кожному конкретному випадку – забезпечення конфіденційності даних про особу чи якийсь інший².

Насправді ж, практика кримінального процесу в питанні залучення особи до конфіденційного співробітництва сьогодні йде двома шляхами: коли конфідент залучається до кримінального провадження під власним іменем та коли його персональні дані змінюються. На це впливає момент залучення особи до конфіденційного співробітництва.

Наприклад, якщо аналізувати кримінальні провадження за фактами корупційних правопорушень чи вимагання, коли особа до правоохоронців звертається вже після контакту з потенційним підозрюваним, слідчий залучає особу до конфіденційного співробітництва під її власними анкетними даними. Якщо ж говорити про документування таких злочинів, як збут наркотичних засобів чи зброї, де особа конфідента зазвичай спочатку підшуковується правоохоронцями, а потім залучається до конфіденційного співробітництва і вже будучи учасником кримінального провадження

знайомиться з потенційним підозрюваним, її персональні дані змінюються.

Однак у першому випадку правоохоронці не однозначні у своїх підходах щодо надання грифу секретності процесуальним документам із приводу залучення особи до конфіденційного співробітництва. Один слідчий, вважаючи, що постанова про залучення особи до конфіденційного співробітництва містить інформацію про факт проведення НСРД у конкретному кримінальному провадженні, приймає рішення про надання такій постанові грифу 4.12.4 Зводу відомостей, що містять державну таємницю (*далі – ЗВДТ*) (відомості про факт або методи проведення негласної (розшукової) дії)³. Заява конфідента та протокол роз'яснення йому прав та обов'язків у такому випадку зберігаються разом з таємною постановою як додатки до неї в режимно-секретній частині органу досудового розслідування.

Інший слідчий, навпаки, вважає, що використання конфіденційного співробітництва не є окремою НСРД, а лише допоміжним механізмом для залучення конфідента до проведення контролю за вчиненням злочину, аудіо-, відеоконтролю особи тощо (такої думки дотримуються окремі дослідники, наприклад Д. Б. Сергєєва, яка називає конфіденційне співробітництво забезпечувальним заходом⁴). Тому підстави засекречувати відповідні документи відсутні.

На наш погляд, зазначена позиція є спірною з огляду на таке. Відповідно до ч. 1 ст. 8 Закону України «Про доступ до публічної інформації» таємна інформація – це інформація, доступ до якої обмежується відповідно до частини другої ст. 6 цього Закону, розголошення якої може завдати шкоди особі, суспільству і державі. Таємною визнається інформація, яка містить державну, професійну, банківську таємницю, таємницю досудового розслідування та іншу передбачену законом таємницю⁵. Очевидно, що розголошення відомостей про співпрацю особи з правоохоронними органами щодо розкриття тяжкого чи особливо тяжкого злочину може поставити під загрозу життя та здоров'я як самого конфідента, так і його близьких. Саме тому, на нашу думку, процесуальні

¹ Салтиков С, 'До питання процесуального оформлення слідчим конфіденційного співробітництва в кримінальному провадженні' 6(1) (2017) Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції 131.

² Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участі у кримінальному судочинстві : Закон України від 23.12.1993 № 3782-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#top> (дата звернення: 02.02.2020).

³ Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю : наказ СБ України від 12.08.2005 р. № 440. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0902-05> (дата звернення: 02.02.2020).

⁴ Сергєєва Д, 'Негласне співробітництво в кримінальному процесі' (2016) 4 Вісник кримінального судочинства 52.

⁵ Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17> (дата звернення: 02.02.2020).

документи щодо залучення особи до конфіденційного співробітництва мають бути таємними.

У цьому аспекті заслуговують на увагу пункти 3.9 та 3.9.1 Інструкції про проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні. Так, у пункті 3.9 вказаної Інструкції зазначено, що під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій слідчий, уповноважений оперативний підрозділ, який виконує доручення слідчого, прокурора, має право використовувати інформацію, отриману внаслідок конфіденційного співробітництва з іншими особами, або залучати цих осіб до проведення негласних слідчих (розшукових) дій у випадках, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України. У пункті 3.9.1 Інструкції зазначено, що використання такої інформації здійснюється за умови гарантування безпеки особі, яка надає таку інформацію¹.

Слушним видається також зауваження К. В. Антонова, який зазначає, що відповідно до положень Закону України «Про державну таємницю» та ЗВДТ засекречуванню підлягають відомості лише про особу, щодо якої проводиться чи планується проведення НСРД, а щодо особи, яка надала згоду на добровільних засадах конфіденційно співпрацювати під час проведення НСРД зі слідчим (органом досудового розслідування), а не з підрозділом, який здійснює оперативно-розшукову, контррозвідальну чи розвідальну діяльність, такої вказівки не існує. Тобто чинне законодавство України не забезпечує належного захисту осіб, які під час досудового розслідування залучаються слідчими до конфіденційного співробітництва для проведення НСРД, оскільки інформація про таких осіб не належить до державної таємниці.

Зважаючи на це, науковець приходиться до висновку щодо необхідності ініціювання внесення відповідних доповнень до ЗВДТ з метою віднесення до державної таємниці інформації щодо особи, яка на добровільних засадах конфіденційно співпрацює (співпрацювала) під час проведення НСРД зі слідчим (органом досудового розслідування)².

¹ Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : наказ Генпрокуратури України, МВС України, СБ України та ін від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12> (дата звернення 03.02.2020).

² Антонов К, 'Проблемні питання захисту інформації щодо осіб, які залучаються органами досудового розслідування до конфіденційного співробітництва' в *Досудове*

Підтримуючи в цілому надання постанові про залучення особи до конфіденційного співробітництва грифу «таємно» за пунктом 4.12.4 ЗВДТ та з метою припинення дискусій щодо доцільності та правильності засекречування відповідних постанов, ми пропонуємо викласти формулювання цього пункту ЗВДТ у такій редакції: «відомості про факт або методи проведення негласної (розшукової) дії, залучення особи до конфіденційного співробітництва у кримінальному провадженні».

Розбираючи другий приклад залучення особи до конфіденційного співробітництва, коли до конфідента застосовується зміна персональних даних, у слідчих різняться підходи щодо пункту ЗВДТ та грифу секретності, які надаються відповідній постанові. В одному випадку використовується пункт 4.12.4 ЗВДТ (відомості про факт або методи проведення негласної (розшукової) дії), який має гриф «таємно», в іншому – пункт 4.1.6 ЗВДТ (відомості про зв'язок ознак особи, яка бере участь у кримінальному судочинстві й взята під захист згідно з чинним законодавством України у зв'язку з виникненням загрози її життю чи здоров'ю і стосовно якої проводяться або проведені заходи щодо зміни персональних даних або зовнішності чи місця її проживання, з її попередніми індивідуальними ознаками), який має гриф «цілком таємно»³.

Такі розбіжності, на нашу думку, пов'язані з неправильним розумінням положень Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві». Так, статтею 7 вказаного Закону перелічено види заходів забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, серед яких – забезпечення конфіденційності відомостей про особу. У ст. 15 вказаного Закону зазначено, що нерозголошення відомостей про осіб, взятих під захист, може здійснюватися шляхом:

а) обмеження відомостей про особу в матеріалах перевірки (заявах, поясненнях тощо), а також у протоколах слідчих дій та інших матеріалах кримінального провадження, заміни прізвища, імені, по батькові в цих документах псевдонімами за постановою органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, слідчого, прокурора або за ухвалою слідчого судді, суду про зміну анкетних

розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення: матеріали постійно діючого науково-практичного семінару, Харків, 26 жовтня 2018 року 21.

³ Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю : наказ СБ України від 12.08.2005 № 440. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0902-05> (дата звернення: 02.02.2020).

даних. Ці постанови (ухвали) до матеріалів справи не приєднуються, а зберігаються окремо в органі, у провадженні якого знаходиться кримінальне провадження;

б) проведення упізнання особи поза візуальним та аудіоспостереженням того, кого впізнають, із дотриманням вимог кримінального процесуального законодавства;

в) неоголошення будь-яким способом дійсних анкетних даних про осіб, які взяті під захист і підлягають виклику в судове засідання;

г) виклику до суду цієї особи виключно через орган, який здійснює заходи безпеки;

д) накладення тимчасової заборони на видачу відомостей про особу, взятую під захист, адресними бюро, паспортними службами, підрозділами державтоінспекції, довідковими службами АТС та іншими державними інформаційно-довідковими службами¹.

Саме положення ст. 15 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» використовують правоохоронці, намагаючись захистити конфіденційних співробітників, але не завжди усвідомлюючи, чому та яким чином, оскільки посилань на вказаний Закон їхні процесуальні документи часто не містять.

Така ситуація склалася через те, що в чинних кримінальних процесуальних нормах не простежується кореляція понять «конфіденційний співробітник», що передбачено ст. 275 КПК України, та «особа, яка бере участь у кримінальному судочинстві і до якої застосовуються заходи забезпечення безпеки» згідно з положеннями Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві».

Розберемося з цими поняттями по порядку.

Поняття «конфіденційного співробітника» в чинному законодавстві відсутнє, однак його визначення можна сформулювати, виходячи з положень ст. 275 КПК України: це особа, яка надає слідчому інформацію внаслідок конфіденційного співробітництва та яка може бути залучена до проведення НСРД у випадках, передбачених цим Кодексом². Говорячи про процесуальний статус осіб, які залучаються до конфіденційного співробітництва, ми пропонуємо розуміти під цим по-

¹ Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участі у кримінальному судочинстві : Закон України від 23.12.1993 № 3782-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#top> (дата звернення: 02.02.2020).

² Кримінальний процесуальний кодекс України : від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 02.02.2020).

няттям процесуальний статус тих, від кого можна отримувати інформацію внаслідок конфіденційного співробітництва.

Відповідно до ч. 2 ст. 256 КПК України особи, які проводили негласні слідчі (розшукові) дії або були залучені до їх проведення, можуть бути допитані як свідки. Допит цих осіб може відбуватися зі збереженням у таємниці відомостей про цих осіб та із застосуванням щодо них відповідних заходів безпеки, передбачених законом³.

Отже, після залучення особи до конфіденційного співробітництва вона може в подальшому бути допитана про обставини, що стали їй відомі в ході проведення досудового розслідування. Допит такого конфідента можливий лише з наданням йому відповідного процесуального статусу. Хоча ст. 256 КПК України під цим статусом розуміє лише свідка, ми пропонуємо розширити цей перелік, передбачивши у ньому потерпілого, підозрюваного, які погодилися співпрацювати з правоохоронними органами, за умови роз'яснення відповідних прав та обов'язків. Так, процесуальні права та обов'язки свідка, потерпілого і підозрюваного різні, і якщо особа вже залучена до кримінального провадження як потерпілий чи підозрюваний, допитувати її як свідка вважаємо недоречним.

Згідно зі ст. 2 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», право на забезпечення безпеки шляхом застосування заходів, зазначених у статтях 1 і 7 цього Закону, за наявності відповідних підстав мають:

а) особа, яка заявила до правоохоронного органу про кримінальне правопорушення або в іншій формі брала участь чи сприяла виявленню, попередженню, припиненню або розкриттю кримінальних правопорушень;

б) потерпілий та його представник у кримінальному провадженні;

в) підозрюваний, обвинувачений, захисники і законні представники;

г) цивільний позивач, цивільний відповідач та їх представники у справі про відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням;

г-1) представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження;

г-2) персонал органу пробації;

д) свідок;

³ Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участі у кримінальному судочинстві : Закон України від 23.12.1993 № 3782-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#top> (дата звернення: 02.02.2020).

д-1) викривач;
 е) експерт, спеціаліст, перекладач і понятій;
 є) члени сімей та близькі родичі осіб, перелічених у пунктах «а» – «е» цієї статті, якщо шляхом погроз або інших протиправних дій щодо них робляться спроби вплинути на учасників кримінального судочинства¹.

Шляхом нескладних логічних порівнянь можемо побачити, що серед переліку осіб, які можуть бути взяті під захист державою, вказаним Законом передбачено свідка, потерпілого та підозрюваного.

Якщо проаналізувати положення ЗВДТ та, зокрема, розділ 4 «Сфера державної безпеки та охорони правопорядку», пункти якого використовуються під час досудового розслідування, то лише один пункт дозволяє засекретити інформацію про застосування заходів безпеки до учасників кримінального провадження, а саме пункт 4.1.6 ЗВДТ, і лише в трьох випадках – проведення заходів щодо зміни персональних даних (перший випадок) або зовнішності (другий випадок) чи місця проживання особи (третій випадок), яка бере участь у кримінальному судочинстві².

Тобто пункт 4.1.6 ЗВДТ, який має гриф «цілком таємно», ми можемо застосувати лише при використанні засобів захисту осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві, передбачених пунктами «ж» («забезпечення конфіденційності відомостей про особу»), «г» («заміна документів та зміна зовнішності») та «е» («переселення в інше місце проживання») ч. 1 ст. 7 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», відповідно до кожного з перелічених випадків у пункті 4.1.6 ЗВДТ.

Таким чином, як ми бачимо на практиці, коли до конфіденційного співробітника застосовуються заходи забезпечення безпеки, передбачені пунктами «г», «е», «ж» ч. 1 ст. 7 Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», постанова про його залучення до конфіденційного співробітництва зі справжніми персональними даними слідчим вноситься із грифом «цілком таємно».

Насправді ж, на нашу думку, відбувається підміна понять: рішенням про залучення особи до

конфіденційного співробітництва слідчий нібито одночасно приймає рішення про застосування заходів безпеки до того, хто надав добровільну згоду на співпрацю з правоохоронними органами, шляхом зміни цією самою постановою персональних даних конфідента.

Таким чином, можемо дійти висновку, що процесуально правильно було б чітко розмежувати поняття «залучення особи до конфіденційного співробітництва» та «застосування заходів безпеки до учасників кримінального судочинства». Так, якщо виникли підстави застосувати до учасника кримінального провадження заходи забезпечення безпеки, рішення про це слідчому необхідно приймати в порядку, визначеному Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», шляхом винесення відповідної постанови. На виконання цієї постанови орган, на який покладено здійснення безпеки, як ефективний засіб захисту може обрати забезпечення конфіденційності відомостей про особу, передбачене п. ж ч. 1 ст. 7 відповідного Закону. Ці матеріали згідно зі ст. 15 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», будуть зберігатися під грифом «цілком таємно», як це передбачено п. 4.1.6 ЗВДТ, окремо від матеріалів кримінального провадження.

Залучення слідчим особи, до якої вже застосовано заходи забезпечення безпеки, до конфіденційного співробітництва, повинно відбуватися вже з використанням змінених персональних даних. У тому, що така постанова буде вноситися слідчим із присвоєнням грифу «таємно», що ми раніше обґрунтували, проблеми немає. На нашу думку, це лише додаткова гарантія нерозголошення відомостей про те, що існує особа, яка співпрацює з правоохоронними органами.

Висновки. Таким чином, аби правоохоронні органи могли гарантувати безпеку конфіденту в кримінальному провадженні, а отримані в результаті використання конфіденційного співробітництва докази були допустимими в ході судового розгляду, пропонуємо такий алгоритм залучення особи до конфіденційного співробітництва в порядку ст. 275 КПК України: письмова згода особи-конфідента (зберігається в режимно-секретній частині органу досудового розслідування разом із постановою слідчого про залучення особи до конфіденційного співробітництва); постанова слідчого про залучення особи до конфіденційного співробітництва (із присвоєнням грифу

¹ Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участі у кримінальному судочинстві : Закон України від 23.12.1993 № 3782-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#top> (дата звернення: 02.02.2020).

² Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю : наказ СБ України від 12.08.2005 № 440. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0902-05> (дата звернення: 02.02.2020).

«таємно» за пунктом 4.12.4 ЗВДТ); протокол попередження про недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування та/або пам'ятка про процесуальні права та обов'язки конфідента (зберігається в режимно-секретній частині органу досудового розслідування разом із постановою слідчого про залучення особи до конфіденційного співробітництва); повідом-

лення прокурору про факт залучення особи до конфіденційного співробітництва; постанова слідчого про застосування заходів безпеки до особи конфідента та передача такої постанови на виконання органу, на який покладено здійснення заходів безпеки (якщо конфіденційний співробітник звернувся до слідчого із заявою про загрозу його безпеці).

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Kryminalnyj procesualnyj kodeks Ukraïny : vid 13.04.2012 No 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (accessed: 02.02.2020) (in Ukrainian).
2. Pro dostup do publichnoji informaciji : Zakon Ukraïny vid 13.01.2011 No 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17> (accessed: 02.02.2020) (in Ukrainian)
3. Pro zabezpechennja bezpeky osib, jaki berutj uchasti u kryminalnomu sudochynstvi : Zakon Ukraïny vid 23.12.1993 No 3782-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#top> (accessed: 02.02.2020) (in Ukrainian).
4. Instrukcija pro orghanizaciju provedennja neghlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dij ta vykorystannja ikh rezuljtativ u kryminalnomu provadzhenni : nakaz Ghenprokuratury Ukraïny, MVS Ukraïny, SB Ukraïny ta in vid 16.11.2012 No 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12> (accessed: 02.02.2020) (in Ukrainian).
5. Pro zatverdzhennja Zvodu vidomостей, shho stanovljatj derzhavnu tajemnyciju : nakaz SB Ukraïny vid 12.08.2005 No 440. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0902-05> (accessed: 02.02.2020) (in Ukrainian).

Bibliography

Journal articles

1. Saltykov S, 'Do pytannja procesualnogho oformlennja slidchym konfidencijnogho spivrobotnyctva v kryminalnomu provadzhenni' [To the question of the procedural registration of the confidential relations by the investigator officer in the criminal proceeding] (2017) 6(1) Aktualni problemy vitchyznjanovi jursprudence – Topical Problems of Domestic Jurisprudence 128 (in Ukrainian).
2. Sergeeva D, 'Neghlasne spivrobotnyctvo v kryminalnomu procesi' [Covert cooperation in criminal proceedings] (2016) 4 Вісник кримінального судочинства – Herald of criminal justice 47 (in Ukrainian)

Conference paper

3. Antonov K, 'Problemni pytannja zakhystu informaciji shhodo osib, jaki zaluchajutjsja orghanamy dosudovogho rozsliduvannja do konfidencijnogho spivrobotnyctva' [Problematic issues of information security to persons who are involved in pre-trial investigation confidential cooperation] in *Dosudove rozsliduvannja: aktualni problemy ta shljakhy ikh vyrishennja: materialy postiyño dijuchogho naukovy-praktychnogho seminaru, Kharkiv, 26 zhovtnja 2018 roku* 19 (in Ukrainian).

Тализіна Я. О. Питання залучення особи до конфіденційного співробітництва та забезпечення її безпеки як учасника кримінального провадження

У статті проаналізовано практику залучення особи до конфіденційного співробітництва слідчим, що склалася серед правоохоронців за час існування інституту негласних слідчих (розшукових) дій. Наведено приклади різних поглядів на процес оформлення та визначення режиму доступу до документів, які засвідчують факт конфіденційного співробітництва особи саме зі слідчим. Мета цієї роботи полягає у формулюванні такого алгоритму дій для слідчого під час залучення особи до конфіденційного співробітництва, який дозволить ширше використовувати негласне співробітництво як самостійну негласну слідчу (розшукову) дію, гарантувавши при цьому безпеку конфідента у розумінні Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», та не втратити докази по кримінальному провадженню через їх недопустимість з огляду на процесуальні порушення. Для досягнення поставленої мети, в ході дослідження автором обґрунтовано доцільність визнання використання конфіденційного співробітництва окремою негласною слідчою (розшуковою) дією.

вою) дією та необхідність надання відповідній постанові слідчого грифу секретності. Автор наводить причини неправильного розуміння слідчими понять конфіденційного співробітництва та захисту учасників кримінального судочинства, пояснюючи, до яких процесуальних та непроцесуальних наслідків це може призвести. Окремо вивчається питання процесуального статусу особи конфідента у кримінальному провадженні, можливість отримувати показання від такої особи, не ставлячи під загрозу її безпеку. Досліджується процедура захисту особи конфідента як учасника кримінального провадження, розмежовуються повноваження слідчого та оперативних підрозділів на цьому напрямку роботи.

Ключові слова: негласні слідчі (розшукові) дії, використання конфіденційного співробітництва, гриф секретності, учасник кримінального провадження, безпека конфідента, алгоритм дій для слідчого.

Талызина Я. О. Вопросы привлечения лица к конфиденциальному сотрудничеству и обеспечение его безопасности как участника уголовного судопроизводства

В статье проанализирована практика привлечения лица к конфиденциальному сотрудничеству следователем, которая сложилась среди правоохранителей за время существования института негласных следственных (розыскных) действий. Приведены примеры различных взглядов на процесс оформления и определения режима доступа к документам, которые удостоверяют факт конфиденциального сотрудничества лица непосредственно со следователем. Цель этой работы заключается в формулировании такого алгоритма действий для следователя при привлечении лица к конфиденциальному сотрудничеству, который позволит шире использовать негласное сотрудничество как самостоятельное негласное следственное (розыскное) действие, гарантировав при этом безопасность конфідента в понимании Закона Украины «Об обеспечении безопасности лиц, участвующих в уголовном судопроизводстве», и не потеряют доказательств по уголовному производству из-за их недопустимости, учитывая процессуальные нарушения. Для достижения поставленной цели в ходе исследования автором обоснована целесообразность признания использования конфиденциального сотрудничества отдельным негласным следственным (розыскным) действием и необходимость предоставления соответствующему постановлению следователя грифа секретности. Автор называет причины неправильного понимания следователями понятий конфиденциального сотрудничества и защиты участников уголовного судопроизводства, объясняя, к каким процессуальным и непроцесуальным последствиям это может привести. Отдельно изучается вопрос процессуального статуса лица конфідента в уголовном производстве, возможность получать показания от такого лица, не ставя под угрозу его безопасность. Исследуется процедура защиты лица конфідента как участника уголовного судопроизводства, разграничиваются полномочия следователя и оперативных подразделений в этом направлении работы.

Ключевые слова: негласные следственные (розыскные) действия, использование конфиденциального сотрудничества, гриф секретности, участник уголовного судопроизводства, безопасность конфідента, алгоритм действий для следователя.

Talyzina Ya. O. Issues of involving a person in confidential cooperation and ensuring their security as a participant in criminal proceedings

The article analyzes the practice of involving a person in confidential cooperation with investigators, which has developed among law enforcement officers during the existence of the institute of covert investigative (search) operations. Examples of different views on the process of registration and determination of the mode of access to documents that certify the fact of confidential cooperation of a person with the investigator are given. The purpose of this work is to formulate such an algorithm of action for the investigator when engaging a person in confidential cooperation, which will allow to use the confidential cooperation more widely as an independent covert investigative (search) operations, while guaranteeing the security of the confidant in the understanding of the Law of Ukraine «On ensuring the safety of persons involved in criminal proceedings», and not losing the evidence of criminal proceedings because of their inadmissibility in view of procedural irregularities. In order to achieve this purpose, the author substantiated the expediency of recognizing the use of confidential cooperation as a separate covert investigative (search) operation and the necessity of providing the investigator's relevant resolution with a security classification. The author gives reasons for misunderstandings by the investigators of the concepts of confidential cooperation and protection of the participants in criminal proceedings, explaining what procedural and non-procedural consequences this can lead to. The issues of the procedural status of a confidant in criminal proceedings, the possibility of receiving testimony from such a person without endangering their security are examined separately. The procedure of protecting a confidant as a participant in criminal proceedings is investigated; the powers of the investigative and operational units in this area of work are delineated.

Keywords: covert investigative (search) operations, use of confidential cooperation, security classification, a participant in criminal proceedings, security of the confidant, an action algorithm for the investigator.

**ПЕРЕЛІК
ПЛАТНИХ ПОСЛУГ, ЩО МОЖУТЬ НАДАВАТИСЯ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИМ ІНСТИТУТОМ ВИВЧЕННЯ
ПРОБЛЕМ ЗЛОЧИННОСТІ ІМЕНІ АКАДЕМІКА
В. В. СТАШИСА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ**

1. Проведення науково-дослідних робіт у сфері законодавства і права.
2. Проведення судових експертиз та попередніх досліджень:
 - з дослідження об'єктів інтелектуальної власності (об'єктів авторського і суміжних прав, торговельних марок, фірмових найменувань, промислових зразків, винаходів, корисних моделей та ін.);
 - почеркознавчих;
 - авторознавчих;
 - трасологічних (слідів рук, ніг, взуття людини, вузлів та петель, слідів знарядь та інструментів, холодної зброї, замикаючих пристроїв, ідентифікаційних номерів транспортних засобів тощо);
 - психологічних;
 - техніко-криміналістичного дослідження документів;
 - встановлення механізму пошкодження товарів народного споживання (одягу, взуття, побутової та іншої техніки тощо).
3. Складання фотороботів.
4. Надання усних та письмових консультацій і науково-правових висновків, у тому числі з питань інтелектуальної власності.
5. Підготовка наукових кадрів (аспірантів, здобувачів вченого ступеня кандидата юридичних наук).
6. Наукове рецензування дисертаційних досліджень.
7. Підготовка бібліографічних, реферативних й аналітичних оглядів, довідок, добірок, каталогів, науково-практичних та методичних довідників, коментарів законодавства тощо.
8. Надання інформаційних послуг через Інтернет.

Заявки щодо отримання послуг надсилати за адресою:

вул. Пушкінська, 49

м. Харків

61002

E-mail: ivpz@apnu.rol.net.ua

Контактний телефон: (057) 715-62-08. Факс: (057) 715-62-08

Підписано до друку з оригінал-макета 15.06.2020.
Формат 60×84 1/8. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 16,74. Обл.-вид. арк. 15,51. Вид. № 2537.
Тираж 200 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
вул. Чернишевська, 80а, Харків, 61002, Україна
Контактний тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: www.pravo-izdat.com.ua
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Виготовлено у друкарні ФОП Дуюнова Л. М.
Тел. (057) 717-28-80

Для нотаток
